

ՄԿՐՏԻՉ ԳԱՐՍԵՄԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԺՆԵՐ

(Ա . Շ Ա Ր Ք)

Մ Ի Ս Ա Ք	Մ Ե Ծ Ա Ր Ե Ն Ց
Մ Ա Տ Թ Է Ո Ս	Զ Ա Ր Ի Ֆ Ե Ա Ն
Վ Ա Հ Ա Ն	Թ Է Ք Է Ե Ա Ն
Շ Ա Ի Ա Ր Շ	Ն Ա Ր Գ Ո Ւ Ն Ի

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
« ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ »
ԹԻԻ 1

Փ Ա Ր Ի Զ
1937

~~881.99 (68)~~

~~7.35~~

A ¹¹

~~311770000~~

Wpk Supmby pndmupting.

Subs. Comp. 1084.

1084

563

891.99.092

ՍՏՈՒԳԱՄ Է 1961 թ.

11-35

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐ

(Ա. ՇԱՐԳ)

40444
A II
31177

Մ Ի Ս Ա Ք	Մ Ե Ծ Ա Ր Ե Ն Ց
Մ Ա Տ Թ Է Ո Ս	Զ Ա Ր Ի Ֆ Ե Ա Ն
Վ Ա Հ Ա Ն	Թ Է Ք Է Ե Ա Ն
Շ Ա Ի Ա Ր Շ	Ն Ա Ր Դ Ո Ի Ն Ի

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
« ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ »
ԹԻԻ 1

Փ Ա Ր Ի Զ
1937

ՇԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

1. — ԳՐԱԿԱՆ ԽԱՌՆՈՒԱԾՔ ՄԸ

Շաւարշ Նարդունիին մանկութիւնը անցեր է ընտանեկան մթնոլորտի մը մէջ, ուր կանուխէն արձագանգ գտեր են աշխարհիկ եւ եկեղեցական քերթողութեան զանազան տարրեր: Նոյն իսկ եկեղեցական երգերը, շարականները եւ անոնց ընթերցումը տպաւորներ են անոր միտքը, եւ հոգ պատրաստներ ասպաղայ կարելիութիւններու: Արմաշի կրօնաշունչ միջավայրը, հայ գիւղի ներքին եւ արտաքին կեանքը, բնութեան խորհուրդը մեծ չափով ներդրածեր են անոր մանուկ եւ պատանի երեւակայութեան վրայ: Բոլորիս պէս, ան ալ գեղեցիկ եւ արեւոտ կիրակիները խորանին առջեւ, եւ խունկի քուլաներուն մէջ անցուցեր է, անոնց միտքի քորհուրդովը զինովցեր է, մտքի եւ հոգիի պատուհանները լայնօրէն բացեր է, տպաւորութիւններ ամբարեկու համար, որպէս զի տարիներ յետոյ, անոր մտքի կազմութիւնը յանգէր հակառակ զգայութեան, մինչեւ իսկ դառնալու սկիպտիկ:

Շատ կանուխէն լսեր է հայ բարբառը միայն, առանց ուրիշ լեզուներու խորթ, օտար եւ անհարազատ տարրե-

րուն: Ապրեր է շուքին տակ նահապետական դերդաստանի մը, որ գաղթեր է ժողովրդական անդիր քերթողութեան գասական հայրենիք Ակնէն. հոն՝ ուր բնութեան ամենհի լեռներուն գեղեցկութիւնը հպատակեր է աշխատող բաղուկներու ստեղծագործ թափին: Անկասկած հայկական հին հետքերուն վրայէն քալող այդ քաղաքէն տարեր էին իր նախնիքը Երզն, գեղեցկութեան եւ վայելքի ճաշակը, որուն արձագանդը շեշտուած ձևով զգալի է Նարդունիի դրականութեան մէջ:

Արմաշի եւ շրջակայքի բնութեան պատկերն է, որ իր բոլոր գոյներով, հոտերով, համերով ու ներդաշնակութեամբ, իրրեւ ծաղիկ, պտուղ, ծառ ու սաղարդ, աղբիւր ու վտակ, կենդանական ու բուսական աշխարհը մէկ խօսքով, տեղ դրաւեր են Նարդունիի հէքեաթներուն ու արձակ քերթուածներուն մէջ: Իր երանդապնակը Արեւելքի երկինքներուն ու տափաստաններուն պէս ճոխ է, այլազան՝ գոյներով, լոյսով ու ջերմութեամբ:

Բնութեան եւ ընտանիքի ներգործութենէն յետոյ, ժամանակակից հայ կեանքը, Մեծ Արհաւիրքը, իր բոլոր դժոխային ձեւերով, ախօսներ բացեր են անոր մաքին մէջ: Հայրենի գիւղին աքսորուիլը, այդ անարդար գործողութեան կապուած բոլոր բացասական զգայութիւնները, հայրենի գիւղին կարօտը, կորսուած ու քանդուած երգիքներու հեռուոր յիշատակը, բարոյական ու նիւթական զրկանքները, բոլորը, բոլորը, կը ձեւաւորեն խմորը անոր մտաւորական եւ հոգեկան աշխարհին: Բողոքի եւ դժգոհութեան, դատնութեան եւ հիասթափութեան կենդանի ոգին է, որ բարախել կը սկսի իր դրական ստեղծագործութեան մէջ: Հոս չի վերջանար անոր դրական խառնուածքը ձեւակերտելուն աշխատանքը:

Կուգայ զինադադարը: Վերադարձ դէպի հայրենի աւերակները, ուր իր աչքերուն առջեւ փուռած կը դռնէ ամէն կողմ, մշակոյթի բոլոր գանձերը: Արմաշի վանքը լքուած, բաղմահադար հատորներ, ամէն լեզուէ, չորս հովերուն յանձնուած: Նոր կեանքի սեմին, վայրկեան մը լուստեսութեան եւ յոյսի ակիքը կը բարձրանայ անոր հողիին մէջ: Մարաւի մարդոց պէս, սիրտը, միտքը եւ հողին կը բանայ ի խնդիր գեղեցկութեան եւ գիտութեան: Մտաւորական վերելքը կը սկսի, դիտակցութեամբ եւ հեռատեսութեամբ: Կը կարդայ ամէն բան, առանց ընտրութեան, ինչ որ ձեռքին տակ կ'իյնայ, մանուկի մը պէս, որ իր առջեւ տարածուած բոլոր խաղալիները զրկել կ'ուզէ մէկ անգամէն: Վերստեղծման ու վերաշրջանադարձման աշխատանքը հաղիւ սկսած, եւ ինքը պատանի սերունդի մը կրթութեան նուիրուած է, երբ նոր փլուզումի մը մահերգը կը հնչէ: Մտահոգութիւն, անստուգութիւն եւ անպաշտօնի մեծ անորոշութիւն: Նորէն տեղափոխութիւն դէպի Երեւանի մայրաքաղաքը, Պոլիս: Հոն բժշկական գիտութեան սպասարկելու ցանկութիւնը կ'արթննայ իր մէջ: Երեք տարի չարաչար աշխատանք, նման ուրիշ երեք տարիներ ալ փարիզ, իրարու կը յաջորդեն, մինչեւ որ մեծ զրկանքներով ու զոհողութիւններով, կը դառնայ գիտութեան առաքեալ, բժիշկ:

Կեանքի մը այս գիծերուն մէջ, արտակարգ եւ բացառիկ բան մը չէք գտներ թերեւս, յատուկ՝ թիչ մը ամէն երիտասարդի: Իմ կարծիքովս, ինչ որ ուշագրաւ է սակայն, այդ այն է, որ յիշուած սղդակները մտաւորական արդի սերունդին յատկանիշներն են նմանապէս, սերունդին զբաղան խառնուածքը բնորոշելով:

Այս է պատճառը որ Նարդունին ալ, իրրեւ կազմը-
ւած գերական նկարագիր, քիչ մը շեշտուած ձեւով ունի
իր սերունդը յատկանշող բոլոր տարրերը: Յանդուն եւ
արհամարհող, դժգոհ բառին խոկական նշանակութեամբ.
դժգոհութիւն, որ արդիւնքն է մտաւորական եւ Ֆիզի-
քական անստուգութեան: Մեծ թուիչքներու համար թե-
ւերը բացող, ձեռք բերուած մտաւորական արժէքներու
վրայ գիտակցութեամբ դուրդուրացող եւ անտեղիտալի
մէկեւ մը պէս, որ իր հօրմէն ժառանգութիւն ստացած
չէ, եւ իր քրտինքով ու նախաձեռնութեամբ տիրացեր է
անոնց: Հայրերու եւ մտաւորական երէց սերունդներուն
հանդէպ յարգանքի զգացումէն պարպուած, մեր ներկայ
տխուր իրականութեան առջեւ յուսահատ եւ յուետեւ,
անոնցմէ ոմանք մանկութիւնը, երազի մը պէս եւ հին օ-
րերու քաղցրութիւնը կ'ողեկոչեն, ինչպէս է պարագան
Նարդունիի մօտ, որ «Ով Կաղանդ» պատմուածքին մէջ
ունի հետեւեալ յատկանշական տողերը.

«...Տո՛ւր ինծի մանկունակ օրերս, տո՛ւր ինծի ո՛վ
Կաղանդ, իմ չարութիւններս. հողիս՝ երեւակայու-
թեամբ առլցուն, սիրտս՝ ջերմութեամբ թրթռուն, տո՛ւր
ինծի անհանդարտ տարիքս, որ տրանջամ ու բողոքեմ,
որ չհասնի՛մ ու ցանկա՛մ, որ ուղե՛մ ու խլե՛մ, տո՛ւր
ինծի, ո՛վ Կաղանդ, մանկութեանս, կարողութիւնն ու
չարութիւննե՛րը տո՛ւր» ...

Գիւղի եւ քաղաքի զգայութիւններուն պայքարն է
այս: Խաղաղութեան եւ մանկութեան հրաշքն է զոր
կ'երգէ:

Սերունդին ուրիշ ներկայացուցիչներուն մօտ, ա-
պերախտ մոռացում հայրենի աւանդութիւններու,

մարդկային նուիրական կապերու նոյն իսկ մեծ մասը յուսահատ՝ հայութեան ճակատադէնն:

Նարդունի քաջութիւնն ու ինքնատուութիւնն ունի մեր երեսին պոռալու ճամարտութիւնները, որքան ալ անոնք դառն ըլլան: Այս յանդգնութիւնը կ'արտայայտէ ան իր իսկ անձին ու ներքին եսին հանդէս: Եթէ երէկ նախապաշարուած էր ու տկարութիւններ ունէր ինչ որ նոր էր եւ երկտասարդներու կողմէ արտայայտուած, այսօր արդէն բժիշկի մը սէս երեւան կը հանէ իր ակտաճանաչութիւնը, դարձեալ յանուն ճամարտութեան: Եթէ երէկ լաւատես էր, այսօր աւելի քան յոռետես է ու կը մտածէ արմատական փոփոխութիւններու մասին, որքան որ ներքին մեր ընկերային պայմանները:

Հէքեաթ պատմելով, քերթուածները դրի առնելով երազի եւ երեւակայութեան անճառուոր չէ միայն Նարդունին: Յիշուած հոգեբանական ազդակները, որոնք անոր հոգիին մէջ ողբերգութիւններ կը ծնին, արդիւնքն են ազգային նահանջական ոգիին, եւ առհասարակ այն Ֆիդիքական, քաղաքական եւ բարոյական պարտութիւններուն, որոնց ենթարկուեցաւ հայ ժողովուրդը: Հայ մշակոյթի արժէքները անպաշտպան լքուելուն գիտակցութիւնն է դարձեալ, որ երկտասարդ դրադէտը կը մղէ խոր տրտմութեան: Լեզուին ծայրը անէծքի ու նղովքի բառեր ունի ան, կը դուռնայ ճիշդ անունովը որակելէ իր հոգեկան դառնութիւնը: Ներկայի այդ դառնութիւնը իր մէջ խեղդել ջանալով է, որ կ'ոգեկոչէ անցեալ գեղեցկութիւնները, դիւղական թաղ երեկոներն ու զուարթ առաւօտները: «Գիւղիս սուրբ», զսպուած բառերով, սուղն է հայ ժողովուր-

դին, որ իր գիւղը չունի, եւ կ'ողորայ անոր սուգը: Նըման զգայութիւններ, հսկարտ, ինքնազխտակցութեան նման պոռթկումներ կը խտացնեն Ամէն բանէ վերը, Սեմեակիս աշխարհագրութիւնը եւ Կարօտ հայ լեզուին գրուածքները:

Ունենալէ յետոյ այս գիտակցութիւնը, եւ տեսնելով, որ հայ մշակոյթի արժէքներուն վտանգ կը սպառնայ, իր սերունդին ներկայացուցիչներէն ոմանց հետ, Նարդունի կը մշակէ Հայկական գրականութիւն: Ուրիշ եւ իմաստը շատ ծանօթ են, անգամ մը եւս թարմացնելու համար մեր միտքերուն մէջ մեղ կանխող դրական երկու սերունդներուն պայքարները այդ ուղղութեամբ: Նարդունի մէկն է անոնցմէ, որոնք կը բարձրացնեն դրականութեան եւ արուեստի ջահը: Որքա՛ն արժէքաւոր կը դառնայ դրականութեան միջոցով մշակութային այս պայքարը, երբ մեր շուրջը կը տեսնենք երիտասարդ գրողներ, որոնք արհամարհանք ունին ինչ որ աղային է կամ հայկական, դրականութիւն, արուեստ եւ մշակոյթի ուրիշ արժէքներ: Երբ մեր կորսուած գիւղին նուիրուած արուեստի էջերը, երգուած խաղաղութիւնն ու կեանքը, մարդոց հոգիներու վերակենդանացումը կը դառնան հեղնանքի առարկայ:

Արտաքին աշխարհի բազմաթիւ աննպատակաւորութիւններուն ներգործութեան տակ կազմուած մտաւորական սերունդին մէջ, Նարդունի ինքնատիպ խառնուածք մը ունի, որ կը յայտնուի իր դրական ստեղծագործութեան մէջ, տալով անոր իր կեանքին մեծ շղթան կալմով օղակներուն դրոշմը եւ առանձնայատկութիւնը:

Սևիական այդ դրոշմն ու առանձնայատկութիւնն

է, որ առարկայ պիտի դառնայ մեր քննութեան :

Նարդունի գրական տասնամեակ մը կը բոլորէ, հրատարակութեան տալով իր երկրորդ գիրքը Մեղեդիներ, Մեղեդիներ, ... (Հրատ. «Յառաջ» մատենաշար թիւ 1) : Վեց տարիներ առաջ, 1927ին, Աթէնք, «Նոր Օր»-ի տպագրութեամբ լոյս կ'ընծայէր իր առաջին գիրքը, Ալլամ հէֆեսքներու : 39 էջերով տետրակ մըն էր, համեստ արտաքինով, տպագրական վրիպակներով, որոնք այն ատեն երիտասարդ հեղինակը յուսախաբ ըրեր էին : Մուտքի էջէն դատ, Կողք վերնագրով, հատուրիկը կը պարունակէր հետեւեալ կտորները, Ծոցիկը բաց, Ես ինչպէս կ'ուտեմ դեղձը, Աստուածներու ալլամ, Հարսիմ աղբիւրը, Իջի՛ր, Իջի՛ր Աստուածուհիս և վերջաբան մը, որուն մէջ կ'ըսէր թէ «Գանկս փեթակն է իմ մեղուկներուս, որոնք ծաղիկէ ծաղիկ մեզր կը փողվեն» :

Վեց տարիներու անընդհատ ծաղկահաւաքութեան արդիւնքն է ուրեմն նոր հատորը, իրրեւ գրական մեղրախորիսխ, ուր ամբարած է հազար հազար ծաղիկներու բեղմնափռչին :

Առաջին հատորէն մինչեւ երկրորդը, ճամբան նոյնն է, արուեստը նոյն, լեզուն ու ոճը դրեթէ նոյն, անշուշտ երկրորդին մէջ աւելի կատարեալ, աւելի մեքորեայ եւ նուազ երկչոտ, աւելի գիտուն ու սկեսրտիկ, գեղեցկութեան աւելի երկրպագու :

Մանկութեան, պատանեկութեան ու երիտասարդութեան երազները կախեր էր ալլամին մէջ : Նորէն բնութեան սիրահար, նորէն գինով՝ հի՛ն, երջանի՛կ, հեթանոսական դարերու տեսիլքներով :

Նոր հատորը հասունցած պտուղի մը գեղեցկութեամբ կը ներկայանայ: Գեղեցիկ տպագրութիւն, խը-
նամուած արտաքին, որուն ներքինն ալ նոյնքան դուր-
գութանքի առարկայ դարձեր է:

2. — ԵՐԵՔ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻԵՐ

Նարդուների գրականութիւնը Արեւելք կը բուրդէ: Արեւելեան բնութիւնը, արեւելեան զգայապաշտութիւնը եւ արեւելքի խորհուրդն ու իմաստութիւնը իրարու քով բերելով, ներդաշնակութիւն մը կը կազմեն հոն: Քառասուն ծաղիկներու հիւթովն ու բոյրովը խմորուած, բազմաթիւ պտուղներէն քամուած բարկ ըմպելին է, որ խմողը կը գինովցնէ, տեսիլքներու կը տանի, քառասուն աստիճան ջերմութիւն կուտայ ու կը փոխադրէ իրա՛ւ արեւելք, մարդկութեան եւ առաջին քաղաքակրթութեան օրրանը:

Նարդուների գրականութիւնը կը նմանի տակաւին այն աւազանին, որուն մէջ կը թափին բազմաթիւ ալերէ բխող կենդանի ջրերու հոսանքները: Ազդեցութեանը տակն է արեւելեան հին ժողովուրդներու մշակոյթին, մասնաւորաբար ժողովրդական գրականութիւններուն, հէքեաթներուն, աւանդութիւններուն, որոնցմով կ'ընդելուդէ իր տրուեստը, կազմելու համար հայկական աւազանը, հայկական տրուեստը, տեսակ

մը դորդ, որուն վրայ արեւելեան դոյներու վառ կրակը
 թափեր է: Հեթանոսական կեանքը, հին աստուածներն
 ու աստուածուհիները, ողինները, ջրանուշները, հրեշ-
 տակները եւ միտով ու ոսկորով գեղեցիկ աղջիկները,
 արժանաւոր տեղ ունին իր զբաղանդութեան մէջ: Հա-
 կառակ արեւմտեան քաղաքակրթութեան, արեւմտեան
 մշակոյթին անմիջական սղդեցութեան տակ գտնուե-
 լուն, մղոններով հեռու էր փախչի ափէ: Անշուշտ հե-
 տեւեր է արեւմտեան արուեստին տարրերուն, բայց
 չատ դժուար է գտնել որ եւ է հետք, անոնց ներդրածու-
 թիւնը մասնող: Արեւմտեան փիլիսոփայութիւնը եթէ
 զինքը յոռետես կը դարձնէ, ընդհակառակն արեւել-
 եան իմաստութիւնը ուղեցոյց կը դառնայ, կ'թոտած
 քայլերը կը զօրացնէ եւ ուղղութիւն կու տայ:

Եւ սակայն, բոլոր այս ընդգլխարտ հոսանքներուն
 եւ ուղղութիւններուն մէջ հայկականութիւնը, աղգա-
 յին դիծը պահելու գեղեցիկ արուեստը դիտէ եւ կը
 գործադրէ: Աղղայինը աւելի շեշտելու, անոր հնութիւ-
 նը, գեղեցկութիւնը հաստատելու համար է, որ պտոյ-
 տի ելեր է օտար անդամտանները, համը առեր է օտար
 ջրերուն ու պտուղներուն, որպէսզի մեր ջրերուն ու
 պտուղներուն համը աւելի զօրաւոր դժայ: Օտարին հետ
 ծանօթանալուն համար է, որ աղգայինը աւելի կը սի-
 րէ, եւ անոր վրայ աւելի կը դուրսդուրայ: Բաղաճներու
 կեանքը ապրելէն յետոյ է, որ կը հեռանայ անկէ, կ'ա-
 տէ դայն, հոգիով նուիրուելու համար գիւղական կեան-
 քի խաղաղութեան: Բաղմամբոյս ոստաններու աղմուկը,
 պայքարը, հացի կոխը ճանչնալէն յետոյ է, որ կը
 փնտռէ դաշտերու անսահման լուսութիւնը: Հասուն մար-
 դու, կեանքը ապրողի կիրքերը եւ իմաստութիւնը իր

Հողերն վրայ ծանրօրէն զգալէն յետոյ է, որ անհուն
քաղցրութեամբ եւ պաշտելի ջերմութեամբ կ'ողեկո-
չէ մանկութիւնը: Զգայարանքներու դերզգայութիւն
ունենալէն, յափրանալէն ու ձանձրախտէն վարակուելէ
յետոյ է, որ զխտութենէն կը փորձէ հրաժարիլ: Բժշկի
շապիկը նետելէ յետոյ, հովուական վերարկուի մը
տակ քնանալու անպատմելի երազին անձնատուր ըլլա-
լու համար:

Այս բոլոր տալանորութիւնները երեք հիմնական
դիժերու կը վերածեմ, որոնցմով կը կազմուին Նար-
զուհիի դրականութեան (Մեղեդիներ, Մեղեդիներ...) հողին ու մարմինը:

Ա. Զգայապաշտ, բնութեապաշտ եւ խորհրդա-
պաշտ բանաստեղծ:

Բ. Մանկութեան բարի եւ հաւատացեալ քրիստո-
նեան:

Գ. Սկեսպտիկը:

Այս երեք դիժերը անոր դրականութեան մէջ շատ
հետեւողական կերպով կը ներկայանան: Հէքեաթնե-
րուն մէջ, երբ կ'ողեկոչէ մանկութիւնը եւ անոր երազ-
ները, միամիտ քրիստոնեայի հաւատքը կը ծաղկի ա-
նոր դրչին տակ: Այս մարդին մէջ, երբ հեթանոսական
կեանքը կ'երգէ վառ դոյներով՝ նախ զգայապաշտ է,
յետոյ բնութեապաշտ եւ աւելի վերջը՝ խորհրդա-
պաշտ: Երբ պատանեկութեան եւ երիտասարդութեան
տարիները համբել կը սկսի, արդէն դրչէն դառնութիւն
եւ յոռետեսութիւն կը կաթի, սկեսպտիկ կը դառնայ
կեանքին եւ մարդոց հանդէպ: Գրականութեան մը այս

բնական զարգացումը կը նմանցնեմ ես մարդէ Էալին
մտքի զանազան աստիճաններուն եւ անոր կրած բարե-
շրջումին : Չէ՞ որ զգայուն ոեւէ մարդ արարած, եւ ա-
ւելի շեշտուած չափով՝ ամէն արուեստագէտի ստեղ-
ծագործութիւն իր վրայ կը կրէ կեանքի զանազան վի-
ճակներու հետքերը, մանկութենէն սկիզբ առնելով,
հասնելու համար ծերութեան դուռներուն :

3. — ԶԳԱՅԱՊԱՇՏ, ԲՆՈՒԹԵՆԱՊԱՇՏ, ԽՈՐՀՐԴԱՊԱՇՏ

Արեւելքի մէջ սէրը արդիւրեւած պտուղ է: Կինը, սիրոյ ենթական, հեռաւոր երազի մը բոլոր հրապոյրներովը կը ներկայանայ պատանիններուն եւ երիտասարդներուն: Անոր ստուերն է, որ կը հետապնդուի, երեւակայութիւններու մէջ է որ կ'ապրի: Մարդիկ ստիպուած են իրենց մէջ խեղդելու ամէն զգայութիւն, որ յարութիւն կ'առնէ սիրտերու մէջ: Արեւելքի մէջ կը վախճան զայթակղութիւններէ, որովհետեւ լեզուները հոն աւելի թունաւոր են, քան արեւմուտքի մէջ, որովհետեւ հոն, դրացի դրացիի հոգերով նուազ չի զբաղիր քան իր սեփական հոգերով: Այս է պատճառը, որ արեւելքի բանաստեղծները երազ աղջիկը երգեր են, մի'շտ աննիւթական, զգայապաշտութեամբ մը, որ կը յանգի յաճախ չգոհացուած կիրքերուն յաջորդող դառնութեան ու խորհրդաւորութեան:

Նարդունիի զգայապաշտութիւնը, ինչո՞ւ չըսել մարմնեղութիւնը, արդիւնք է հոգեբանական այդ աղ-

դականերուն: Դժուար է դռնել իր ստորագրած էջերուն մէջ դրուածք մը, որ թրթռար բացակայ անծանօթի մը կարօտի երդը: Որովհետեւ Նարդունի սիրահարի մը պէս չերգեր, սիրահար մը, որ իր սիրոյ ենթակային չը հասնելով, անկէ պատասխան չառնելով, պիտի հալէր ու հատնէր սիրոյ բոցավառ կրակէն: Սիրատոհմը աչքերուն բոցը չէ տեսեր տակաւին Նարդունի, եւ այդ մարդին մէջ իր երգերը երեւակայական են, իսկական ստեղծագործութիւններ: Ատկէ յառաջ կ'լսած է իր զգայապաշտութիւն — մարմնեղութիւնը: Այս մարդին մէջ սակայն, անիկա Փիղիքական գեղեցկութիւնը փնտռելու ետեւէ է: Անծանօթ չէ բոլոր այն երեւոյթներուն, որոնք կը կազմեն գեղեցիկ մարմինի մը ներդաշնակութիւնը, սիրոյ ենթակային հոգին չէ որ զինքը կը հետաքրքրէ, չի փնտռեր բարոյական յատկութիւններ կամ արժանիքներ, որովհետեւ անիկա կը սիրէ ու կը փնտռէ գիծերու ճարտարապետութիւնը:

Նարդունիի սիրոյ երդը հոգիի հովուերդութիւն կամ անձնական քնարերգութիւն չէ, որովհետեւ ինքը տառապած չէ այդ թափով, վկայ իր հէքեաթները կամ խման արձակ գրուածքները, որոնց մէջ հեթանոսական սիրոյ ու գեղեցկութեան փառարանութիւնը կայ թէեւ, սակայն երբորդ անձնաւորութեան մը կողմէն երգուածի պէս են: Ինքը սիրոյ եւ գեղեցկութեան զիւցազներգուն է առաւելապէս:

Սիրաէն աւելի միտքն է, որ կը գործէ Նարդունիի մէջ: Մտածումին արդիւնք են այն իմաստութիւնները, որոնք ցրուած են գրքին ամէն կողմերը: «Սէրը սկիզբն է կեանքին», կամ «Աէ՛ր, պատաճառ՝ վշտի եւ ուրախութեան, կեանքի յարատեւութեան, երկունքներու եւ

յարութիւններու» իմացական բնագաւառներէն ծնունդ առեր են :

Նարդունի նախասիրութիւնն ունի ապաւինելու կըրակող բառերուն, որոնք սիրոյ ենթական կը ներկայացնեն, եւ որոնք մեր գրականութեան մէջ, ատեն մը, գրեթէ արգիլուած էին : Եթէ կինը արգիլուած պըտուղն էր, կնոջական Ֆիզիքական գեղեցկութիւնները կենդանացնող ու կարկառուն դարձնող բառերը, գաղափարներն ալ արգիլուած էին : Հեռու չէ այն թուականը, երբ սիրային ինքնաբուխ քերթուածները հալածանքի ենթարկուած էին : Ո՛վ որ չէր երգեր ազգային քնարի վրայ, կամ գիւցաղներգութիւնը հին դարերուն, կամ հովուերգութիւնը մեր գիւղերուն ու դաշտերուն, առ նուազն ժամանակավրէպ մը կը նկատուէր գրականութեան մէջ :

Նոր սերունդը յեղափոխութիւն մը մտցուց լստ իս, մեր գրական ըմբռնումներուն մէջ : Սիրոյ ճշմարիտ ու հարազատ երգերը տեղ ունեցան մեր նոր գրականութեան մէջ : Հայրենիքի եւ հեթանոս դարերու քերթուածներուն քով ունեցանք ներանձնական քնարերգութիւնը, ամէնէն անխարդախն ու ճշմարիտը որ կրնայ գոյութիւն ունենալ :

Նարդունիի գրականութիւնը իր տեսակին մէջ նորութիւն մըն էր հետեւաբար, որ կը յիշեցնէր երիտասարդ Օշականի գրական առաջին էջերը :

«Երջանիկը ան է որ կ'ապրի», կը գոչէ գեղեցիկն Սիւլան, Բաքելոնի աշտարակը գեղեցիկ հէքեաթին մէջ : Եղրակացութիւնն ալ խոյն բանը կը հաստատէ. Բարուլա վարպետը ներգործութեանը տակն էր գեղեցկու-

թեան խորհրդանշանին, որ Սիւլան էր, եւ ի՛նչպէս չըլլար այդ ներդրածութեանը տակ:

— «Գեղեցի՛կ եմ ես, տե՛ս, գեղեցիկ եմ եւ ցանկեայրոյց: Շրթները, որ կը հպին ինծի, կը տառապին անուշ կիրքով մը: Իմ մորթս կ'այրէ հոգիները: Եւ ոչ ոք կրնայ պնդել, երբ աչքերս կը յագեմ իրեն, թէ յաւիտենականութիւնը աւելի կը նախընտրէ քան վայրկեանը: Ո՞վ է աւելի երջանիկ, իշխա՞նը, որ տաք թեւերու մէջ կը գլխովնայ ու կը խայտայ, թէ թաղաւորներդ, որոնց անունը կը պղտոցնես պատմութեան մէջ, դո՛ւն, ցուցանք»...

Վարպետ Բարուլան պարտուած է գեղեցիկն Սիւլանի առջեւ. Բարելոնի աշտարակը կէս կը մնայ ու կը կործանի հովերէն. վայրկեանի երջանկութիւնը կը յաղթանակէ: Նոյն եղբայրացութեան կուգար քերթողը իր Եւա՛, Եւա՛... աւանդութենէն առած գեղեցիկ ու հզօր պատմուածքին մէջ, երբ Ադամ կը հեռանայ Եղեմէն:

— «Անցո՛րդ, գիս մի՛ դատապարտեր, քէ ինչո՛ւ Յաւիտենականութեան պարունակները լիցցի՛

Վայրկեանին գեղեցկութիւնը պաշտելու համար,
Որովհետեւ, կ'երդնում որ,

Անմահութեան պարտէզը լեցուն է

Ձանձրոյթի եւ Յուսահատութեան ամպերով»:

Ձէ՞ք յիշեր Կէօթէի անմահ հերոս Փառաստի խօսքը, վայրկեանի գեղեցկութիւնն ու անմահութիւնը խորհրդանշելու համար.

«Verweile doch, du bist so schön».

(Կեցի՛ր, դու ա՛յնքան գեղեցիկ ես):

Նոյն ղդայութեան մէկ ուրիշ փոփոխակն է Սո-
խակները հէքեաթը: Կեանքը առանց սիրոյ տառապանք
է, սէրը քաղցր է, անո՛ւշ ինչպէս երաղը: Այսպէս ու-
րեմն, Նարդունիի հէքեաթներուն մեծ մասը բանուած
է սիրոյ ոսկեթելերով: Մարմնի գեղեցկութեան գովքը,
արտաքին գեղեցկութեան քերթուածները բանաստեղ-
ծին ղդայապաշտութեան արտայայտութիւններն են:
Կ'երգէ անիկա հարիւրաւոր ձեւով ու պատկերով՝ կոյս
ստինքներն ու արեւ այտերը, կոկոն շրթները, բարձր ու
չինար հասակները: Սիրոյ ուժին ու ջերմութեան տակ
է, որ երկու պարմանի սիրտեր, ինչպէս հէքեաթը կ'ը-
սէ, սոխակներու կը փոխակերպուին, կտուց կտուցի,
զիրար սիրելու համար:

Թերեւս հակասութիւն մը պիտի նշմարէ ընթերցո-
ղը, երբ քով քովի կրկին անգամ փորձէ կարդալ Նա՛,
Նա՛... Եւ իննբորք տրտմութիւն հատուածները: Եր-
կրորդին մէջ յիմար կ'անուանէր սիրտը, որ հաճոյք կը
փնտռէ, սիրելու իր իրաւունքը կը պահանջէ, իսկ ա-
ռաջինին մէջ, ընդհակառակն Աղամի բերնով կ'անմա-
հացնէ սէրը եւ սիրտին իրաւունքը: Երկու գրուածք-
ներն ալ գեղեցկագոյն էջեր են, եւ կ'ապացուցանեն,
թէ բանաստեղծը կը տարուբերի երկու ղդայութիւննե-
րու միջեւ եւ հաւասար ուժով կ'երգէ թէ սիրտին փառ-
քը եւ թէ մտքին իմաստութիւնը: Մենք կը հաւատանք
սակայն, որ սրտին ուղղուած խոհեմութեան յորդորնե-
րը զուր են, եւ Նարդունի այդ յորդորներուն չհաւա-
տալով է, որ մէկը միւսէն աւելի ներգորութեամբ փա-
ռաբանելու ելեր է սէրը, ի գին վայրկեանի գեղեցկու-
թեան նոյն իսկ:

Նարդունի հետեւողական է ինքն իր մէջ: Հեթանո-

սակաւ սէրը եւ Ֆիզիքական գեղեցկութիւնն ու գիծերու համաչափութիւնը երգելով, քերթողը չէր կրնար բնութեան գիրկէն հեռու ապրիլ: ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆԻԸ երկրորդ դօրաւոր զգայութիւնն է Նարդունի մօտ: Տպաւորութիւններու այս շարքին առաջին էջերուն մէջ տեսանք արդէն, որ անիկա մանկութենէն ապրած է բնութեան գրկին մէջ: Իր հոգիին մէջ թաղուած բնական սիրոյ այդ զգայութիւնն է, որ յարութիւն կ'առնէ, եւ կը գրաւէ իր տեղը անոր դրականութեան մէջ:

Ինչպէս որ բնութեան մարդուն մէջ կայ վայրի եւ անդուստ սիրոյ զգայութիւնը, որ կը գործէ յաճախ եմթադիտակցական մղումներու տակ, այնպէս ալ Նարդունին, ինքզինքը բնութեան գեղեցկութիւններու գերացնութեան մէջ զգալով է, որ իր մարմնեղութիւնը կը հասնի գերազոյն թափերու: Մէկը միւսէն չի կրնար բաժնուիլ, այս էր պատճառը, որ կ'ըսէի թէ Նարդունին շատ հետեւողական է ինքն իր մէջ, նման հեթանոս դարերուն, ուր աստուածները եւ իրենց ընտանիքը կ'ապրէին բնութեան գրկին մէջ:

Բնութիւնը համադրուած է Նարդունիի դրականութեան մէջ իր բոլոր տարրերով: Ծնչաւոր եւ անշունչ աշխարհները հոն իրենց տեղն ունին: Ելակին, կեռասին ու վարդին հէքեաթներուն քով մենք կը գտնենք սոխակներուն, թիթեռնիկներուն հէքեաթները: Լճակը, մարգագետինն ու պարտէզները իրենց արձագանդն ունին հոն: Եւ այս անմահ գեղեցկութիւններու կուրծքին վրայ մարդ — էակը իր ստուերը կը պտըտցնէ ա'յնքան վեհութեամբ: Նարդունիի բնութիւնը Արեւելքն է, եւ հայրենի մեր աշխարհը: Իր թռչունները, կենդանիները

րը, ծառերն ու ծաղիկները կը շարժին մեր հայրենի երկնակամարին տակ: Այս կերպով համայնական բընութեան երգը իր արձագանգը կը դնէ մեր աշխարհին մէջ:

Բնութենապաշտ դժայութիւնները պակասաւոր պիտի ըլլային, եթէ գրագէտը չտար մեղի արեւին, լուսնին ու աստղերուն փառարանութեան երգը: Իր հէքեաթները եւ արձակ միւս գրութեանքները արեւով թրծուած են: Նարդունի արեւապաշտ է:

Եւ անոր խորհուրդին ու տիեզերքի դադունիքներուն առջեւ է, որ ան կը յանդիսնոր ՀՐԴԱՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ երրորդ դժայութիւնը իր գրականութեան: Այս դետին վրայ ալ, անիկա իր հիւթը կը ծծէ արեւելքի հողէն, հոն՝ ուր փթթեցաւ դարաւոր իմաստութեան ծաղիկը: Բայց այս խորհրդապաշտութիւնը այն չէ, ինչ որ արեւմուտքի քերթողները, իբրեւ նոր գրական դպրոց մը, ծաղկեցուցին տասնեկններորդ դարու վերջին կէսերուն, եւ որուն ներկայացուցիչները կան տակաւին Փրանսական գրականութեան մէջ:

Ուրիշ բառով խորհուրդին, կրօնական վերացական մտածումներու, միատեղականութեան պաշտամունքն է: Այս պաշտամունքը կը յանդիս իմաստասիրական ներհայեցողութիւններու, գիտական միտքերու մօտ, եւ կը դառնայ գրական ստեղծագործութեան նպաստաւոր ենթահող, դժայուն եւ բանաստեղծ հոգիներուն մօտ: Կը յանդիս վերջապէս սկեսպտիկութեան, յոռետեսութեան եւ տրտմաթախիծ քնարերութեան:

Նարդունի կը փորձէ քաշել այսպիսի հետքերու վրայէն: Իր հողին մէջ կան թաղուած բացասական

սաղմեր, յանդելու համար հոգեկան նման վիճակներու: Բառերէն դժգոհ, կը գլմէ յաճախ պատկերներու միջամտութեան, իր մտքին վիճակները աւելի խորհրդաւոր արտայայտելու համար: Խորհրդապաշտութիւնը կը դառնայ այլեւս իր մօտ տեսակ մը պահանջ, կը դառնայ նկարագիր ու ոճ, որոնցմով կը կերտէ շէնքը իր արուեստին, իր ճարտարապետութեան:

4. — ՄԻԱՄԻՏ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆ

Մանկութեան եւ պատանեկութեան տարիներուն, Նարդունի տիրապետութեանը տակն էր քրիստոնէական միամիտ հաւատքին: Ինք ունեցեր էր նման դաստիարակութիւն, աւամայ, իբրեւ պահանջ ընտանեկան սովորութիւններու եւ դպրոցական պարտադրութեան:

Միամիտ քրիստոնեայ չսլիտի ըսեմ, այլ քրիստոնէական շրջանէն մեզի հասած տօներուն հանդէպ յարգանք եւ պաշտամունք ունեցող անհատն է ինք: Այս զգայութիւնը զոյգ կը քալէ մանկութեան օրերու երազը փնտռող չափահաս մարդուն հետ: Նարդունի կը սիրէ այն ամէնը, որ կապ ունի, հեռուէն կամ մօտէն, հայ եկեղեցիին ու իր պաշտամունքին հետ: Զիպ ուր եւ է դրուածք ուր յիշուած չըլլան հետեւեալ նուիրական բառերէն մէկն ու մէկը. — միւռոն, ժամ, շուրջառ, բուրվառ, զանգալ, քահանայ, վեղար, վահա, խունկ, դմբէթ, մոմ, սեղան, նշխար, վարադոյր, Աստուած, սրբազան պապառ, սկիւհ, հրեշտակ, Աստուածածին, վարդաւառ, Զատիկ, Մնունդ, խաչ, եկեղեցի, աղօթք,

մեղեդի, շարաքան, տաճար, օրհնութիւն, աստուածոհի, վարդապետ, ճշնաւոր, ջահ, դանդաղատուն, տօն, կրօնք, սուրբ, արեղայ, տէրտէր, տիրացու, տաղաւար, եւն, եւն, որոնք սլատահարար կը յիշեմ: Ամէն մէկ բառի կապուած է անշուշտ նուիրական զգայութիւն մը, խորհուրդ մը, իմաստութիւն մը, որոնցմով կազմուած է բարի օրերու յարգանքը հանդէպ նըւիրականութիւններու, որքան ալ որ ենթական սլարպըւած ըլլայ անոնցմէ, ժամանակի տեւողութեան ընթացքին:

Ժամանակը եւ աշխարհի անիրաւութիւնը սակայն կը կերպարանափոխեն բարի եւ միամիտ քրիստոնեան: Ձարութեան եւ անիրաւ ուժի դադարիարը կու տան, չար ու անիրաւ կը դարձնեն, չէ՞ որ զգացումները տկար արարածներու յատուկ են...

Եւ կատուն, ինչպէս ուրիշ անդամ կովը, լոռութեան մեծ իմաստութիւնը, յաջողութեան գաղտնիքը, սրբադան եսասիրութեան ուրախութիւնը կը սորվեցնեն «երբեք չխօսիլ եւ երբեք չխղճալ մովկերուն: Երբեք երախտադիտական զգացում չունենալ, ասլերախտ ըլլալ նոյն խի տիրոջ հանդէպ: Երես դարձուցէք զգացումներուն: Եթէ մանուկի մը ձեռքը կարագ կայ, բարեկամացէք: Ձեր կոնակը քեցէք անոր մերկ ոտքերուն: Մանուկը հաճոյք կը զղայ մուշտակէն եւ կը ձգէ ձեռքի կարագը: Յալշտակեցէք, կերէք, եւ գացէք երազել տաք օճախին անկիւնը: Եթէ տանտիրուհին դռնայ ու սլոռայ իր տղոցը, դուք փակեցէք ձեր աչքերը, քնանալ ձեւացուցէք: Սակայն միշտ արթո՛ւն եղէք, սլատրաստեցէք ճանկերը՝ եթէ ծեծելու դան»: (Կարօտ հայ լեզուիմ):

Ինչպէս ուրիշ տեղ մը կ'ըսէի, դրականութեան միջոցով ներկայ տխուր եւ անիրաւ օրերուն, զեղեցիկ եւ երիտասարդ իւրիստփայութիւնն է այս. կենդանի, դառն է թերեւս, ոչ բարոյական ու քրիստոնէական, բայց եւ վրկարար, բայց եւ անհրաժեշտութիւն՝ դայլին հետ իրրեւ դայլ, անիրաւին դէմ իրրեւ անիրաւ, կարենալ ասլրելու համար:

Կեանքէն քաղած իմաստութեան այս դասերը սակայն, ի վիճակի չեն մարելու մանկական եւ պատանեկական տարիներէն եկած բարոյական — քրիստոնէական ըմբռնումները: Ըսի արդէն, Նարդունի աւամայ կերպով քրիստոնեայ առաքեալ է, այդ ներքին ձայնը չի կրնար խեղդել իր մէջ, ինչպէս իր նկարագրին միւս դէծերը: Կը նմանի այն կրօնաւորին, որուն մէջ սկեսպտիկը կը գործէ թէեւ, սակայն հաւատացեալի ընդարոյս կը ըլլալը չի կրնար մարել եւ խորանին առջեւ ստիպուած է կրօնի եւ հաւատքի պաշտօնեան մնալու: Ամէն պարագայի, նկարագրի այս դիժը այնքան զօրաւոր չէ իր մէջ, կարենալ դիմադրելու համար նոր ժամանակներու կործանարար հովերուն: Վերադնահատման փորձեր կ'ընէ եւ հին արժէքներուն տախտակները սպունդով սրբել կը ջանայ, կուգայ պահ մը սակայն, որ իր ներքինը կռուի կը բռնուի նոր զգայութիւններուն դէմ: Այս է պատճառը, որ իր շատ մը դրուածքներուն մէջ, որքան ալ սկեսպտիկ թուի, կայ հաւատքի մը կայծը, որ չի մարիր, հաւատք ոչ թէ կրօնական հին վառքերու յաւիտեանականութեան ու տեւողութեան, այլ հաւատք՝ որ կը բխի բարոյական արժէքներու, սիրոյ, զեղեցիկութեան, արդարութեան, ճշմարտութեան եւ հայրենասիրութեան նման դրական երեւոյթներու վերջնական յաղթա-

**նակէն : Հոս , ինչո՞ւ չըսենք , միամիտ քրիստոնեան է ,
աւետարանական մեծ ճշմարտութիւններու հաւատացո-
ղի մը յստակատեսութեամբ :**

5. — ՍԿԵՊՏԻԿԸ

Ա՛յնքան անկեղծութեամբ եւ ճարտարութեամբ երգելէ ու փառաբանելէ վերջ սէրը, երիտասարդութիւնը, արեւն ու աղջիկները, գեղեցկութեան եւ ուժին փառքը, պիտի սպասէիք թերեւս, որ Նարդունի շարունակէ կորովի վաղքը մեր գրական անդաստանին մէջէն: Չէ՞ որ մեր երիտասարդ գրականութեան արժանաւոր ներկայացուցիչն է. ուրեմն ի՞նչ կը փնտռէք այդ արժէքներէն դուրս: Երիտասարդ գրականութենէն կրնայի՞ք իմաստութիւն եւ ծանրախոհութիւն պահանջել. չէ՞ որ այս վերջինները յատուկ են տարիքը առած, կեանքը ճանշած ու ապրած գրողէտիներուն: Բայց Նարդունին, տակաւին չափահաս չեղած, նոյն իսկ ամէնէն երիտասարդէջներուն մէջ, հէքեաթի մը քանի մը պարբերութիւններուն մէջ կը ծրարէ խոհական մարդու իր տարակոյսները: Եթէ զինքը չճանչնայինք մօտէն, եւ իր Մեղեդիներ, Մեղեդիները ... կարդայինք, պիտի ենթադրէինք, թէ գրքին հեղինակը կեանքը կը ճանչնայ իր բոլոր կողմերով, աւելի շատ իր բացասական կողմերով: Այդ է պատճառը, որ հատորին մէջ չէք կրնար գտնել որ եւ է էջ, ուր

խոտացուած չըլլան մէկէ աւելի իմաստասիրական խորհուրդներ, ասորուած մարդու յոռետես եղբակացութիւններ, կեանքէն յողնած, բայց ոչ ձանձրացած մարդու խոստովանութիւններ, ուժը փառարանող, տկարութիւնը աշպանող գրագէտ մը վերջապէս: Այսպէս ուրեմն, մէկ հարուածով ոչ միայն կը դրաւէ երիտասարդ գրականութեան մէջ իր տեղը, այլ նաեւ կը դառնայ հեղինակ մը, որ հինաւուրց իմաստուններուն կ'երկրպագէ, կը նախապատրաստուի տալու մեր գրականութեան աւելի հասուն եւ աւելի իմացական դործեր:

Բայց մինչեւ նոր հունձքին զիմաւորումը, կ'արժէ, որ քիչ մը աւելի մանրամասնե՞նք անոր գրականութեան իմացական եւ սկեսպտիկ փիլիսոփայի այս գիծը:

Ձանձրախտը կնոջական հիւանդութիւն մը չէ միայն. դարաւիերջիկ, կամ դարուս ցաւը, ցաւն է քաղաքակրթութեան, շատ գիտութիւն ամբարեւոյ, ամէն բանի թափանցելու, փիլիսոփայելու հիւանդութիւնն է, եւ որուն դարմանն է տգիտութիւնը: Քաղաքները ասպրողները կը փնտռեն գիւղերու անապական խաղաղութիւնը: Մեծ լուծիւնը, աշխարհէ կտրուած, տեսակ մը նախնական մարդու վիճակը: Որովհետեւ քաղաքակրթութիւնը մեր զգայարանքները կը յողնեցնէ, դերդգայուն կը դարձնէ: Նարդունի կ'ըսէ, որ ինքն ալ վարակուեր է այդ հիւանդութենէն, ճաշակը դարգացուցեր, զգայարանքները սրեր եւ գիտուն դարձեր է: Դարմանը այս հիւանդութեան, — չա՛տ պարզ է, հեռու ասլիլ քաղաքներու ախտալարակ կեանքէն, դառնալ մանկութեան տարիներուն, երա՛դ դարձած անցեալի գիւղը, հոն ասլիլ, եւ հոն դոհացնել արթնցած զգայարանքներուն նախնական սլահանջները:

Հետեւողականօրէն, ջիղերու տառապանքը պիտի վերջանայ եւ վերջ պիտի տրուի բոլոր ունայնութիւններուն, որոնք կապուած են քաղաքակրթութեան կարծեցեալ բարիքներուն . . . : Այս կերպով իբրեւ խտացում իր ձեռք բերած ճշմարտութեան, Նարդունի մէջ կը բերէ հետեւեալ պարբերութիւնը .

«Եւ իմ սիրտս՝ իմաստութիւնը փանշնալու, ու խնձրութիւնը եւ յիմարութիւնը գիտնալու տուի . հասկցայ որ ասիկա ալ հոգիի տանջանք է :

«Վասնզի շատ իմաստութեամբ մէջ շատ տրտմութիւն կայ . եւ իր գիտութիւնը աւելցնողը իր վիշտը կ'աւելցնէ» :

Այս փորձառական ճշմարտութենէն առաջնորդուելով, Նարդունի իր հէքեաթներուն մէջ կը սահեցնէ իմաստութեան կայծեր, ժամանակէն առաջ, սկեսպտիկ փիլիսոփայի քղամիդը նետելով իր ուսերուն :

Անոր հոգիին մէջ մտնելով այս զգայութիւնը, կը դարձնէ դայն սկեսպտիկ ու անհաւատ : Ուղէ չուղէ, այլ եւս պիտի հեղնէ ամէն բան : Զի կրնար անձը ձերբադատուիլ, որովհետեւ հզօր է ան մահուան չափ : «Դերի է ան ներքին ձայնի մը, որ կը պոռայ «ունա՛յն է վայրկեանը» : Կեանքին ճշմարտութիւնը ճանչնալու, անկէ յափրանալու ձայնն է այդ» : (Զրոյց կովի մը հետ) :

Սիրտը եւ միտքը պայքարի մէջ են : Սիրտը ապրիլ կ'ուղէ : Վայելք ու հաճոյք կը փնտռէ : Կը սիրէ աղջիկ մը, որուն մազերը մեղրի դոյն ունին, եւ մարմինը կալադի պէս է . անոր աչքերը ծաղիկի կոկոններու կը նմանին, եւ բերանը տաք անուշահոտութիւնով մը լեցուն է :

Բայց տրամաբանող միտքը կը կեցնէ ղինք ու կը փորձէ սպաննել վտանգաւոր զգացումները, որոնցմով կ'ուռի իր սիրտը, մարդկային սիրտը :

«Յիմա՛ր սիրտ, կը պատասխանէ, կանգ մի՛ առներ երբեք հանոյֆի բուրումնաւէտ տաղաւարներուն տակ : Զգէ՛ բանաստեղծութեան եւ ցնորհներու գաւիթը, հիւսանդագին գալարումներու եւ երազակոչութիւններու դահլիճը, դուն բծիշկ ես, դուն գիտութեան եւ փիլիսոփայութեան մարդն ես՝ արու եւ կորովի» (ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆ) :

Դժգոհութեան պատճառը կայ սակայն .—

«Աշխատեցայ, գիտութիւն հաւաքեցի, օգտակար եւ անօգուտ բաներ ստրվեցայ, մտփս մեքենան շտկեցի : Ու հիմա, երբ կատաղութեամբ եւ ուժգնութեամբ կ'աշխատի մեքենաս, արտ չունիմ հերկելու, ցորեն չունիմ աղալու, ժողովուրդ չունիմ մրցակցութեան տանելու ուրիշ ժողովուրդներու դէմ» (Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻ) :

Նարդուների ծանօթ ըլլալ կը թուի Կէօթէի մեծ ողբերգութեան, Ֆաուստին : Կը յիշէք անշուշտ, Ֆաուստինքն է, որ մենախօսութեան մը մէջ այսպէս կը խօսի .

«Ո՛հ, փիլիսոփայութիւն, իրաւաբանութիւն, բժշկութիւն, դժբախտաբար նաեւ աստուածաբանութիւն ստրվեցայ, եռանդով ու կորովով . եւ սակայն, խեղճ անմիտս, կեցած եմ հոս նոյնքան խռիւմ, որքան առաջ» :

Նարդուների ներկայացուցիչներէն մէկն է արդի հայ գրականութեան : Ա՛յնքան կենդանի եւ արեւոտ էջերէն վերջ, երբ այսպիսի յոռետես եղբակացութեան կը յանդի, մեղի կը թելադրէ մտածել : Զի բաւեր կարգաւ մի-

այն երկտասարդ դրականութիւնը, ժամանցի կամ լիակեղքի համար: Նոր դադափարարանութիւն մը կայ հոն, արդիւնք բաղմամբիւ աղղակներու: Մեր դրական անդատանին մէջ պտոյտ մը ընկելով, եթէ զեղեցիկ հունձքի մը ականատես պիտի ըլլանք, միւս կողմէն պիտի դիմաւորենք, տխուր հաստատումով մը, թէ մեր երկտասարդ դրողները ճակատագրական անկիւնադարձներու մէջ կը զեղերին եւ հայ կեանքի իրականութենէն տխուր փորձառութիւններ կը բերեն մեզի, որոնց արձագանգ տուող չկայ կամ արձագանգ տալու դործօնները կը պակսին: Այս է պատճառը, որ տակաւին երկտասարդ տարիքի մէջ, իրենց ստեղծագործութեան ծոցին մէջ յոռետես շունչ մը կ'ապրի:

Մեծցուցէք համեմատութիւնները, բաղմապատկեցէք դրողներու թիւը, եւ ահաւասիկ տարուէ տարի դիրքերու դէղերը պիտի շատնան, եւ սակայն գրականութեան միջոցաւ, մտքի այս բացառիկ լինական ու բացասական շունչին հետեւանքով, դժուար չէ հետեւցնել թէ ինչպիսի մթնոլորտ մը պիտի տիրէ մեր զգացումներուն ու մտածումներուն մէջ:

Սերունդը պատասխանատու չէ սակայն. այս ատթիւ պէտք էր, որ արձանադրէինք տխուր այս հաստատումը, եթէ նոյն լակ այս իրողութիւնը, իրեւ ճշմարտութիւն, պիտի անցնէր գրականութեան պատմութեան: (Այլապէս չահեկան նիւթ մըն է երկտասարդ դրողներու դործերէն հասկաքաղ մը ընել, ճշգրիտ համար անոնց գաղափարարանութիւնը եւ կրած աղղեցութիւնները ժամանակակից քաղաքական, տնտեսական, դրական ու ընկերային յեղաշրջումներէն):

Այսպէս ուրեմն դարաշրջանի սկեպտիկ հովերուն շունչը կը սաւառնի Նարդունիի դրականութեան մէջէն : Անոր հողին խաղալիկ դարձեր է հակոտնեայ դղայութիւններու պայքարին : Եւ դժբախտաբար, հետզհետէ հզօր կը դառնայ բացասական տարրը, ստիպուած ըլլալով սնանիլ աննպաստ ժամանակի մը մէջ, ուր տմէն արժէք վերադնահատման կ'ենթարկուի :

6 — ԱՐՈՒԵՍԸ

Ածականներու բարեկամ է Նարդունի: Բայց կը գործածէ ճիշդ տեղին. աւելորդ էն անոր վերադիրները: Կը վործածէ անոնցմէ այնպիսիներ, որոնք տարիներով բառարաններու մէջ սպասեր են, ոչ ոք մօտեցեր է անոնց, նոյն խի տխուրաստութեան քանաստեղծներն ու գրադէտները անտեսեր են դանոնք: Այդ բառերուն քաղաքացիութիւն տալու գաղտնիքը գիտէ: Մարք կը գնեմ (էջ 82) այդ կարգին կը պատկանի, ինչպէս եւ ուրիշներ:

Նարդունիի բառարանը Դանիէլ Վարուժանին բառարանն է: Ո՛չ Ռուբէն Զարդարեան, ո՛չ Օշական եւ ոչ ալ Համաստեղ ա՛յնքան շոտլ էն եղեր դեղեցիկ բառերու հանդէպ: Բայց Նարդունի տկարութիւնն ունի պատկերներու առատութեան մէջ կորսուիլ, հրապուրուիլ անոնցմով: Կուգայ սլահ մը, որ բանաստեղծը անոնց դերին դառնալով, կը մոռնայ թէ ինչո՞ւ ճամբայ ելեր է, եւ ո՞ւր պիտի յանդի գրուածքը: Ընթերցողն ալ կը տարուի յաճախ պատկերներուն դեղեցիկութենէն, հէքեաթին խորհուրդը կամ արձակ քերթուածի մը հիմնական

միտքը տարտամութեան մէջ ձգելով: Բանաստեղծական վերացումն ու թուրիչքը շատ ինքնարուխ են, կարելի է ըսել թէ արուեստականութիւն չկայ երբեք: Ես կը հաւատամ որ Նարդուհի փնտռողքի չելլեր, եւ ոչ ալ կը քրտնի գեղեցիկ պատկերներ փնտռելու աննշով բռնւած: Ինքնայատուկ արուեստ մըն է այս: Բաղմաթիւ ձեւերով կը ներկայացնէ ծանօթ առարկաներ, անոնց ճակտին կը կախէ տախտակներ, դանաղան վերտառութիւններով, նման դոհարափաճառի մը քարերուն, որոնց ամէն մէկը իր սեփական գեղեցիկութիւնը, դոյնը, լոյսը եւ արուեստն ունի: Հեղինակին կամքէն անկախ, այդ պատկերները կողզան իրարու ետեւէ, ինքնարուխ են, ինչպէս կ'ըսէի:

Պատկերներու առատութիւնը եւ բանաստեղծական թուրիչքը սակայն ուրիշ գրական սեռի մը վերածեր են իր հէքեաթները: Հէքեաթ ըլլալէ դադրելով, դարձեր են արձակ քերթուածներ, պահելով անշուշտ իրենց խորքին մէջ ժողովրդական աւանդութիւններէն զոհար իմաստութիւնները: Մեր մէջ ընդհանրապէս հէքեաթը դադրեր է մնալէ գրական այն սեռը, որուն մէջ ժողովուրդը պիտի գտնէր նախ իրեն համար ընթերցանութեան հաճելի նիւթ, եւ երկրորդ բարոյական իմաստ մը:

Հայ հէքեաթը, այնպէս ինչպէս արեւմտահայերս կ'ըմբռնենք ու մշակեր ենք, այն չէ ինչ որ զարդացուցեր էին արեւելահայ բանաստեղծները, մեծ պատերազմէն առաջ: Յովհ. Թումանեանի հէքեաթը, միշտ ժողովրդական աւանդութիւններու վրայ հիմնուած, դիւցազնիւրութիւն է եւ չի նմանիր ո՛չ Զարդարեանի եւ ոչ ալ Օշականի հէքեաթներուն: Իսկ այս բոլորին ամբողջութիւնը շատ հեռու է նմանութեան կզրեր բերելէ

ըլլայ Անտէրսընի, ըլլայ Կրիմ եղբայրներու, նոյն խի Օսկար Ուայլտի նման հէքեաթներուն հետ: Մեր մէջ հէքեաթը գրական այն դաշտն է, որուն մէջ մեր քմայքին համաձայն կը գործենք, մեր ներքին ենթակայական ձգտումներն առաւելապէս արձագանգ գտեր են, ժողովուրդէն առնուած աւանդութիւնը իր մայր ծնողին վերադարձնելու աշխատութեան մէջ: Նարդունիի հէքեաթները աւելի մեծ չափով կը մեղանչեն այս սկզբունքին դէմ:

Ամէն մէկ պատկեր այլարանութիւն մըն է սակայն ուժով ըստած, առարկային գեղեցկութիւնը աւելի շեշտելու համար: Այլարանութիւնը յաճախ կը դառնայ խորհրդապաշտութիւն, որուն գեղեցիկ ձևերը բերաւ մեր դրականութեան Ռ. Զարդարեան: Իրմէ յետոյ Յ. Օշական, աւելի ժուժկալ, ողբերգութիւններ ապրեցուց իր հէքեաթներուն մէջ:

Նարդունի կը սիրէ կենդանիներուն եւ առարկաներուն վերադրել զգայութիւններ, որոնք մարդէն չալին յատուկ են միայն: Բայց բանաստեղծը աւելի խորունկ հասկացողութեամբ մը կ'ընդլայնէ զգայութեան սահմանը, որուն հետեւանքով թէ՛ կենդանիները եւ թէ՛ առարկաները կը տառապին ու կ'ապրին մարդկային կեանքի յարափոփոխ բոլոր վիճակները:

Այնքան բազմաթիւ օրինակներէն նմոյշ մը.

«Այդ ատեն էր, որ քգեմին դողաց, տերեւները շարժեցան ու սօսափեցին: Հասում քուզ մը խոշորցա՛ւ, խոշորցա՛ւ, ցեղաւեցաւ, բացուեցաւ եւ յանկարծ մարդկային անո՛ւշ դէմքի մը փոխակերպուեցաւ: Ամբողջ քրգեմին բոցավառ ամպի պէս կը շողար: Տերեւները կը նը-

մանէին սպիտակ ւափերու, գոյս բացեր էին հագարաւոր ծնրադիր երեշտակներ, կարծես սկուտեղի մը նման վե՛ր բարձրացնելու համար աղուոր գլուխը, որ կազմուեցաւ յանկարծ, — մագերը կապոյտ, ինչպէս ամբամ երկինքը կ'ըլլայ, նակատը շլացուցիչ, ինչպէս փայլակը կ'ըլլայ, աչքերը փարփառ, ինչպէս լուսաօտողը կ'ըլլայ, շրթները կրակի գոյն եւ մօրուքը մարգարիտով հիւսուած» :
(**ՋԱՆ ԳԻԻԼՈՒՄ**, **ՋԱՆ**, **Հայկական աւանդութիւն**) :

Հայկական հէքեաթներու շատ մը փոփոխակները կան : Մեր հեղինակները ժողովուրդէն առնելով աւանդութիւնը, արուեստի զանազան յարգարանքներով, երեսան հաներ են գեղեցիկ հէքեաթներ : Ռուբէն Ջարդարեանի Ծաղիկներ, կարմիր ծաղիկներ հէքեաթը ծանօթ է արդէն : Նարդուհիի Լեւան բարկութիւնը իր հիմնական գործողութեանը մէջ, շատ կը նմանի անոր : Երկուքին մէջ ալ դէպի անդունդը նետուելու գործողութիւնը կայ : Առաջինին մէջ իրենց կորսուած հայրը փնտռող երկու պղտիկներու ողբերգութիւնը կայ, պղտիկներ, որոնք դէպի անդունդը դահաւիթով իրենց հայրը փնտռելու կ'երթան իրենք ալ հոն նետուելով : Իսկ Նարդուհիի հէքեաթին մէջ երկու երիտասարդներէ հալածող գեղեցիկ աղջիկ մըն է, որ ինքզինքը անդունդը կը նետէ երիտասարդներէն ազատուելու համար : Առաջինին մէջ երկու անմեղ արարածներու անբիծ արիւնէն կարմիր ծաղիկները կը ծաղկին, իսկ երկրորդին մէջ, աղջիկը հրաշքով մը ողջ կը մնայ, կուգայ գիւղ, ու կը պատմէ անցուղարձը : Ջեն հաւատար իր խօսքին : Որպէսզի համոզէ գիւղացիները, բոլորը կը հրաւիրէ լեւան բարձունքը, անգամ մըն ալ վար ցատկելու համար : Աղջիկը երկրորդ անգամ կը ցատկէ, բայց «լեռը, բարկացած,

վրէժն էր լուծեր աղջիկէն, որ զինք փորձելու էր ելեր» :

Հանգիստութեան ուրիշ օրինակներ ալ կարելի էր բերել Օշականի հէքեաթներէն : Գործողութեան կամ միջավայրի սլայմաններով եթէ նմանութեան կէտեր կան յիշուած հեղինակներուն մօտ, արուեստի եւ արտայայտութեան աչքի զարնող մեծ տարբերութիւններ կան սակայն : Ռ. Ջարդարեանի հէքեաթները հանդարտ լինելու մակերեւոյթին պէս, խաղաղ վիճակ մը կը մատնեն, փոթորիկն ու ողբերգութիւնը ալիքներու յատակին մէջ ծըրարուած են : Արուեստագէտը տխուր է, եւ իր հոգիի այգ զգայութիւնը յանձնէր է հէքեաթին : Ներշնչումը աղնուական բարձրութեան հասեր է հոն, խորհուրդը ներդաշնակ կը քալէ զգացումին հետ : Արագութիւն չկայ, ծանրածանր քալումաճքով կը հասնինք արեւելքի իմաստութեան դարպասներուն : Ռ. Ջարդարեանի հէքեաթները իր ժամանակի ոգին, մտայնութիւնը, վախը, դողը, անորոշութիւնը, յոյսը, մարդոց անարդարութիւնը, խաչուած դեղեցկութիւնն ու արդարութիւնը կը խորհրդանշեն, եւ ինքը, արուեստագէտը, աղնուական խոյանքներու մարդն է, եւ արհամարհանք ունի ամէնուն հանդէպ :

Յ. Օշականի հէքեաթը, աւելի մօտ է մեր արդի ժամանակներուն : Չի սիրեր դանդաղութիւնը : Բառերը հաւասար են յաճախ նախադասութիւններու : Իր հոգիէն աւելի, ուրիշներու ողբերգութիւնները սլատկերի մը պէս կը կախէ հէքեաթներուն մէջ : Եթէ զգայական տարրը առ հասարակ կը բացակայէր Ռ. Ջարդարեանի հէքեաթներուն մէջ, Օշականի մօտ հիմնական կտաւն է, վրան բանելու համար ասեղնագործութիւնը : Այս է սլատաւը, որ երկրորդին մօտ, կինը, աղջիկը, հարսը իր հէք-

եաթներուն հէնքը կը կաղմեն : Պատանիներն իսկ կը հալին սիրոյ կրակէն :

Նարդունիին հէքեաթը խորապէս կը տարբերի ուրիշներէն : Միջավայրը դիւզն է հո'ս ալ, ինչպէս յիշուած հեղինակներուն մօտ : Մարդիկը գիւղացիներ : Սակայն Նարդունիի դժգոհ է ժամանակակից մարդուն ներկայութենէն, անոր հէքեաթները մեծ մասով աղղեցութեանը տակն են հեթանոսական դարերուն : Հեթանոս աստուածներն ու ջրանուշները, որոնք մարդկային կերպարանք առած, կը շրջին երկրին վրայ եւ մարդոց պէս կը դործեն եւ կ'ապրին :

Բանաստեղծական են ընդհանրապէս, հէքեաթ-բանաստեղծութիւն, աւելի ճիշդ գիւցաղներդութիւններ են, որոնք կը յիշեցնեն Դանիէլ Վարուժանի Հեքանոս երգերը, պահելով՝ համեմատութեան բոլոր եղբերը : Միւսներուն պէս, փորձեր է խորհուրդ եւ իմաստութիւն դնել հոն, բայց ամէն անգամ ներշնչումին ալիքը, գինքը բարձրացուցեր է զգայապաշտութեան բարձունքներուն : Կին էակը, իր յարափոփոխ կերպարանքներուն տակ, Նարդունիի դրականութեան հիմնական տարրը կը կաղմէ, ինչպէս Օչականի մօտ : Իր բանաստեղծական բովանդակ կարողութիւնը հետեւաբար թափեր է երանգապանակին վրայ, դոյներու պէսպիսութեամբ գծելու աղուոր դէմքերը հէքեաթներուն մէջ : Բայց ինքը արագութեամբ դարուն մէջ ապրելուն, իր հէքեաթները, առհասարակ արձակը, անոր աղղեցութեան տակ են : Հեւ ի հեւ վաղը մը կայ հոն, կորսուած բան մը փնտռելու հոգը, ներկայէն փախչելու եւ դէպի մանկութիւն, հետեւաբար, երազ, միամտութիւն, անկեղծութիւն, անկախութիւն, եւ ազատատենչ ձգտումով ապրելու անհո'ւն

եռանդ մը կը թեւաւորեն անոր հէքեաթները: Ամէն բան մէկ անգամէն ըսելու, մտքին մէջ չկորսնցնելու վախէն հալածուած, շատ անգամ կապ ու դասաւորութիւն կը պահսին կարգ մը հէքեաթներու մէջ. եւ ամէն բան դեղեցիկ կերպով ըսելու, տափակութենէ խուսափելու հոգը կայ մանաւանդ Նարդունիի հէքեաթներուն մէջ:

Կը ճանչնայ մանաւանդ հայ գիւղի աւանդութիւնները, մեծ մայրերու օրհնութիւններն ու անէծքները, խրտացուած իմաստութիւններն ու մէկ բառով արտայայտուող պարբերութիւնները: Նարդունիի բառերը շատ ուժով են ու արտայայտիչ. մէկ բառով յաճախ կուտայ պատկեր մը, հոգեկան բարդ վիճակ մը, որ գիւղացիներուն յատուկ է:

Բառերու սաստկութեամբ, բառերու ընտրութեամբ է, որ Նարդունիի դրականութեան հիմնական տարրերը կը զանազանուին ու կը հիմնաւորուին: Երբ կ'երգէ սէրը եւ անոր հետ կապուած մարդկային ուրիշ զգայութիւնները, ունի իր սիրած բառերու բառարանը, նոյնը նաեւ երբ սկեսպտիկը կը յայտնուի իր մէջ, կամ մանկութեան յիշատակներու դրկին մէջ կը փոխադրուի, այս բոլոր պարագաներուն մէջ, Նարդունիի գեղեցիկ, ընտրուած բառերու ուժն ունի, զոր կը դործածէ վարպետօրէն, որոնք անխուսափելիօրէն կան իր դրականութեան մէջ, եւ որոնք չեն տկարացներ ոչ իր ոճը եւ ոչ ալ բովանդակութիւնը:

Նարդունիի գեղեցիկ խոստովանութիւն մը ունի Տալիլային երգը դրուածքին մէջ, որ որոշ կերպով կը յատկանշէ արուեստի մասին ունեցած իր ըմբռնումը. «Ես կը սիրեմ, կ'ըսէ, somptuarismeը, արեւելի ուղղափառ դպ-

րոցը, որ ծանր արուեստի խորհրդագեղ գարծերուն մէջ կը պահէ դեռ իր աւանդուր-իւնները, անկոծ ու հաւատարիմ: Ես կը սիրեմ գիծերու եւ ձեւերու այս դաշնաւոր հիմքը, ուր կը շողան գաղտիմաստ հանգոյցները խորհուրդին: Ես կը ներեմ պերնամֆին, որ կը շռայլուի համայնապարգեւ արուեստին համար»:

Այս մէջըրեումէն յետոյ գիւրին է այլ եւս սահմանել Նարդունիին արուեստը եւ անոր տարրերը: — Շրջողութիւն, հոյակապութիւն, մթութիւն եւ զարդարանք ինչպէս է արեւելեան արուեստը, իր խորութեանը մէջ: Գիծերու եւ ձեւերու ներդաշնակութիւն, յաճախ իրարու հիւսուած, ինչպէս են մեր հինաւորաց գերեզմանատներուն խաչքարերը: Միշտ խորհուրդ, միշտ պերճութիւն: Նարդունիի արուեստը խոյանք ունի, արադալաղ յորձանքն է կամ երկվարը, որ բաշերը հովին դէմ թափ տալով, կը սուրայ ի խնդիր գեղեցկութիւններուն եւ անծանօթին:

Այս է պատճառը դարձեալ, որ հին փառքերէն ու արուեստի գեղեցկութիւններէն կը կերտէ նորը՝ նոր յուղումներով, նոր մտածումներով: Այսպէս են կաղմբւած գրեթէ իր հէքեաթները, որոնց մէջ նոր մարդն է, որ կը շնչէ, դարուն պահանջներուն ու պարտադրութիւններուն համաձայն:

Նարդունիի գրականութիւնը արու եւ երիտասարդ գրականութիւն է, զանգրահեր Արտաւազդն է, որ գրականութեան անտառներուն մէջ կը սուրայ արշաւասոյր: Երգելով հեթանոսական դարերը, մեր հին աստուածները, պաշտամունք ունի երիտասարդութեան, կորովի,

Թարմութեան, ուժի, գեղեցկութեան, պայքարի, փառքի եւ յաղթանակներու: Այս դրականութիւնը առողջ է, եւ հեռու ախտաւարակ ու հիւանդաղին դրականութեանէն: Երբ մեր տխուր օրերու մոխիրներուն վրայէն կը քալէ, կրկին կորովի եւ հոգարտութեան, արհամարհանքի եւ սկեպտիկութեան հովը կը բերէ մեզի, երազելով մեր հին ազատ օրերուն փառքը, հեթանոս մեսիան, որ պիտի փրկէ ու ձերբազատէ բոլոր կապերէն ու շղթաներէն (ԱՆԴԱՍՏԱՆ):

Երիտասարդ է Նարդունիի դրականութիւնը, որովհետեւ պատրանքներու քաղցրութիւնը կը սիրէ ասելի, բնութեան դրկին անձնատուր, յաճախ վայրկեանը կ'ապրի, գեղեցիկ երազներով:

Բայց մանաւանդ երկընտրանքներու մարդը չէ ինքը: Վճռականութիւն ունի, համարձակ կ'ըսէ իր մտքինը, չի խորհիր թէ ի՞նչ պիտի ըսեն ու մտածեն ուրիշները: Վարանում հունի: Ըսածին եւ քարոզածին կը հետեւի: Ծրագիր ունի եւ կը սիրէ դործը: Ուրիշ հայ բանաստեղծներու պէս տարակոյսներու, մութի եւ ստուերի մէջ չի դանդաղիր: Ե՛ւ քրիստոնեայ եւ հեթանոս չէ՛: Թէ՛ Ասիոյ եւ թէ՛ Եւրոպայի չաշահերաիր: Սրտի եւ մտքի պայքարներուն մէջ երկմտութիւն չունի: Իր խունկը չի ծխեր թաղաւորին ու հանրապետութեան նախադահին առջեւ: Կ'ըսէ ու կ'երգէ մեր հին հեթանոսական կեանքը, արեւելքին ու խորհուրդին երկրպագու է: Սրտին տկարութիւնը երեսին կուտայ եւ լիաջական տարրը կը զօտեպնդէ, կը սիրէ հայրենի, թաղաւորական, հեթանոս անցեալը: Հոս ալ երիտասարդի վճռականութեամբ կը ներկայանայ իր դրականութեան զազաւարականը: Ու կը հաւատայ մանաւանդ, երիտասարդի

հաւատքով, ասիացի բոլոր ժողովուրդներու եղբայրութեան, ընդդէմ օտար Եւրոպայի, որ Արեւելքէն առնելով ամէն բան, կրկին անոր վաճառել կը փորձէ :

Նարդունիին արուեստը կը ներկայանայ, ուրեմն, մէկէ աւելի տարրերով : Մէկն է ինքը մեր երիտասարդ գրականութեան տաղանդաւոր դէմքերէն, որոնց վրայ մեծ յոյսեր ունինք : Վստահ ենք, որ մեզ յուսախար պիտի չընէ ինք :

Կը բաւէ գիտակցութիւնն ունենալ որ գրականութեան մէջն ալ հրթիռներու վայլը վաղանցիկ է, ինչպէս երկնակամարին մէջ պայթող արուեստակեալ բոցերուն կայծերը :

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՆԱՆ

Վահան Թէքէեան ծնած է Կ.Պոլիս, Օրբագիւղ, 1878 Յունուար 21ին (հ. տ.): Մեծցած է Իսկիւտար, յաճախած՝ Քաղային Ներսէսեան, Պէրպլերեան եւ յետոյ Ազգ. Կեդր. վարժարանները, որոնցմէ եւ ոչ մէկէն շրջանաւարտ եղեր է: 16 տարեկանին կը թողու Կեդրոնականը: Ատկէ վերջ, երկու տարի՝ Պոլիս, երկու տարի՝ Լիվըրփուլ, հինգ տարի՝ Մարսէյլ գրասենեակի պաշտօնեայ, եւ երկու տարի ալ Համպուրկ վաճառական-յանձնակատար եղեր է: 1904ին Եգիպտոս է, ուր՝ մինչեւ 1908 Օգոստ. փոխն ի փոխ եղած է խմբագիր «Ազատ Բեմ»ի,

«Լուսաբեր»ի եւ «Շիրակ»ի, միեւնոյն ատեն ըլլալով առեւտրական պաշտօնեայ: 1908 Օգոստոսէն յետոյ Պոլիս վերադարձած եւ հոն յաջորդաբար խմբագիր եղած է «Շիրակ»ի, «Հայրենիք»ի եւ «Արեւելք»ի, աշխատակցելով նաեւ Պոլսոյ եւ արտասահմանի քերթերուն: Տարի մը այցելու ուսուցիչ Նոր Դպրոցի, յետոյ տեսուչ՝ Ազգ. Հիւանդանոցի Կեդր. գրասենեակին, եւ մնալուն ներկայացուցիչ Ազգ. Ժողովոյ Երուսաղէմի պատրիարքութեան մօտ: Հազիւ քէ գործի ձեռնադրուած է, երբ երկու ամիս վերջը՝ պաշտօնին գործադրութեան դէմ հանուած արգելքներուն պատճառաւ Եգիպտոս կ'անցնի եւ հոն կը մնայ պատերազմի պատճառաւ: Պոլսոյ մէջ չորս տարի Ազգ. Երեսփոխան Եգիպտոսի (ա. առեւտրային) եւ գրեթէ նոյնքան ատեն անդամ Կեդր. վարժարանի խնամակալութեան: Դարձեալ Եգիպտոսի պատուիրակ Գէորգ Ե.ի կաթողիկոսական ընտրութեան:

1896ին Պոլսոյ մէջ հնչակեան է, 1904ին Եգիպտոսի մէջ վեր. հնչակեան, մինչեւ 1905ի վերջերը: 1908ին դարձեալ վեր. հնչակեան եւ քիչ յետոյ՝ ռամկավար:

1905ին Միք. Կիւրեանի հետ «Շիրակ» ամսագիրը հիմնած է Աղեփսանդրիոյ մէջ: 1915 Մայիսին, ընկերներու հետ նոյն ֆաղափին մէջ կը հիմնէ Երկօրեայ «Արեւ»ը: 1916 Սեպտեմբերին կ'ենթարկուի յարձակումի, կորսնցնելով մէկ աչքին տեսողութիւնը: Անդամ եղած է Գահիրէի առաջին Ազգ. Միութեան, եւ անոր կողմէ իրբեւ պատուիրակ կ'երթայ Կիպրոս Հայկ. Լեգէոնին եւ Փարիզ՝ Ազգ. Պատուիրակութեան մօտ: 1918ին Փարիզէն Երուսաղէմ կը մեկնի, իբրեւ ներկայացուցիչ Ազգ. Պատուիրակութեան: Զինադադարին վերստին Փարիզ, Եգիպտոսի Ազգ. Միութեան կողմէ, հոն անդամ

Համագումարին եւ անկէ ընտրուած Ազգ. Պատուիրակութեան: 1919ին, այս վերջնոյն կողմէ պատուիրակաճանգնաց երեւան Հ. Հ. կառավարութեան մօտ, Մայիս 28ի միացման աթիւն հետեւանալով: 1920ի վերջը Պոլիս վերադարձած եւ խմբագրապետ՝ «Ժողովուրդի Ձայն»ի: Վ. Թէֆէեան Հայ Արուեստի Տան եւ «Բարձրավանճ» հանդէսին հիմնադիրներէն մէկն էր նաեւ: 1922 Սեպ.ին տեսուչ Ազգ. Կեդր. վարժարանին եւ Նոյեմբերի վերջը մեկնած Պոլսէն, նախ Վառնա, յետոյ Յունաստան, ապա մը Սուրիա եւ յետոյ եկած Փարիզ ուր կը մնայ մինչեւ 1934ի վերջերը, անկէ մեկնելով Եգիպտոս, ուր՝ Գահիրէի մէջ, 1926-28 կ'ընտրուի ատենապետ Քաղ. Ժողովի, եւ 1927-30, երկար բացակայութիւններով, կը վարէ Արեւի խմբագրապետութիւնը:

Թէֆէեան ոտանաւոր սկսած է գրել 9 տարեկանին: Առաջին հրատարակութիւնները, երբ 16-17 տարեկան էր, լոյս տեսած են «Տեսարան»ի եւ Ա. Զօյանեանի «Ծաղիկ»ին մէջ: Հրատարակած է քերթումներու չորս հատոր. *Հողեր*՝ 1901ին, *Հրաշալի Յարուսթիւն* 1914ին, *Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս*՝ 1919ին, եւ *Սէր*՝ 1933ին: Բացի բանաստեղծութենէ եւ խմբագրական յօդուածներէ, ստորագրած է բրոնիկներ, երգիծական էջեր եւ վիպակներ: Ունի նաեւ փորձեր քատրերգութեան եւ վէպի, ուղեւորական ոտեր՝ Կեսարիոյ վրայ, քարգմանութիւններ եւ գրական-քատրական քննադատութիւններ:

Վ Ա Հ Ա Ն Թ Է Ք Է Ե Ա Ն

Ի. - ՆԿԱՐԱԳՐԻ ՄԸ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Վահան Թէքէեանի ստեղծագործութիւնը ենթակայական ապրումներու, հոգեկան զանազան բարդ վիճակներու, արտաքին աշխարհի զանազան երեւոյթներու բոլոր տարրերը կը պարունակէ իր մէջ: Զինքը անձամբ ճանչնալու, իրեն հետ խօսած ըլլալու անհրաժեշտութեան պէտք չի կայ երբեք: Թերթատեցէք իր հատորները, նշանակեցէք քանի մը ճղնաժամային պահեր, հոգիի քանի մը զգայութիւններ, մտքի քանի մը կայծեր, եւ արդէն կազմած պիտի ըլլաք ուրուագիծը թէ՛ իր զրականութեան եւ թէ՛ իր ներքին անհատականութեան: Տուած պիտի ըլլաք զրականութեան նկարագիրը եւ իր եսին քանի մը կարկառուն դիժերը:

Մտնելէ առաջ ուրեմն իր ստեղծագործութեան մէջ, չափազանց հրահանդիչ է կազմել քանի մը ստուերադիւծերով մարդը, ճամբորդել իրեն հետ զանազան կլիմաներու տակ, արեւելքէն արեւմուտք, հիւսիսէն հարաւ, թափառիլ մէկուն հետ, որ կրեր է իրրեւ չափազանց զգայուն էակ, տալաւորութիւնները, ներշնչուեր է ամէն

ևրկինքներու տակ, շնչեր՝ տարբեր հորիզոններու հողին ու ծաղիկներուն բոյրը, ճանչցեր՝ բոլոր գոյները, ապրեր՝ մարդկային հոգիներու հետ նկարագրի հակընդդէմ տարրերով բեռնաւոր, դառնութեան շատ պահեր անցուցեր, կեանքի բազմաթիւ վիճակներ փոխեր եւ բոլոր այս դրական ու բացասական պայմաններու մէջ չէ դադրեր երգելէ իր երգը, քնարի մը լարերուն վրայէն լսելի ընելով ներքին ողբերգութեան մը աղաղակը:

Պերճախօս չէ՞ք դռներ իր կենսագրական տողերը, որոնք՝ իրենց պարզութեան մէջ, կը խտացնեն մտաւորական մարդուն պայքարը արտաքին աշխարհին դէմ բազմաթիւ ձեւերով: Ու չէ՞ք մտածեր այն կորովին մասին, զոր ունեցեր է քերթողը մտաւորական վերելքներու, ստեղծագործական գեղեցիկ թռիչքներու եւ ներշնչման հզօր պահերու արդելք եղող եւ խոտոր համեմատող վիճակներու մէջ:

Բանաստեղծ Թէքէեանի հետ, ոչ անշուշտ տիրական կերպով, քալեր են ուրիշ Թէքէեաններ ալ: Ամէն անգամ որ նիւթական աշխարհը դրապաշտութեան քարոզը լսելի ընել ուղեր է եւ հրապուրել զինքը, բանաստեղծը գլուխը ցցած է եւ իր իրաւունքը պահանջած: Ներշնչման ամէնէն յստակ պահերուն, ներքին պայքարը մատներ է իր ներկայութիւնը: Յաճախ տեղի տալ ստիպուել է, կեանքի անողոք պայմաններուն առջեւ: Այսպիսով Թէքէեան քալեր է ճամբէ մը, զոր քալեր են իրմէ առաջ շատ շատերը հայ մտաւորականներէն, ու պիտի քալեն իրմէ յետոյ ալ:

Հաղիւ թէ դպրոցէն կ'ելլէ, առանց դայն աւարտելու, երբ կը դառնայ առեւտրական պաշտօնեայ եւ վա-

ճառական – յանձնակատար: Շատ կը ճամբորդէ: Իր քերթուածները դրոշմը կը կրեն բաղմամբիւ երկիրներու եւ քաղաքներու: Կ'այցելէ եւ կ'ալրի Պոլսէն յետոյ, որ իր ծննդավայրն է, Լիվըրպուլի, Մարսէյի, Փարիզի, Համպուրկի, Գահիրէի, Յունաստանի, Աղեքսանդրիոյ, Էջմիածնի, Երեւանի, Վառնայի, Սուրիոյ եւ Կիպրոսի մէջ: Կը դառնայ ուսուցիչ եւ տեսուչ: Ամէն ուր որ կ'երթայ հանրային դործունէութիւնը անբաժան է իրմէ:

Ազդային երեսփոխան է եւ անդամ՝ Կեդրոնական վարժարանի Խնամակալութեան:

Ներկայացուցիչ է Երուսաղէմի Պատրիարքութեան եւ պատուիրակ կաթողիկոսական ընտրութեան, Հայկական Լեզէոնի եւ Ազգ. Պատուիրակութեան, Բանասէնաց՝ Հ. Հ. կառավարութեան մօտ:

Երբեմն հնչակեան, յետոյ վեր. – հնչակեան, ամէնէն վերջը ռամկավար–ազատական, Վահան Թէքէեանի միտքը չէ կրցած հաշտուիլ քաղաքական պարտադրութիւններու եւ կապանքներու: Կը թուի թէ դաւանանքի հարցը բռնի զգեստ մը եղեր է իրեն համար, ինքը չէ ասլաք անոնցմով, իբրեւ անհրաժեշտութիւն եւ մտաւորական պահանջ:

Բոլոր այս յարափոփոխ վիճակներուն մէջ կենդանի մնացեր են մտաւորական մարդուն հոգերը, զոր իրեն հետ պտըտցուցեր է ամէն երկինքներու եւ ամէն կլիմաներու տակ:

Փորձեր է դրականութեան դրեթէ բոլոր սեռերը: Եղեր է խմբագիր եւ յօդուածագիր: Գրեր է քերթուածներ, քրոնիկներ, երգիծական էջեր, վիպակներ, ուղեւորական նոթեր, դրական թատեր. քննադատութիւններ, թատերական փորձեր եւ կատարեր է թարգմանու-

Թիւններ: Այս բոլոր տքնութիւններէն կը մնան սակայն քերթուածներու չորս հատորները, որոնց մէջ, չափազանց թափանցիկ կերպով, իր կեանքը կը քնարերգուի, չըսելու համար, իր տարակոյսները, սէրը, զգայութիւնները, խոհերը, յուշերը, կարօտները, դժգոհութիւնները, պատրանքները, յոյսերը, աղօթքներն ու համակերպութիւնները:

Յիշուած բոլոր զգայութիւններուն մասնատուին ըլլալով մէկտեղ, հատորները անփոխարինելի աղբիւրներ են ճանչնալու քերթողին ներքին մարդը, որուն գիծերը դժուար է արձանագրել լուսանկարի մը վրայ, որովհետեւ խուսափուկ են անոնք եւ չեն մտներ չորիւն: Ինչպէս սահմաններուն մէջ: Դժուար է, որովհետեւ բանաստեղծը մտածումն է ունեցեր անցորդներէն դադանի պահել ինչ փոթորիկ որ կը յուզէ իր հոգին:

Հոգիս իմս է եւ որքան քրտնալիս յանձնել գայն այստեղ Անցորդներուն անծանօթ, իրաքանչիւր էջի վրայ Հոգիս իմս է եւ ոչ ոք պիտի ամբողջ գայն անչնայ իր լոյսերովը պայծառ, իր մըքուքեամբը անեղ...:

(«Սէր», Ընթերցողին, էջ 7)

Եւ սակայն, եթէ նոյն իսկ «քիչերու ամբողջովին յանձնէր է» ան իր հոգին, անոնք յստակ գիտակցութեամբ կը կարդան քերթողին հոգիին «պայծառ լոյսերը» եւ ներքին «ահեղ մթութիւնը»:

Այն գիտակցութիւնը, որ արուեստի մարդը եւ ամբողջը դէմ առ դէմ կը դնուին ակամայ, ներքին հոգեբանական փլուզումներու կը տանին զինքը: Խո՛ր ու ցաւալին պայքարի մը արձագանքը պիտի լսուի այլեւս անոր քերթողութեան մէջ: Երբ անտեղիտալի կայծը իր ճարակը կը փնտռէ եւ քերթուածներու մէջ կաթիլ առ

կաթիլ կը քամենք թերթողին սիրտը, ողբերգութիւնը աւելի կատարեալ կը դառնայ քանի որ հակառակ այդ դիտակցութեան, չի կրնար մարել ստեղծագործութեան կրակը, եւ ինքզինքը դէմ յանդիման կը դռնէ «մարդակեր»-ին որ ընթերցողն է, հաւաքականութիւնն է: Ներքին այդ ողբերգութիւնը այլեւս իր ճարակը կը փնտռէ քերթողին բովանդակ ստեղծագործութեան մէջ, ու կը տարածուի քերթուածէ քերթուած:

Այս դիտակցութիւնը հաւատքի մը սրբութեան պէս ունենալէն յետոյ, դժուար չէ այլեւս դուշակել զգացուած դառնութիւնը, եւ անոր անխուսափելի հետեւանքները իր տրամադրութիւններուն եւ նկարագրին նախ եւ առաջ եւ յետոյ քնարերգութեան վրայ:

Բանաստեղծը տրամադրութիւններու մարդն է: Ուրիշներուն համար աննշան դուարթ պահեր, իր մէջ կը փթթեցնեն խանդավառութիւն եւ ներշնչումի գեղեցիկ ծաղիկը: Ընդհակառակն, ամէն անկարեւոր պատճառներ, խօսք մը, նայուածք մը, արտաքին ո եւ է պատկեր, շարժում, ձայնի շեշտ մը, տխրութեան ո եւ է վիճակ, յիշատակի փշրանք մը, ջախջախուած երազ մը, եւ ուրիշ բիւրաւոր վիճակներ ու հոգեկան տրամադրութիւններ դառնութեան թոյնը կը կաթեցնեն անոր ստեղծագործութեան վրայ: Կը դարձնեն յոռետես, եւ ինչո՞ւ չէ, նաեւ մարդատես: Կը թունաւորեն անոր էութիւնը, ամէն բան սեւ տեսնել կուտան եւ դէմը ելլողը՝ հակառակորդ: Եթէ երբեմն ամբողջ հոգիով գթութեան արցունք կը դառնար, մութին մէջ կծկուած՝ ինքզինքը որոնումներու յորձանքին կը յանձնէր ու սիրոյ երջանկութիւնը կը տարածէր ամէն կողմ, յանկարծ կը դայրագնի ու ամէն բան ծաղրի ու ծիծաղի առարկայ կը

դարձնէ :

Այս դժբախտութիւնը չափ խոր է բանաստեղծ Թէքէ-
եանի մէջ: Ակամայ, իր բոյնը հաստատել է անոր հո-
գիին մէջ. տեսակ մը բերդ, որուն կ'ապաւինի յաճախ,
երբ մարդկային անիրաւութիւնները իր դէմ կը զին-
ուին : Ծաղրն ու ծիծաղը հեգնութեան կը փոխուին,
երբ «իր անձը կռուադաշտ նետել պէտք ըլլայ»: Եթէ
երբեմն մարդոց վրայ խնդալը անհրաժեշտութիւն մընէ՛ր
քերթողին՝ համար, կողբայ պահ մը, որ իբրեւ դէնք եւ
պաշտպանութեան միջոց, այդ զգայնութիւնն ալ անդոր
կը դառնայ: Բանաստեղծը կը զգայ այս, եւ իր աչքե-
րուն տռջեւ կը տեսնէ փոխուած աշխարհը, որ կը հեղնէ
երեւակայական-բանաստեղծական դէնքերուն անդորու-
թիւնը:

Հետեւեալ քանի մը տողերը խորապէս կը բացատրեն
քերթողին ներքին տրամադրութիւնները.

Քեզ, ո՛վ ծիծաղ, ատենով երբ այնքան ալ դեռ չէի
Քեզի կարօտ, գրկեցի գերդ կատու մը կուրծքիս վրայ,
Քեզ գգուեցի, գրգռեցի եւ նանկաբաց, սխրալի՝
Երեսն ի վեր շատերուն արձակեցի՝ անխընայ...:
Բայց հիմա քիչ, ո՛հ, շատ քիչ, կրնամ այլեւր խնդալ.
Հիմա հոգիս ինքնիմով բրկաբախտ եւ այնքան,
Այնքան ցաւոտ, լիքուոր՝ որ իր ծիծաղն
Ե՛ն առաջ զինք կ'արիւնեն ու իր վերա՛յ կը մընան...:
(«Ծիծաղ», Սէր հատորէն, էջ 79)

Նկարագրի ուրիշ դիժեր կը բերեն մեզի Սէր հատո-
րէն Խառնուրդ (էջ 55), Խաւարում (էջ 9) եւ ուրիշ
քերթուածներ:

Բանաստեղծ ամէն բանէ առաջ, վճռական շար-
ժումներու եւ արմատական զոսդափարներու թռիչքը

սակսեր է իրեն: Իր մտքի հորիզոնին վրայ երբեմն
յայտնուեր են շանթեր ու որոտում, սակայն երազի եւ
երեւակայութեան անձնատուր, չէ կրցեր զանոնք ար-
տայայտել, չըսելու համար չէ ուզեր, չօջափելի եւ
գործնական ձեւերով: Երգեր է, ճիշդ է, Սրբազան Ըմ-
բաստութիւնը, Սէրը որակած է կարծր Աստուած («Սէր»
էջ 17), սակայն գերազոյն խենդութիւնը չէ ունեցեր:
Ամէն անգամ որ ըմբոստութեան ալիքները իր մէջ բարձ-
րացեր են, եւ խոր դառնութիւն զգացեր է աշխարհի
անիրաւութիւններուն հանդէպ, եւ երբ «Կոտրե՛լ կար-
կանդ, ո՛վ յիմար» (խօսքը ուղղուած ստեղծագործ Հա-
յաստանին, «Սէր» էջ 34), կըտորներովը անոր գինուէ՛
խօլաբար. գա՛րկ եւ փլցուր. գա՛րկ, հարուածե՛լ ու ֆան-
դե՛լ, եւ փլատակաց դէգին տակ դո՛ւն ալ քաղուէ...»
կ'որոտայ, յանկարծ կը սթափի ու գրի կ'առնէ նաեւ հե-
տեւեալ տողերը.

Բայց՝ կը ստսկա՛մ արձագանգէն իմ ձայնիս ...

Բայց՝ մի՛, դուն մի՛ լըսեր զիս

Եւ յաւիտեան ըրէ այնպէ՛ս

Ինչպէս գիտես...:

Մտքի այս երկդիմի վիճակը աւելի թանձրացեալ կը
դառնայ, երբ հայկական եկեղեցիին ներբողը կ'երգէ,
(«Սէր», էջ 36-37), եւ որուն վերջաւորութեան անոր
խաչերը կը նմանցնէ դաշոյնի, զանգակները՝ բոմբիւնի
եւ երգը յաղթութեան... Վիպական արուեստի եւ ըմ-
բոնումի որպիսի պերճախօս ապացոյց:

Նկարագրի ուրիշ մէկ յատկանշական դիժն է ծան-
րախոհութիւնը: Հիմնական տարր մըն է այս, որ տարի-
քի հետ կապուած չէ: Իր առաջին քերթուածներէն մին-
չեւ վերջինը, ծանրախոհութեան ծիրանին կը կրեն ի-

րենց վրայ: Ժամանակէն առաջ Հափահաս, աշխարհը եւ մարդիկը կանուխէն ճանչցած ըլլալու հովը կայ անոր եւ՛ զբաղանութեան եւ յարաբերութիւններուն մէջ: Իր մէջ միշտ իմաստուն մը նստեր է, կեանքին եւ մահուան համրիչը ձեռքին, համբելու համար մարդկային կեանքին օրերը: Մէկն է անիկա, որ խօսքին եւ դիրին արժէքը կը զգայ եւ կը ջանայ զգացնել ուրիշներուն:

Ինչպէս որ իր քերթուածները կաղապարներու մէջ ձուլուած ըլլալու տպաւորութիւնը կը ձգեն, այնպէս ալ իր խօսքը նման զգայութիւն մը կ'արթնցնէ զինքը լսողին վրայ: Բառերը անոր շրթներուն վրայ միշտ իրական եւ խորհրդաւոր իմաստ մը ունին: Քիչ բառերով՝ կարճ նախադասութիւններով տպաւորութիւն դործելու գաղտնիքը դիտէ, բան մը որ նկարագիր դարձեր է իր զբաղանութեան մէջ: Սովորական խօսակցութիւններու պահուն իսկ չէ՞ք զգացեր իր խօսքին խորհրդաւորութիւնը: Խօսակցներուն տրուած չէ երբեք թափանցել անոր բառերուն ետեւ ծածկուած դաղափարներու իմաստին ու խորութեան: Պիտի ըսէք թերեւ, թէ բոլոր դառնացած հոգիներուն յատուկ երեւոյթ մըն է այս: Ինծի այնպէս թուեր է, թէ կասկածի զգայութիւնը միշտ արթուն հսկեր է իր մէջ: Սիրեր է մտիկ ընել, քան խօսիլ, հակաճառել՝ քան ընդունիլ կարծիք մը, հեգնել՝ քան համակրիլ: Իր քերթուածները, սեղմ ու ալլաբանօրէն երկնուած, աւելի հեշտ է վերլուծել, քան իր նկարագիրը, որուն դիժերը, ճառագայթներու պէս ցրուեր է իր ստեղծագործութեան մէջ: Իր հոգիին հաւատարիմ մէկ քերթուածն է Հալաւաութիւնը («Կէո Գիշերէն միմչեւ Արշալոյս»), զոր կ'երգէ, որովհետեւ ապրիլ կարենալու համար, օդի, ջուրի եւ հացի նման,

պէտք ունի հպարտութեան պէս հղօր զգայութեան մը : Այս է պատճառը որ մտաւորական մարդու առանձնայատուկ հով մը զինքը կը դարձնէ ընտրեալ մը մարդոց մէջ, տեսակ մը առաքեալ, որ իր ճամբան կ'երթայ, տխուր՝ որ զինքը չեն հասկցեր մարդիկ : Մտքի այս բացառիկ վիճակն ալ ուրեմն, ինծի կը թուի, հիմնական պատճառներէն մէկն է, որ ինք կղզիացած ապրի, հեռու մտաւորական հանդիպումներէ եւ հանրային շրջիւմներէ, պատճառ դառնալով անիմաստ հակակրօթիւններու, կանխակալ կարծիքներու եւ թիւրիմացութիւններու :

Թէքէեան ալ, ինչպէս իր սերունդին բոլոր մտաւորականները, այսօրուան մտաւորական սերունդին արթուն հսկողութեան տակ, չէ կրցեր դառնալ մտաւորական կեդրոնաձիգ այն ոյժը, որ հանրային կեանքի մէջ առաջնորդելու պաշտօնը պիտի ունենար, եւ շատ բարձր պիտի կենար մեր կեանքը յուզող բոլոր խնդիրներէն ու տարակարծութիւններէն :

Վ. Թէքէեան երազող բանաստեղծ է : Պիտի դադուէր իր մօտ ներշնչումը, եթէ անձնատուր չըլլար երազին ու իր քմահաճոյքներուն : Մանկական եւ պատանեկական երազներէն յետոյ, չափահասութեան մէջ դարձեալ կ'երազէ : Իր նկարագրին, հետեւաբար բանաստեղծին, հական յատկանիւններէն առաջինը երազն է, երեւակայութիւնը, որուն թեւերէն տարուելով, պատրանքներու ոստայնը կը հիւսէ, իր «գօս հոգին» երազով թեթեւցնելու համար : Ու չէ՞ք գտներ, որ բանաստեղծը իր հոգիին հարազատ պատկերը տուած կ'ըլլայ, երբ ծովուն վերեւ ու դաժան երկինքին տակ, կը կանգնէ բարձր ու սէգ աշտարակ մը, դուրսի հարուածներէն իր

հոգին պաշտպանելու համար. (Աշտարակը , «Հրաշալի Յարութիւն»էն) : Այս մեկուսացումը կը շեշտուի իր մէջ հետզհետէ , ու զինքը կը դարձնէ դժգոհ ու յոռետես :

Բանաստեղծին մարդկային հոգիին պատկերը եւ դրական - դեղարուեստական ճարտարապետութիւնը աւելի լրիւ պիտի պատկերացուի , երբ քննութեան ենթարկենք իր քերթուածները , որոնք չորս հատորներու մէջ ամփոփուած , կը կազմեն անոր գրական վաստակը :

Հիմնական երկու դասաւորումի կը հպատակին Վ. Թէքէեանի քերթուածները : Առաջին խումբին կը պատկանին անոնք , որոնց մէջ մեծ չափով զգալի է եմքակայական տարրը : Բանաստեղծը կը մերկացնէ իր ներքին մարդը , եւ կ'երգէ անոր բոլոր քմահաճոյքները : Ներքին քնարերգութիւնն է այդ , հզօր շեշտերով ու կարօտաբաղձ հոգիի մը դալարումներով երգուած ու ողբացուած : Երկրորդ խումբին կը պատկանին բոլոր այն քերթուածները , որոնց կաւը առնուած է համայնական աւազանէն : Հոս աւելի քան առարկայական է եղած քերթողը , սակայն յաճախ նսեմացած է արուեստագէտը , որ հանրային գաութալին վրայ ինկեր է հոռորութեան դիրկը , եւ դարձեր ձգտումներու քարոզիչ :

Ընդհանուր այս բաժանումէն անկախաբար , Վ. Թէքէեանի քերթուածները ունին ուրիշ ստորաբաժանումներ ալ , հպատակելով վերը յիշուած երկու հիմնական բաժանումներուն :

Ենթակայական դիւին տակ կը ճանչնանք .

ա. Սիրահարը , - բ. Բնութեան երգիչը , - գ. Հաւատացեալը , - դ. Յոռետեսը , - ե. Մահերգուն :

Համայնական են՝

ա. Հայրենասիրական եւ տեղական բնոյթ կրող քերթուածները , - բ. Իմաստասիրական քերթուածները .

2.- ՀԱՅՐԵՆԻ ՔՆԱՐԸ

Հայրենասիրական երգերը երկու խումբի կարելի է բաժնել: Առաջին խումբին մաս կը կազմեն այն քերթուածները, որոնց ներշնչումը անցեալէն կուգայ: Անոնք բանուած են հայրենի գրայցմերու վրայ: Կը զգաս որ զուրգուրանքով դրի առնուած են անոնք, նման ասեղնադործին, որ կը զգուշանայ իր մատներուն հետքերը ձգել կտորին վրայ: Մեր անցեալ փառքերը չեն գինովցներ զինքը: Ամէն անգամ որ հեռաւոր յիշատակ մը կուգայ մարմին առնել թուղթին վրայ, բանաստեղծին հոգիէն խանդավառ վանկեր չեն բխիր: Մեղմադձոտութիւնն է որ յարութիւն կ'առնէ:

Այս տրամադրութեամբ երգուած քերթուածներու փունջը իր մէջ կը համրէ զոյնզոյն եւ գեղեցիկ ծաղիկներ: Արշակ Ա.ի կոթողը, Տրդատ Ա.ի կառքը, Արտաշէս Բ.ի գերեզմանը, Արտաւազդ Բ.ը, Վարազդատը, Յարալէգները, Սօսեաց անտառը եւ դողթան երգիչները իրարու կը յաջորդեն հայկական թափոր մը կազմած:

Երկրորդ շարքը նուիրուած է հայրենի աշխարհին, կենդանի իրականութեան : Հայաստանը կը սիրէ քերթողը դրօշակի մը նուիրականութեամբ : Կ'երգէ հայու հոգին ու հայ լեզուն, որոնք ոգիներու պէս կը շրջին Արարատեան դաշտագետինին բոլոր անկիւնները : Այդ անհորիզոն վայրերուն մէջ, մեր անցեալի Մեծ Վկան, Մասիսը, Աւերակները, Լուսաւորչի կանթեղը, Հրադդանը եւ Զուարթնոցը, իրենց մոռցուած ու լքուած վիճակին մէջ, յոռետեսութեան քնարը լսելի կ'ընեն սակայն : Բանաստեղծը վերացական էակ մը չէ միայն, անձնատուր երեւակայութեան եւ ներշնչումի : Անիկա ստիպուած է յաճախ բանալ իր հոգին արտաքին ձայներու եւ արձագանգներու, տեսնելու, դիտելու եւ մանաւանդ ապրելու պահը, որ յաճախ յաւիտենականութիւն մը կ'արժէ : Անոր քերթուածները հետեւաբար ապրուած վայրկեաններու ծնունդ են :

Ենթակայական ապրումներէն մինչեւ հայրենասիրական երգերը, իրենց մէջ կը յայտնեն շրջափոխութիւնը հոգիի մը, որ ամէն երեւոյթի առջեւ կուգայ կը կանգնի յաղթ հասակով, կը վերապրի իր մանկութեան եւ չափահասութեան բոլոր փորձառութիւնները, Այդ հոգին կը դաւարուի մանաւանդ անհնարին վիշտով, Երբ կը զգայ, որ ահաւոր բան մը կը կատարուի մութին մէջ, հոն՝ ուր դժոխքի ջահերն անգամ պլիւս մարէին սոսկումէ... : Այդ էջերուն ընթերցումով, անկարելի է չի փոխադրուիլ Մեծ Տարագրութեան եւ անոր հետ կապուած Մեծ Ողբերգութեան թուականները, որոնք արիւնջով ու արցունքով օծուն քերթուածներու դեղեցիկ շարքը տւեր են հայ քերթողութեան : Իսկական ողբերգութիւններ, հաւասար ներութութեամբ երգուած, ինչ-

պէս են քերթողին երիտասարդական սիրոյ երգերը եւ չափահասութեան կեանքի եւ մահուան քերթուածները :

Վ. Թէքէեանի հայրենասիրութիւնը բառ ու խօսք չէ, եւ ոչ ալ երեւակայութիւն ու երազ : Անոր հայրենասիրութիւնը քնարէն ձերբազատուելով, կը դառնայ բովանդակութիւն, տառապագին, հրատոյժոր : Ան ալ ունի իր դաւանանքը, ցանկութիւնը, իտէալը : Ի՞նչ է բանաստեղծին իտէալը : Այն որ մեր ազգը ապրի, հայ հոգին նորոգուի, ուրիշներու հաւասար դառնայ, բարձրադուլս եւ ինքնիշխան քալէ իր ճամբան, երգով ու ժպիտով . (Վաղը, «Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս») : Երբ կ'ապրի մանաւանդ ներկան, բանաստեղծին էութիւնը սէր կը դառնայ, այլասիրական զգացումներով կը տոգորուի : Վերջին հատորը («Սէր» 1933, Փարիզ) այդ վարակող զգայութեան խտացումն է : Տեսակ մը ոգի դարձած, այդ զգայութիւնը կ'առաջնորդէ զինքը հայրենական աւերակներէն յետոյ, հոգիներու աւերակները : Հայրենի կենդանութիւնը ոգեւմար է, եւ սրբազան ըմբոստութիւնը վերաւոր, անտեսուած :

Տրամաթախիծ երկինքին վրայ, որ արուեստագէտին հողին է, իբրեւ դիսաւոր աստղ կը յայտնուի հայրենիքին դադափարը : Հոս արդէն կը կրկնապատկուի այլասիրական զգացումներու յորդումը : Հայրենիքը երկինքին ու անդունդին մէջ առկա, ցնորական օրօրոցն է, փառաբանուած պատուհաս մը, կրակ՝ որ կը տաքցնէ մեր հողին : Բայց ներկան մութ մտածումներու անձնատուր կը դարձնէ զինքը, եւ ծնունդ կուտայ Մութ ժամեր քերթուածներու շարքի մը, որ արուեստագէտին հողին դառնութիւնը կը ցոլացնէ, («Սէր», էջ 22-31) եւ որ կը վերջանայ հեռեւեալ տոգորով, զորուած 1924ին .

Ո՛վ Տէր, ի՞նչպէս հիմա յանկարծ,
 Աւելի խոր հոն մխուելէ,
 Հոն ըզգալէ ետք մեզ անդարձ՝
 Կը խուսինք, դուրս կ'իյնանք անկէ,
 Մեր արմատներն յանձնած օդին
 Ու ծաղիկները մեր բոլոր
 Հիմա խամրած, ինկած գետին ...
 Շատ չէ՞, ո՛վ Տէր, տանջանքն այս խոր՝
 Մեր խեղճն ազգին, իր խեղճն սրտին ...

3. - ԻՄԱՍՏՈՒՆ ՀԱՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Բանաստեղծին համար սահման դոյութիւն չունի: Ներշնչումն է, որ տուն կուտայ քերթուածներու, որոնց մէջ երբեմն երիտասարդ է ալեհեր մաղերով, եւ երբեմն ալ իմաստուն՝ կեանքի խորհուրդովը բեռնաւոր, երիտասարդ տարիքի մէջ: Այս է պատճառը, որ Թէքէեանի քերթուածները իրենց բովանդակութեամբ միայն կարելի է դասաւորումի ենթարկել, փոխանակ կապելու զանոնք թուականներու եւ որոշ տարիքի: Այսպէս, աւելի երիտասարդ տարիքի մէջ դրի առած է քերթուածներ, որոնց մէջ ոչ միայն յոռետես մտածող է, այլ այդ զգայութիւնը ղինքը կը տանի դերադոյն գիտակցութեան: Փոխանակ կեանքը դիտելու իր լաւ կողմերով, բանաստեղծը կը սիրէ զայն ճանչնալ իր բացասական կողմերով:

Հոս ո՛չ մէկ նետ կը հասնի նըպատակին գոր կ'ուղղենք, Շէնքը գոր հոս կ'սկսինք կը մընայ միշտ կիսաւարտ, Ամէն քրտիչ կը կասի, եւ կը կոտրի՝ ամէն գէնք...:

Ի՞նչ եզրակացութեան կրնայ դալ մտածող-բանաստեղծը, — համակերպիլ անշուշտ .

Ո՛վ մարդ, պարտքդ է ասի, որմէ փախչիլ կրնաս լոկ, ինքզինքդ կա՛մ լքելով կոյր Աստուծոյ մը ի գոգ, եւ կա՛մ անձայն երթալով կեանքի գետին հետ համարարտ . . . :

Սեւ, անթափանց խորհուրդը չէ միայն, որ մռայլեր է անոր ճակատը . կեանքին բացասական բոլո՞ր երեւոյթները ծանր խոհերու առջնորդեր են զինքը : Երգեր է քաջութիւնը, կռուի երթը, խոնարհութիւնն ու հաշտութիւնը, ատելութիւնը եւ վրէժի գինին : Երգեր է մանաւանդ Տաղ առ փորձառութիւնը, («Հրաշալի Յարութիւն, 1914) խմաստասիրական քերթուած մը, որ դադափար մը կուտայ Թէքէեանի խորհրդապաշտ ձեւաւորումներուն եւ թախծոտ մտորումներուն մասին, որոնք հետզհետէ կը հասունանան իր մէջ, այլաբանական դեղեցիկ պատկերներով .

Ի՞նչպէս կ'ուզես որ սիրեմ, յարգեմ ըգբեզ ու լըսեմ Ատամնաքափ այդ բերնէդ ականջս ի վար ձայնով ցած Փըսփըսացուած խօսքերուն՝ որոնք բարի կամ խոհե՛մ, Որոնք բարւո՛յս համար են, գիտե՛մ, խորհուած ու ըսուած . . . :

Ինչպէ՞ս կրնամ հանդուրժել քեզի առանց գայրոյթի եւ տարփողել կրնամ քեզ՝ երբ քու տեսիլդ մէջ արդէն ես քառամած կը գտնեմ յոյսերս ամէն ծաղկատի, երբ ձայնիդ մէջ իմ ամբողջ հին երազներս կը հեծեն . . . Հիմա գիտուն, իմաստուն և շատ լո՛ւրջ եմ, Աստուած իմ : Փորձառութի՛ւն, ա՛լ հիմա դուն յաւիտեան իմ մէջս ես ինչպէս որդը պըտուղին, ես, ես քեզմով կը փըտիմ . . . :

Դուն կը ցայտես աչքերէս, շարժումներէս, խոհերէս,
եւ ամէն օր որ կ'անցնի՝ կ'ընէ քեզմով զիս հասուն,
եւ ամէն օր աւելի՝ քեզմով կ'ըլլամ ազագուն...:

*Ուրեմն՝ քանի՛ բանաստեղծը կ'ապրի կեանքը, փոքր-
ճառութիւն ձեռք կը բերէ ու գիտակցութեան կը հաս-
նի, ա՛յնքան իմաստուն կը դառնայ: Հոս սահմանադի-
մը կ'երկարի այլեւս: Մարդկային հողին բոլոր պա-
հանջները գոհացուած տեսնելու անկարելիութիւնը մէկ
կողմէն, եւ մեր դոյութեան, ճակատագրական դոյու-
թեան իրաւունքը, աւելի բարձր սահմաններու մէջ փըն-
տըռելու իմաստութիւնը, բոլոր զգայուն հողիները
համակերպութեան կը մղէ:*

4. - ՍԷՐ ԵՒ ԲՆՈՒԹԻՒՆ

Թէքէականի քերթուածներուն մէջ սէրը մտածում, զգայութիւն, խորհուրդ ու բանաստեղծութիւն դառնալէ առաջ, մարմնի պաշտամունքին նուիրուած է առարկայական կերպով: Հոգիէն առաջ, մարմինն է երգեր: Սիրեր է աղուոր ձեւերը, ճկուն ու նուրբ հասակները, լուսաւոր աչքերը: Հրայրքի պահերը, տասներեք քերթուած, մեզի կը ներկայացնեն բոլոր պահերը, որոնց մէջ մարդկային մարմինը կը փնտռէ իր դոհացումը: Ամէն տարիք իր երգն ունի եւ իր իմաստութիւնը: Պատանի եւ երիտասարդ տարիներուն զուգադիպող այս երգերը անկեղծութեամբ ըսուած են, յաճախ հասնելով զգայութեան բարձրագոյն աստիճաններու:

Տարիներու հետ սակայն սիրոյ առարկան աննիւթական կը դառնայ: Սէրը կը դառնայ ճաճանչ, որ գետնին վրայ կը խաղայ, հովերուն մէջ կը վազէ խօլարշաւ, դէմի բլուրին հեծող սրինդն է յաճախ, եւ ներշնչումը բանաստեղծին, որ անցեալի հորստած եւ սիրոյ պահերը կ'ողբայ կէս վիշերին: (Եղերեբ, «Հրաշալի Յարութիւն»): Այնքան աննիւթական, որ երգուած սէրերը չին ճանչնար իրենց քնարահարը: «Կէս գիշերէն մինչեւ Արշալոյս» հատորին հե-

տուեալ քերթուածը, «Ես սիրեցի» մեկնութեան չի կարողոր, հաստատելու համար սիրոյ վերացականութիւնը, որ ենթական յուսախաբ ըրեր ու անոր սիրտը դառնութեամբ դաշարեր է :

Ես սիրեցի, բայց ոչ ոք Սէրըս այն դուռն էր կարծես
Սիրածներէս գիտցաւ թէ՛ Ուրկէ՛ ոչ ոք մըտաւ ներս՝
Զինքը ո՛րքան սիրեցի ... Ծաղիկներով ծածկւած՝
Ո՞վ կարդալ սիրտը գիտէ : Գաղտնի պարտէ՛զ մըն էր
սէրս :

Ամենէն մեծ հրնուամբիս, Ու եթէ սէրըս ունան
Ամենէն աւր վիշտերուս, Երկինքին վրայ անսահման
Ներշնչողները, աւա՛ղ, Տեսան ծախսի մը նըման,
Զիս չեն փանչնար այս Կրթակն անոր չըտեսան :
պահուս :

Սէրըս կարծես այն գետն էր Ես սիրեցի, բայց ոչ ոք
Որ իր հոսանքը անբաւ Սիրածներէս գիտցաւ թէ
Առաւ լեռան ձիւներէն Զինքը որքան սիրեցի .
Ու լեռը գայն չը տեսաւ : Ո՞վ կարդալ սիրտը գիտէ :

Յիշուած հատորին Ամպեր ու Աստղեր շարքը մեծ
մասով նման քերթուածներու գեղեցկագոյն փուռնջ մը
կը ներկայացնէ :

Բանաստեղծին համար սիրոյ առարկան խորհուրդ
ու յիշատակ կը դառնայ հետզհետէ, հողի եւ թեւաւոր
էակ, անմատչելի, անհպելի, անանուն : Կը փնտռէ մտե-
րիմ մը, իր սեւ խորհուրդներէն աղատելու եւ հողին
ժանդը մաքրելու համար : Սակայն անխուսափելի յու-
սախարութիւնը կը հետեւի քայլերուն, ինչպէս ծաղկի
բաժակին տակ սլահուած օձ մը, որովհետեւ կը զգայ
թէ հրճուանքին մէջ ողբ մըն է խառնուած եւ ամէն սէր

իր մէջ կասկած մը կը սնուցանէ. (Յուսալսարութիւնք,
«Հրաշալի Յարութիւն»):

Կայ նաեւ բնութեան սէրը:

Հրաշալի Յարութիւն հատորին մէջ Խաւարի տաղերը նման հորիզոններէ առնուած են: Բայց խաւարի քերթուածները ըլլալէ աւելի, բանաստեղծ հոգիի մը հաղորդութիւնն է բնութեան գեղեցկութիւններուն հետ: Կ'երգէ լուսինը, արեւը, ծիրկաթինը, գիշերը, իրիկունը, աստղերն ու ծովը: Այնքան կը տարուի յաճախ որ կը մոռնայ ամէն բան, յիշատակ, անցեալ, եւ նոյն իսկ իր անձը, իր հոգին, անհունին մէջ խորասուզուելու համար: Հոգին անձնատուր է անդորրութեան, հովին, հոգին ու ծառերուն, որոնց մտերմութիւնը կը փնտռէ միշտ: Հովուերգութեան գեղեցիկ նմոյշ մըն է, Հրաշալի Յարութեան մէջ Գեղջկական վերնադրով քերթուածը:

Խաղաղութեան եւ ինքնամոռացութեան նոյն զգայութիւնը կայ նաեւ Հայրենի գարուն քերթուածին մէջ: Իր մակութեան եւ անցեալին կապուած յիշատակներով է, որ քերթուածը հետզհետէ ձեւ ու մարմին կ'առնէ, ինչպէս գիւղ մը՝ դաշտերու համայնապատկերին մէջ: Բայց այդ համայնապատկերը, բնութիւնը, տարուան եղանակները, ամէն ինչ, քերթողի հոգիին մէջ նախանձի զգացումը կ'արթնցնեն, (Աշուն, «Հրաշալի Յարութիւն»), որովհետեւ, մինչդեռ մարդոց տարիները կ'անցնին առանց երբեք ետ դառնալու, երբ մեր հրեմեանքները կ'անցնին եւ մենք ամէն օր կը մեռնինք... Բնութիւնը միշտ կը վերակենդանանայ, տեսնելով ամենուն անցնիլը...:

5. - ՅՈՒԵՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Բանաստեղծին յոռետեսութիւնը ներքին է : Անիկա իր մէջ կը կրէ այս դժբախտութիւնը շա՛տ կանուխէն , ու կը մեծցնէ իր հոգիին սնունդովը , նման պարտիզպանի մը , որ իր ձեռքով հասցուցած ծաղիկներուն եւ տուն-կերուն համար սիրտ կը հատցնէ : Գիշեր ու ցերեկ անոնց համար կը տառապի : Յոռետեսութիւնը ուրեմն նուազ արդիւնք է արտաքին առարկայական պայմաններու , քան իր ներքին էութեան , որ հետզհետէ կ'այրէ ամէն բան , կը մաշեցնէ նոյն իսկ սեփական ստեղծագործութիւնը :

Թէքեան յոռետես է իր անձին եւ իր քերթուածներուն հանդէպ : Ի՞նչ բանի վերադրել այն երեք Զօմբըր , որոնցմով կը բացուի քերթուածներու վերջին հատորը , Սէր (Փարիզ , 1933) : Բանաստեղծին ներքին էութիւնը հոն կը խորհրդանշուի ամէնէն յստակ ու թափանցիկ լոյսերու մէջ : Իր մտքի հորիզոնին վրայ երեք աստղեր չողացեր են առաջին օրէն : Իր երդերը անոնց նուիրեր է : Ակամայ ուրեմն , գիտակցութեամբ թէ անդիտակ-

ցարար, բանաստեղծը երեք գործօններու թելադրու-
թեան տակ դրիչ շարժեր է: Վերացական, անթափան-
ցելի Մեծ Խմաստը նախ, յետոյ հայրենիքը եւ ազգու-
թիւնը, եւ երրորդ՝ անհատ-հոգիները, որոնք քերթո-
ղին կը ներկայանան իբրեւ ընթերցողներ: Այս երեք ու-
ժերուն է ձօներ ան երեք քերթուածներ, որոնց մէջ խը-
տացուած է զգայուն հոգիի մը բովանդակ ողբերգու-
թիւնը:

Բանաստեղծը դժգոհ է, որ իր հոգիին մէջ դոյութիւն
ունեցող աստուածատուր հունտերէն ցաւի եւ արցուն-
քի քերթուածներ միայն կը ցեր է ծաղկեցնել: Բնութեան
Մեծ Իմաստէն, Մեծ Խորհուրդէն հոն դրուած բազմա-
թիւ հունտեր չեն արդիւնաւորուեր: Ողբերգութիւնը կը
խորանայ, երբ բանաստեղծը Հայ Ազգին դէմ առ դէմ
կը կանգնի: Եթէ բնութեան դադտնիքին ու աստուածա-
յին անխմանալի ուժին առջեւ խոնարհ է ու տկար արա-
րած մը, միւս գործօնին հանդէպ անոր հոգին կ'ըմբոս-
տանայ: Կը զգայ, որ հայ ազգը պէտք չունի իր երդե-
րուն, բայց իր անձը եւ սիրտը կը բանայ էջերու մէջ,
դիտնալով սակայն, որ պատանիին ու երիտասարդին
թոյլ կը տրուի երդել իր հոգին, բայց տարիքն առած
մարդուն շատ կը տեսնուի «անպէտ, անչնորհ ոտանա-
ւորը»: Ինչո՞ւ համար դառնութեան այս արդար չէշտը.
որովհետեւ կը դռչէ.

Ո՛չ գիտեմ, չե՛ս ըսպասեր, չըսպասեցի՛ր դուն երբեք
Ուրիշ բանի բայց եթէ գաւակներուդ քեզ համար
Տառապանքիս, հեծուրեան, գալարումիս վշտաբեկ...

Բողոքը աւելի կը սաստկանայ, երբ անխուստ բա-

նաստեղծներու դասական ողբը կ'արձակէ ցասումով:

Ա՛ն եւ մետէ՛, մարդակե՛ր, մոռացումի վիհն ի վար
Այս մասնիկներն ալ սիրտի մ'որ ամէն օր հիւժեցաւ
Քեզ եւ ինձ գինքն իր վըրայ ծանրակրելո՛ւն պատմառաւ:

Դժգոհութեան եւ յոռետեսութեան երբօրդ ալիքը
վերապահուած է ընդ-երցալին: Այս վերջինը ընդունակ
է ճանչնալու անոր հողին, որ պայծառ լոյսերու եւ ահեղ
խաւարի հակասութիւններու թաաերաւայրն է: Ո՞վ
կրցեր է թափանցել այն փոթորիկներուն, որոնք կը
դալարուին հոն, եւ որոնց տկար մէկ արձագանդն է,
որ կը հասնի յատակէն վեր, դէպի մակերեւոյթը, ու
կը դառնայ խօսք, բառ, քերթուած, ուրիշ խօսքով ար-
ուեստադէտին ստեղծագործութիւնը: Բանաստեղծին
հողին հանք մըն է, որուն վերջին խաւը միայն քրքրուած
է հեղեղներէն: Հետեւաբար ինչ որ դուրս բերուած է
անկէ, չա՛տ աննշան դադափար մը կուտայ հոն թաքուն
մնացած եւ չի բացատրուած զդայութիւններուն մասին:

Ակնարկուած երեք ձօներով աւելի քան պարզ կեր-
պով կը ճակատադրուի անոր ճամբան, որ կը տանի
արուեստի ու գեղեցկութեան տաճարը, ուր կը լսուին
սակայն վշտի, ցաւի, արցունքի, յոռետեսութեան ու
զղջումի երգերը: Կ'արթննայ գիտակցութիւնը, եւ կը
զգայ գեղեցկութեան հասնելու անկարելիութեան տա-
ռապանքը:

Անոր յոռետեսութիւնը կը դառնայ այլեւս խոր -
հուրդ եւ իմաստութիւն: Մէկը միւսէն աւելի գեղեցիկ,
կը ծաղկին տխուր երգեր: Կեանքի խանգեմքը ծանրո-
րէն կը ճնշէ անոր կուրծքը: Զորքաւ աղբիւրը սրտիս

քերթուածը («Հրաշալի Յարութիւն») սրտաբուխ եւ անկեղծ բանաստեղծութիւն մըն է, որուն մէջ անսէր սիրտը կը նմանի ցամքած աղբիւրի մը.

Ձորցաւ աղբիւրը սրտիս, փաղցրակարկաչ այս սրտին՝
Որուն անուշ, յորդարուիս, հին ջուրերու վագֆն անգամ
Հիւսա հագիւր կը յիշեմ եւ հագիւ մերթ կը մընամ
Անրջասո՛յգ թէ աստնֆ թերեւս մորէ՛ն կը բխին . . . :

Բանաստեղծը պէտք է վիշտեր ունենայ, ապրելու եւ երգելու համար .

Ձունեմալ վիշտ մը շրջեղ, որ տոկուն ու կարծր ինչպէս
Որուն վրայ հակած միշտ՝ [վէմ,
Կեանքս աշխատէր ու կերտէր անկէ անդրի մը վըսեմ . . .
Ձունեմա՛լ գայն, ա՛հ, ի՛նչ վիշտ . . . :

Նոյն հատորին Երեսնամեակ խորագրով քերթուածը հանդրուան մը կը ներկայացնէ, ուր իր կեանքը կը խորհրդանշուի իբրեւ առաջաստանաւ մը, ալիքներուն եւ շնաձուկերուն յարձակումներուն ենթակայ։ Նոյն շարքէն կարելի է յիշել Ծերութիւնը, Գիշերը, («Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս») ինչպէս նաեւ Հեծեծանքը, Մեռնիլը չէ եւ ուրիշներ :

Խո՛ր է յոռետեսութեան զգայութիւնը բանաստեղծին մօտ, որուն մեր քնարերգութեան բերած տրտմութեան ու թախիծի արձագանգներն ամէնէն աւելի կը ներդրածեն մեր վրայ :

6.— ՀԱՒԱՏԱՑԵԱԼԸ

Վ. Թէքէեանի քերթուածներուն մէջ յաճախ կը յիշուին Աստուած, Տէր իմ դաղափարները: Սովորութեան մը հպատակելով չէ որ կը կանչէ զանոնք: Անկեղծ է այդ արտայայտութիւնը: Տրտմաթախիծ եւ յոռետես հոգիները կա'մ կը դիմեն Աստուծոյ եւ կամ կը դառնան անհաւատներ: Թէքէեան առաջինին կ'ուղղէ իր մտածումները, երբ տխուր պահեր կ'ապրի, երբ ինքզինքը լքուած ու մինակ կը զգայ: Երբ անցեալը յիշուի, ներկան աստույգ եւ ապազան անորոշ կը տեսնէ: Հաւատքի ուժը վերջին փրկարար դօտին է, որուն կը ժաթթուին ալեկոծ հոգիները: Թէքէեան ամբողջական քերթուածներ ունի իր վերջին հատորին մէջ, «Սէր», ձօնուած Հայ Եկեղեցիին:

Կրօնական իմաստով փնտռելու չէ միայն իր խոյժ հաւատքի կայծը: Ներհայեցողական է այդ զղայութիւնը, յաճախ ողբղինացած, ինչպէս «Հրաշալի Յարութեան» Բ. շարք քերթուածներուն մէջ: Երբեմն, գիտակցութեան դաժան պահերուն, յոռետեսութիւնը այնքան կը թանձրանայ սակայն, որ Աստուծոյ դաժան երեսին «խնդանք» կը դռչէ (Խնդանք եղբայրներ, «Կէս-Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս») նման մեծ քնարերգակ ու պարտուած Պետրոս Դուրեանի, որ մահուան անկողինին

մէջ, յուսահատ դալարումներով, շանթեր կ'ուղղէր ուսերիմ Աստուծոյ:

Տիեզերական մեծ առեղծուածին առջեւ սակայն խղճահար կ'ըլլայ բանաստեղծը: Վերջ ի վերջոյ նորէն անոր գլխութեան կ'ապաւինի, լքուած ու պարտուած: Նոյնը չէ՞ր նաեւ պարագան Տրտունջի անմոռանալի հեղինակին մօտ, գլխութիւն եւ ներողութիւն հայցելով: Մտածող, գիտակցող մարդն է, որ կը յայտնուի կրկին, որովհետեւ՝ դո՛ւր է ամէն փափաք, ամէն ջանք մեզի վիճակուած վճիռէն խուսափիլ կարենալու համար: Ճակատագրական է այլեւս համակերպութիւնը:

Բանաստեղծին աղօթքն ու պաղատանքը ուղղուած Տիրոջ, յաճախ կրօնաբոյր կը դառնան: Կարծես մեծ քարոզիչն է, որ բեմէն կ'աղօթէ իր հօտին համար (Աղօթք վաղուան սեմին վրայ «Սէր», էջ 74-75): Տառապագին աղօթք մըն է այն քերթուածը, որուն մէջ Տիրոջը բարութիւնն ու իմաստութիւնը կը կանչուի տանջակոծ հիւլէին համար, որ մարդն է: Բայց իբրեւ հաւատացեալ, անոր հաւատքը բարեգութ ու բարեխնամ Աստուծոյ չէ՛ որ ուղղուած է, այլ Մահուան, որուն գործը սիրոյ գործ կ'անուանէ:

Աստուած, անշուշտ կայ եւ անվերջ կը խոկայ

Տեղ մը, հեռո՛ւն, տիեզերքին իր վերեւ ... ,

Մինչ դուռն, ո՛վ Մահ, տեսանիլի իբր արեւ՝

Անոր նըման մեր մէջը մի՛շտ ես ներկայ»:

(Մահուան, «Սէր» հատորէն)

Այս է ահաւասիկ անոր մէջ յայտնուող տիրական դադափարը, որ զինքը կը դարձնէ հաւատացեալ, հետզհետէ աւելի սրտառուչ ձեւերով, մանաւանդ յուսահատութեան եւ յոռետես գիտակցութեան պահերուն:

7.— ՄԱՀՈՒԱՆ ՔԵՐԹՈՒԱԾԸ

Ենթակայական քերթուածներուն վերջինը Մահուան տաղն է: Բնութիւնը, սէրը եւ կեանքը երգող բանաստեղծը, որուն հոգին տարակոյսներու գեհէն մըն է, եւ որ գիտակցութեամբ կը զգայ մահուան մերձաւորութիւնը, չէ՛ր կրնար անտարբեր դիտել տարիներուն շարքը, եւ ծերանալու բնադդը, որ զինքը կը մօտեցնէ Մեծ օրուան: Մահուան ներկայութիւնը լուռ համակերպութեան կը տանի բանաստեղծը, եւ իբրեւ անխուսափելի ճակատագիր, անձանօթ խորհուրդին զգայութիւնը սարսուռ կը պտտցնէ անոր երակներուն մէջ ու կը հրդեհէ անոր իմացական բոլոր կարողութիւնները:

Թէքէկանի քնարերգութիւնը այդ զգայութեան հետ դոյզ քալեր է: Շա՛տ կանուխէն, իր առաջին փորձերէն մինչեւ վերջին քերթուածները, անոնք, որոնք այդ զգայութեան շունչին տակ գրուած են եւ անոր ներշնչութեամբ տաքցած, Մահուան ուրուականի գրացնութիւնը զգացեր է միշտ: Ամէնէն աւելի սակայն «Հրաշալի Յարութեան» մէջ ունի հինգ քերթուածներ, Մահուան Տա-

դերը, որոնց մէջ, համակերպող հոգին, խաղաղութեամբ կը դիմաւորէ Մեծ Խորհուրդը, անոր գրկին վստահելով իր հին ու նոր բոլոր սէրերը: Միւս հատորներուն մէջ աւելի կը զարգանայ այդ զգայութիւնը, մի՛շտ աւելի իմաստութեամբ, աւելի գիտակցութեամբ: «Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս» հատորին մէջն ալ կը գտնենք նոյն յուստես քերթողը, որ կը լրտեսէ մահուան ստուերը: Կեանքէն ոչինչ կը յուսայ, եւ քաղցրութեամբ կը խորհի մահուան ներկայութեան մասին, որովհետեւ ճամբորդութեան մը վերջին հանդիմանը կ'ընդունի դայն: Մինչեւ անոր թեւերուն անձնատուրը լլալը, գիշեր ու ցորեկ անոր բուրումովը կը լեցուի: Ինչպէս երբեմն կեանքին հետ հաշտուած կ'ապրէր, տառապելով մէկտեղ, եկած է պահը, մահուան հետ եւս հաշտուելու: Որովհետեւ աշխարհի մէջ բանաստեղծին սիրտն ու հոգին չլիքայող ոչ մէկ էակ գոյութիւն ունի: Վերջին պարտականութիւն մը ունի սակայն: Պէտք է հրաժեշտ տայ իր հինգ զգայարանֆներուն, որոնք իր հոգին, սիրտը եւ միտքը տարած են կենդանի իրակայնութեան եւ բնութեան դեղեցկութիւններու մեծ խորհուրդին: Երբ կը խորհիմք քերթուածը («Մէր», էջ 85), ինչպէս նաեւ Հինգ զգայարանֆներուն հրաժեշտը նման զօրաւոր յղացումներ են:

Ահաւասիկ Տեսանլիքը, որ լոյսին հետ համբուրուելէ, մօրը կենտաւտ կուրծքը դիտելէ յետոյ, երկրին գանձերը եւ բնութեան հրաշալիքները տեսնելէ, կը պատրաստուի խաւարով լեցուիլ:

Լսելիքը՝ որ բանաստեղծին միտքին մէջ կ'արթնցնէ երբեմնի անուշ ձայները, եկեղեցիէն կ'ոչնակը, ժամկոչին առտուան աղօթքը, հօտերուն եւ սրինգին

հեշտադին կանչերը, ծովուն ու անձրեւին, եւլերջապէս մօր ու քրոջ եւ սիրոյ մրմունջները, որոնցմով լիացած՝ կ'երթայ դէպի մահուան դուռը:

Հոտոտիւիքը՝ որ ամէնէն նուրբ ու հզօր բուրումներուն գինովութիւնը տուեր է անոր. հողին, անտառներուն, մարդերուն եւ տաճարներուն թեւաւոր հոտերը, ինչպէս նաեւ իր սիրած էակին էութենէն բխող թրթռացումները. այդ նոյն հոտոտելիքն է, որ կուտայ մահուան նախալայելքը:

Ճաշակելիքը՝ որ պտուղներուն, միսերու, գինիներու համը տուած եւ համբոյրին ալ անմահ համը. մահուան նախօրեակին, անձեւ, անդոյն ու տկար, կոտորած ու տապալած, կ'երթայ հողին միանալու:

Եւ վերջապէս շօշափելիքը՝ ձեռքեր, որոնց մէջէն եկեր ու անցեր են աշխարհի բոլոր բարիքները: Բանաստեղծը խոր յուզումով կը նայի անոնց, որոնք անոր հետ աշխատեցան, աղօթքի համար բացուեցան, փայփայեցին ու դրկեցին սիրելի էակները, որոնցմէ բաժնուելէ առաջ կրկին ու կրկին անգամ կը համբուրէ զանոնք:

8.- ԱՐՈՒԻԵՍՏԻ ԲԱԺԱԿԸ

Ծիածանի մը եօթը դոյներուն կը նմանցնեմ Վ. Թէ-
քէեանի բանաստեղծութիւնը: Իւրաքանչիւրը անոնցմէ
կը բերէ մեզի գեղեցկութիւններ անոր արուեստէն: Բո-
լորը հաւաքաբար կը կազմեն անհատապաշտ այն քեր-
թուածը, որ երկար տարիներէ ի վեր անոր քնարին վը-
րայ թրթռացեր է, զգայուն ու տպաւորուող հոգիի մը
ողբերգութեան մեծ արձագանգը բերելով մեզի:

Ինչ որ երգեր է, ինչ բան որ զինքը տպաւորեր է,
անցած է անոր հոգիին պրիսմակին մէջէն, եւ շա՛տ
աննշան մէկ ցոլքն է, որ տեսանելի դարձեր է այն մեծ
ու խորուկ լոյսէն, որ քերթողին ներքին էութեան մէջ,
միշտ արթուն ու պայծառ բնակեր է:

Բնութեան եւ մարդոց սէրը, հայրենիքի կարօտը,
անցեալը, ներկան ու ապագան, կեանքին դառնութիւն-
ներուն համակերպող եւ իմաստուն ողբը, ասոնցմէ
բխող յուետեսութեան շունչը եւ հաւատացեալի մը ներ-
զօր աղօթքը, ինչպէս նաեւ մահուան մեծ ստուերը,
այս բոլոր զգայութիւններն ալ հաւասար գեղեցկու-

թեամբ երգուեր են անոր քնարին վրայ :

Ձգայուն բանաստեղծ, եւ մեծ չափով, Թէքէեանի բանաստեղծութեան եւ արուեստի տարրերուն վրայ սլըսակի մը շփեղանքով կը փայլին իմացականութեան ուժը եւ մտածումին թափը : Աւելի երիտասարդ տարիքի մէջ գրուածներէն սկսեալ, անոր բոլոր քերթուածները խորհուրդին շղարշով ծածկուած են : Շղթայ մըն է, որմէ չի կրնար ինքզինքը ձերբազատել : Բայց նոյնքան գեղեցկութիւն ունին իրենց մէջ այդ քերթուածները, որքան այն միւսները, որոնց արուեստը քաղուած է սիրտին բնազատէն : Ներքին պայքարը կայ եւ այդ պայքարն է, որ դրի առնել տուած է Միտք եւ Սիրտ վերնագրով գեղեցիկ քերթուածը, («Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս», էջ 83) որ կը պատկերացնէ ներքին այդ ողբերգութիւնը : Հոգ միտքը յաղթական կը մնայ : Բանաստեղծին մտահոգութիւնները իր անձէն դուրս դալով, կը դառնան համայնական : Այնքան զօրաւոր արձագանգներ բերող անհատապաշտութիւնը տեղի տալ կը սկսի : Սէրը կ'երգէ բարոյական եւ մարդկայնական թրթռացումներով . սէրը ուղղուած է մարդուն առհասարակ, ինչ հոգ որ քերթողին արուեստը հետզհետէ տեղի կու տայ օգտապաշտ ձգտումներու : Գերթողը հետզհետէ իրմէ դուրս փնտռելու կ'ելլէ այն բոլորը, որ իր հոգիին մէջ արդէն գոյութիւն ունէր : Թիթեռնիկներու պէս ծաղկէ ծաղիկ կ'ոստոստէ, առարկայի մը վրայ հանգչելու համար :

Թէքէեանի արուեստը թրծուած է վիպական դպրոցի բոլոր յատկանիշներով : Ամէնէն զօրաւորը երեւակայութեան եւ երազի զգայութիւնն է : Յետոյ կարգով կուգան անհատապաշտութիւնը եւ անոր քնա-

րեղգութիւնը: Երազն ու կեանքը կը շփոթէ յաճախ, անձնատուր առաջինին, կը մոռնայ կեանքին դաժան իրականութիւնը: Բայց այս վերջինը զինք շատ անգամ կը սթափեցնէ, իր հոգին դառնալով կրկէս իրապաշտութեան եւ վիպականութեան պարտադրութիւններուն:

Ապրելով մէկտեղ այս մոլորակին վրայ, հոն ոչ մէկ ճաճանչ կը գտնէ, որ հաւասարի իր երազին (Երազ եւ Կեանք, «Կէս Գիշերէն մինչեւ Արշալոյս»): Վիպապաշտ այն ուղեւորներէն է բանաստեղծը, որ կը տեսնէ երկինքը, իր կապոյտն ու ամպերը, կը տաքնայ արեւին գոլովը, կ'երազէ լուսինը, կը տանի կեանքին բեռը, ու կ'իյնայ վաստակաբեռն...: (Ուրիշ համդիպում, նոյն հատորէն, Բ. շարք «Ամպեր ու Աստղեր»):

Թէքէեանի խորհուրդն ու պատկերները զինքը կը դասեն իր սերունդին լաւագոյն բանաստեղծներու շարքին մէջ, եւ թերեւս առաջին տեղը կուտան իրեն: Պատկերներն ազնուական են ու քնարական. անոր համար կարամիր-ճերմակ թռչուններ, որոնք պատուհանէն ներս կը մտնեն: Լուսինն լոյսին տակ պարտէզը սպիտակ հարս մըն է: Լուսինը՝ սկիւզ, կամ բուրվառ ուրկէ դուրս կը թռչին աստղեր՝ իբրեւ հրաշող կայծեր: Ծիրկաթինը՝ բուրվառին ծուխը, կամ անցեալին ուղին: Աստղերը՝ երկինքին ծաղիկները: Մտածումը՝ տատրակի կը նըերկինքին ծաղիկները: Մտածումը, տափակ ու սովորական: Թէեւ մանցուի, որ դանդակատան բարձունքէն սիրոյ էակին վրայ կ'իջնէ:

Ոճը նրբակերտ բանուածքի մը տպաւորութիւնը կը ձգէ, սակայն արուեստականութենէ ազատ է: Ճիգի եւ փնտռողութեան հետքերը կը նշմարուին անոր մէջ յաճախ: Երբեմն մուծ է այդ ոճը, տափակ ու սովորական: Թէեւ

բառերը ընտրուած ու չափուած ըլլան : Նկարագրին պէս
 ժուժկալ է իր արտայայտութիւններուն մէջ :

Ժամանակակից հայ բանաստեղծներու շարքին մէջ,
 իրրեւ ամէնէն երէցը, իրն է պատուաւոր ու արժանաւոր
 տեղը, եւ իրեն վերապահուած է իր ձեռքին մէջ պահել
 դեղեցկութեան, տրամուլթեան ու արուեստի բաժակը :
 Երբ հոգեկան տաղնապներու եւ դառն տարակոյսներու
 ծանրութեան տակ կքի մեր աննշան էութիւնը, պիտի
 կրնանք մեր ծարաւի շրթունքները մօտեցնել այդ բա-
 ժակին եւ հոն ամբարուած արուեստի լոյսով ու ջեր-
 մութեամբ հաղորդուիլ ու յաղենալ :

ՄԻՍԱԲ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

(1886 - 1908)

Միսաբ Մեծատուրեան (Մ. Մեծարեց) ծնած է Բինկեան 1886 Յունուարին: Հազիւ վեց տարեկան, ծընողքը գայն կը դնեն գիւղին Մեսրոպեան մախակրթարանը, ուր կը ֆանչցուի *Շաւաւս* անունով: Դպրոցի կեանքէն շատ չախորժիր, յաճախ պատրուակներ կը ստեղծէ բացակայելու: Վարժարանին տնօրէնը ծնողքին կը յայտնէ Միսաբին անընդունակութիւնը եւ ծուլու-

թիւնը: Տղայութեան ֆիզիքապէս առողջ է, կայտառ ու
 քաջ պատանի մը, գանգրահեր, գուարթ ու տպաւորիչ
 արտաքինով: 1894ին ծնողքին հետ կը մեկնի Սեբաստիա:
 Հոն կը յաճախէ Արամեան վարժարանը, ուր երեւան
 կուգան իր ընդունակութեան նշանները: 12 տարեկանին
 Մարգուանի Անաթօլիա գօլէնը կը զրկուի: Երեք տարի
 կը մնայ հոն, առաջինը ըլլալով միշտ լեզուի դասերուն
 մէջ: 1902ին է, Սեբաստիա վերադարձէն տարի մը յե-
 տոյ, որ անողոք հիւանդութեան ախտանիշը կը յայտ-
 նուի: 1902ին Պոլիս կուգայ, հօրը քով:

Հակումն ու նուիրումը դէպի գրականութիւն, շա-
 կանուխէն կը յայտնուին: Տակաւին պատանի, հայրենի-
 քի աւանդութիւններով կը հետաքրքրուի: Կը հաւաքէ
 գեղջկական երգեր, հովուերգութիւններ ու սիրերգներ,
 որոնք իր ներշնչումներուն նախանիւթը կը կազմեն:

Հայերէնի դասերուն մէջ յաջողագոյն աշակերտն է:
 Կը նախընտրէ ոտանաւոր գրել, քան արձակ: Կը գնա-
 րատուի իր ուսուցչէն, Հ. Ասատուրի կողմէ:

Առաջին ոտանաւորները գրի առած է 1901ին: 1903էն
 սկսեալ կ'աշխատակցի *Մասիսի*, *Ծաղիկի*, *Հան-
 րազխտակի*: Վերահաս տկարութեան պատճառով կը
 ստիպուի հեռանալ կեդրոնական վարժարանի Գ. դասա-
 րանէն: 1907ին լոյս կ'ընծայէ *Ծիածան* եւ *Նոր Տաղեր*
քերթուածներու երկու հատորները: Արձակ էջերը, *Ոս-
 կի արիւշին տակ*, լոյս տեսան իր մահուան քսաներկինգ-
 ամեակին առթիւ, անցեալ տարի, Պոլիս:

1908ի ամբան սկիզբը, երբ քոֆախտը իր անքն էր
 գործեր, կը փոխադրուի Հէյպէլի կողին, ուր հոգի-
 կ'աւանդէ 1908 Յուլիս 4ի շաբաթէն կիրակի լուսնալու
 գիշերը, 22 տարեկան ծաղիկ հասակի մէջ:

Մեծարեցի վերջին հրաժեշտը, կը գրէ իր կենսագիրը, յուզիչ է ու եղերական: Կ'երթայ մահուան անվրդով ու գիտակցութեամբ: Մեռնելէ քանի մը ժամ առաջ ան վերցնել կուտայ իր սնարին տակէն գրքերը որոնք հիմա անհանգիստ կ'ընէին զինքը: Յետոյ կ'ըսէ. «Մա՛յր, նստիմ քիչ մը», ու կը բարձրանայ ֆովրնտի լեւելու մնացած դեղերը՝ վաղուան չձգելու համար:

Հոգեվարքը կը սկսի աֆաղաղներու կանչէն պահ մը առաջ, երբ Միսսֆ կը խնդրէ մօրմէն առանձին թողուլ զինքը. «Մա՛յր, միւս սենեակը ... Հանդստացիր ... կը հատնի սիրտս ... կը կանչեմ եկուր ...»: Ու մայրը մինչ արցունք կը թափէր դուրսը հողին վրայ, դրան բացուածքէն կ'իմանայ մահամերձին երեք անգամ հազարը, ու «Մա՛յր»... : Հոգին տուած է արդէն :

Ամայի այդ կղզիին մէջ կը մնայ երեւակայել անյուսութիւնը իր անմխիթար մօր, որ նորէն փաջութիւնը կ'ունենայ ծածկելու դէմքը իր սիրելիին, անոր թեւերը խաչանիշ ընելէ ետք: Կը ծածկէ ան անկողինը իր գաւկին, եղելինի կանաչ ռստերով, գորս Մեծարեց վերջին օրերուն բերել տուած էր, յետոյ անոր սնարին վեւ կը դնէ խուռկն ու մոմը սպասելով լուսածագին...:

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

1.- ՄԱՆՈՒԿԸ ԵՒ ՊԱՏԱՆԻՆ

Քսաներորդ դարու առաջին տասնամեակը արեւմտահայ գրականութեան համար փոխանցման շրջանի մը բոլոր յատկանիշներով կը ներկայանար: Մինչ մէկ կողմէն գաւառական գրականութեան վարպետները գեղարուեստական գրականութեան երկունքէ մը յետոյ իրենց արեւոտ ու գաւառաբոյր հունձքը կը բերէին, եւ արտասահմանի մէջ, հայրենի հողէն ու հորիզոնէն հեռու ապրող տաղանդաւոր քանի մը քերթողներ ցեղին ցաւն ու երազը կը շփորէին, Պոլսոյ մէջ հայ միտքն ու խօսքը ստիպուած էին քալել աւանդութեան եւ միօրինակութեան սովորական ճամբաներէն:

Միսաք Մեծարենցի յայտնութիւնն ուրեմն մեր գրականութեան մէջ, բախտորոշ ժամանակաշրջանի մը կը զուգադիպէր:

Դրականութեան պատմագիրն գործն է քառորդ դարու գրական այդ շրջանը ներկայացնել փաստերով, կենդանի օրինակներով, եւ ենթականերուն նուիրուած կենսագրական տեղեկութիւններով: Պէտք է արձանագրել

սակայն, որ Մեծարենցի յայտնութիւնը իրեն հետ կը բերէր հոգիներու մէջ անթեղուած կրակի մը եւ փափաքներու իրականացման բոլոր կարելիութիւնները : Կային գրողներ, որոնք արուեստի եւ գրականութեան սովորամոլութիւններէն դժգոհ ըլլալով մէկտեղ, թրուիչ չունէին, գրականութեան բոլոր աւանդութիւններէն հրաժարելու, գրական յեղափոխութեան մը նախապատրաստը դառնալու եւ քանդելու հայ մտածումին, զգայութիւններուն եւ հոգիին օտար բոլոր կաշկանդումներն ու նախապաշարումները :

Քսանամեայ պատանի մը էր, որ հոգիներու մէջ զսպուած այդ փոթորիկը շփոթեց քանի մը զգայուն եւ ապրուած քերթուածներով : Անիկա գրական դժգոհութեան խորհրդանշանը դարձաւ եւ արձակագիր վարպետներու կողքին, հայ քերթողութեան մէջ երգել փորձեց հարազատ եւ ընտանի ձայներով, եկաւ մեղի պատմել կարօտը հայրենի երկիրքին ու անդաստաններուն, եւ իր հոգիին մէջ պահուած ենթագիտակցական բոլոր տարրերը խտացուց լոյսով, արեւով, ժպիտով ու արցունքով թրծուած ստեղծագործութեան մը մէջ :

Հոս է Միսաք Մեծարենցի ինքնատպութիւնն ու մեծութիւնը, առանց չափազանցութեան, անկախ այն բանէն թէ անիկա մէկ քերթուած տուեր է կամ երկու փոքրիկ տետրակի մէջ ամփոփեր է իր մտքին ու հոգիին հորիզոնէն փայլատակող բոլոր զգայութիւնները :

✱

Իր ծննդավայրը ամսիջական ներդործութիւն մը չէ ունեցեր անոր հոգիին կազմութեանը վրայ : Բիւնկեանի մէջ ծներ է, հոն՝ ուր ճիշդ պիտի ըլլար ըսել, ժայռե-

րու կատարին արծիւի բոյն մը թառեր է : Ութ տարեկանին կը հեռանայ ծննդավայրէն դէպի Սեբաստիա , յետոյ Մարզոռանի գօլէճը , եւ վերջապէս Պոլիս , ուր պիտի կազմուէր մտաւորական եւ դրական մարդուն նկարագիրը : Եւ սակայն մանկական յիշատակներու ամբողջ պաշար մը թաքուն կերպով կը քնանար անոր ներքին հոլթեանը մէջ , օր մը ստեղծադործական թափով յայտնուելու համար : Այս ճիւղին իր նպաստը կը բերէ մանուկանդ Մեծարենցի առաքինի մայրը , աւելի վերջերը , իր դաւկին երեւակայութեան եւ երազներուն հայրենի աւանդութիւններէն , երդերէն ու սովորութիւններէն հուսնիւթ ու առաղծ հայթայթելով , այնպէս ինչպէս Արփիար Արփիարեանի մօրը պարազան էր :

Գիւղի հինաւուրց պատկերը եւ անոր շրջակայքը , կենդանի նկարի մը պէս կը յառնէին քերթողին մտքին մէջ . ո՞վ կրնար մոռնալ արդէն իր գիւղին պատկերը , որ տարիներ ետքն ալ կախուած կը մնայ մեր մտքին մէջ , լուսաւոր կանթեղի մը պէս .

Կիրնին խորը ժայռին ծոցն էր գիւղանկարը փռուած , Տարտամօրէն , հսկայական , արծիւի մը ձեւերով , Մագիլները խորասուզուած խորշերուն մէջ մըքամած :
(Ծիածան , Այգերգ)

Եւ կամ՝

Գիւղն համօրէն կը մըրափէ ծոցն արեւոտ ժայռերուն , Տիւանդորրի պահն ըմպած է մեղկ հեշտութիւն մը սիւփի Որ ջուրերուն վրայ կը ցանէ գինովի դոզն իր թրթռուն , Գետն համբոյրի մը երագով դէպի ափունք կը թեփի :

(Ծիածան , Գետափի երագանք)

Ծիածանի քերթուածներուն մէջ քիչ մը տարտամ , նոր Տագերուն մէջ սակայն մանկական այս յիշատակ-

ները կենդանի ապրումներ եւ ներշնչումի ազդակներ
կը դառնան եւ երազի ու երեւակայութեան հորիզոնը
կ'ընդարձակուի:

*

Հետեւինք սակայն մանկական եւ պատանեկան տա-
րիներուն անոր հոգիին պատմութեան եւ նկարագրի
այն առանձնայատկութիւններուն, որոնցմով՝ օր մը,
տարիներ վերջ, պիտի կազմուէր անոր գրական խառ-
նուածքը յատկանշական գիծերով:

Այդ առանձնայատկութիւնները յատուկ են, որոշ
տարբերութեամբ, բոլոր տղոց: Կը պատմեն որ Մեծա-
րեց պզտիկուց կը սիրէր առանձնութիւնը՝ սակաւա-
խօս էր, ամչկոտ եւ աղմուկէ զդուշացող, խաղէ եւ
խնդումէ մանաւանդ հեռու փախչող: Երազող էր եւ
բնաւորութեամբ հեզ: Կը սիրէր մտիկ ընել եւ դիտել
քան թէ խօսիլ կամ վիճաբանիլ: Առիթներ կը փնտռէր
դպրոցէն բացակայելու: Ուսուցիչներէն ոմանց վկա-
յութեանը համաձայն, դպրոցին մէջ անընդունակ էր
եւ ուշադրութիւնը ցրուած: Հակառակ այս վիճակին,
հեռու էր մանկական չարութիւններէ: Բայց, տեղին
համաձայն, դիւրադգած էր եւ դժուարահաճ, յաճախ
աննշան պատճառներով կ'արտասուէր:

Տասը տարեկանին կը կենար ճամբաներուն եզեր-
քը, դիտելու համար մշակներուն եւ նախիրին երթեւե-
կը: Երբեմն առանձին, մօրը կամ ընկերով մը հետ կը
հեռանար գիւղէն, կը պտըտէր պարտէզներուն մէջ,
անտառներուն եւ ջրերուն եզերքը: Կը սիրէր դեգերիլ
ուռենիներու ստուերին տակ եւ խաղալ աղբիւրներուն
ջուրերուն մէջ, լսել գիւղին կոչնակին ձայնը եւ մշակ-

ներուն անտունները: Բնութեան գրկին մէջ, կենդանի: այս դաստիարակութիւնը կը շարունակուի պատանեկութեան մէջ եւս, որովհետեւ անոր մտահոգութիւնը, մեծ ծարաւը ինքնատիպ գրականութեան մը իրականացումն էր: «Ասոր համար, գէթ իմ մասին, կը գրէր ինքը Մեծարենց, անհրաժեշտութիւնը կը դգամ հողին ու ջրին ու քարին հետ ապրելու»:

Երազն էր անգամ մը իր ծննդավայրը վերադառնալ, տեսնել ու ապրիլ գիւղին ծոցը, նորոգուիլ իր տեսարաններուն ու գեղեցկութիւններուն աւիշովը: Որովհետեւ «գիւղի տեսարանները, կը գրէր, իմ մեծագոյն ներշնչարանս կը կազմեն, որքա՛ն կը ցաւիմ որ էսպէս իրենց դաւակը չեմ իմ բանաստեղծութեանս մէջ. այն ատեն աւելի ինքնատիպ եւ ապրող կ'ըլլայի»:

Այս ակնարկութիւնը կը վերաբերի մասնաւորաբար առաջին հատորին՝ Ծիածանին, որուն մասին իր ինքնադատութեան փորձ մը խորագրով արձակ գրութեանը մէջ ունի հետեւեալ ճիշդ գիտողութիւնը. «Այս գիւղը՝ (Բինկեան) որ իր ծառաստաններն ու արօտավայրերը իր դիմացը առած նստեր է, թէեւ ինքնին համակ բանաստեղծութիւն, զարմանալի է որ ժամանակին չէ ունեցած իր սիրերգակները, աշուղները. իր երգերը ամէնն ալ Ակնայ մտքին ծնունդներն են՝ կամ անոնց այլացումները (վարիանտ). ուրեմն Մեծարենցին մնացեր է անոր առաջին «մտքի գինով»ը ըլլալու փառքը. սակայն, որքան ալ որ ան հպարտ վգայ ինքզինքը այս մասին, միւս կողմէն ալ չի կրնար չցաւիլ որ իր հաճոյքը անխառն չէ. որովհետեւ «Ծիածան» իր ծննդավայրին հարազատ ցոլացուցիչը չէ, կամ չէ կրցած ըլլալ. այնքան կանուխ բաժնուած ըլլալով անկէ. իսկ ինչ որ մը-

նացած է իր քով անկէ, խանդավառալի մանկականութեամբ մը յիշակերտուած, անշուշտ պիտի չբաւէր հօր լիութիւններ արտայայտելու» :

Եւ հիմա որ իր նկարն ունիմ աչքերուս առջեւ, այս տողերը կ'ուզեմ վերջացնել իր գրչի եւ հոգիի եղբայրակիցներէն Գեղամ Բարսեղեանի հետեւեալ տողերով. (Միսաք Մեծարեանց իր մտերմութեան մէջ, լոյս տեսած 1909/ին Ագդակի մէջ, եւ ամփոփուած՝ Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ մատենաշարին թիւ 4ին մէջ. Գեղամ Բարսեղեանի Ամբողջական Գործը, Փարիզ, 1931) :

«Ա՛հ, իր եղբայրական դէմքը՝ խոհալիւր աչուրներուն բարութեամբը ճառագայթուած, պայծառ, իր սիրազօրով ձայնը, իր յատկանշական շէշտը՝ դաւառացի տղու մաքրասիրտ անկեղծութեամբը թրթռական, իր ժպիտը՝ լուսածագ ու յետոյ բոլորովին լուսեղէն ու քաղքենի ստութիւններու եւ արուեստականութիւններու արմկահարումներուն մէջ՝ ինքզինքը չկորսնցնող իր պանդուխտ հոգին, պարզ, վսեմ, քաղցր» :

Ուրիշ գլուխի մը մէջ պիտի փորձեմ ճշդել, թէ իր ակնարկած արուեստի հօր լիութիւնները ի՞նչ չափով կրցաւ արտայայտել Միսաք Մեծարեանց :

2.- ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԵՒ

ՄԻՍԱՔ ՄԵԾԱՐԵՆՑ

Երկուքն ալ արեւուն լոյսը ողջունեցին հայրենի
րնութեան գիրկին մէջ, եւ անոր օրհնութիւնը զգացին
իրենց ճակատին վրայ:

Իբրեւ վհուկ, բնութիւնը կախարդեց զիրենք ու
սլահեց իր տիրապետութեանը տակ, արուեստի կատա-
րելութեան տանելու համար անոնց բնածին շնորհները:

Առաջինը վարպետ արձակադիր եւ հովուերգակ բա-
նաստեղծ, հայրենի հէքեաթներուն կենդանութիւն տը-
ւաւ եւ արեւելքի իմաստութեան գեղեցկութիւնն ու
ճշմարտութիւնը սիրցուց: Զգացումներ, պատկերներ
ու դադախարներ ապրեցնելու մտահոգութիւնը, եւ ար-
ուեստագէտի տառապանքն ունեցաւ, — մեծ արուես-
տագէտներուն միակ յատկանիշն ու նկարադիրը, որ
սովորական մարդը կը դարձնէ արուեստին ու գեղեց-
կութեան քուրմը:

Մեծարենց քալեց Զարդարեանի եւ իրեն պէս ներ-
շնչուածներուն հետքերէն, Խարբերդի բարձունքներուն
մէջ հնչուող Երգն իր արձագանգը դտաւ տարիներ վերջ,

Բինկեանի սարերուն եւ դաշտերուն վրայ Թափառող տղուն ենթագիտակցութեան մէջ: Մէկն էր անիկա, որուն հողիին մէջ բանտուած կրակը դէպի դուրս բոցավառիլ կ'ուզէր, եւ... ինքզինքը կ'այրէր, մոխրի կը վերածէր:

Ան ալ բնութեան գիրկին մէջ, արեւուն ճառագայթներով կը թրծուէր, ձեւ ու բովանդակութիւն կ'առնէր, մարեկէ առաջ հետք մը կը ձգէր մեր յիշատակներուն մէջ: Որովհետեւ կը նախընտրէր կեանքը, բաբախուն ու եռուղեռ բնութիւնը խորհրդանշանակաւ դուստ ցրտութիւններէն, ինչպէս կը սիրէր զծել ի'ր իսկ հողիին պատկերը, 1908ին, Բիւզանդիոնի մէջ: Բայց արեւահար եղաւ տաղանդաւոր երիտասարդ բանաստեղծը, ամբան տօթակէզ օր մը, առանց վայելելու իրերէն ու շրջապատող բնութենէն մեղի հասնող գեղեցկութիւններուն քաղցրութիւնը:

Երկու արուեստագէտ գրողներու արդէն ճշդորոշուած գերին մասին չէր, որ կ'ուզէի քանի մը տպաւորութիւն արձանագրել, եւ ոչ ալ անոնց ղուգակչիոն ընեկ, երեւան հանելու համար մեր դրականութեան հիմնական գիծերէն մէկ քանին: Շատերը մեր մօտիկ անցեալի մտքի աշխատաւորներէն այդ աշխատանքին կը սպասեն. մանաւանդ բոլոր անոնք, որոնք մեր հողիին գեղեցկութիւնները երգեցին անհաւասար տողերու մէջ, եւ որոնց ընթերցումն ու յիշատակութիւնը այժմէական կը դառնայ ամէն անգամ, երբ օտար հորիզոններու մէջ, մերինէն շատ բարձր դրականութիւններու տաղանդաւոր ներկայացուցիչները, առողջ ու կենսունակ պատուաստներով վերակենդանացնել ու թարմացնել կը փորձեն արուեստ եւ դրականութիւն. երբ նորութեան սիրահար

պատանիներու համար «անարժէք» կարծուած, բայց
գրական բոլոր ստեղծագործութիւններու անհատակա-
նութիւն ու դրոշմ տուող, իր դիրքն ու տեղը սահմա-
նող, ազգային գիծն ու շունչն ալ կը փնտռուին գրական
գործերուն մէջ, դոյն ու գիծ, շունչ ու հոգի, որոնք
չեն ժխտեր արուեստի գործը. երբ դէպի գիւղ, դէպի
բնագաւառ կը գիմեն, երբ դէպի բնութիւնը վերագարձ
մը կը փորձեն ու գրական նոր դպրոցի մը բանաձեւը կը
ներբողեն յոգնած մարդկութեան համար:

Ռուբէն Զարգարեանի եւ Միսաք Մեծարենցի գրա-
կան յատկանիշերուն հանդիսութիւնը ներքին չէ միայն:
Քնարերգութիւնը յատուկ չէ Մեծարենցի քնարին, եւ
ոչ ալ հովուերգութիւնը՝ Զարգարեանի: Երկուքն ալ
տեղին համաձայն, կամ հովուերգակ են եւ կամ քնար-
երգու. երկուքին արուեստն ալ կը թափառի բնապաշա-
ռի բնութեան դրկին կամ հոգիի ներքին բաւիղներուն
մէջ: Հանդիսութիւնը նաեւ արտաքին է: Այս պարա-
զան ինծի համար աւելի շօշափելի դարձաւ, երբ Ռու-
բէն Զարգարեանի Արձակ էջեր եւ Հեփեաքներ հատորին
մէջ գտայ Անյօդ գեղգեղանքներ արձակ քերթուածը,
որուն ընթերցումը ինծի յիշեցուց Միսաք Մեծարենցի
Ըլլայի՛, Ըլլայի՛ ներու շարքը (Ծիածան, Նոր Տաղեր եւ
Քերթուածներ, 1924, Կ. Պոլիս):

Որքա՛ն նմանութիւն յղացման, զղացումներու, գա-
ղափարներու եւ պատկերներու: Նո՛յն կարօտաբաղձ
հոգին, բնութեան հետ մտերիմ դառնալու անկարե-
ւիութեան առջեւ զղացուած անհաւասար վիշտին նոյն
դառնութիւնը, նոյն համակրպութիւնը, յղացուած
տարբեր տարիքներու եւ տարբեր ժամանակներու մէջ:

*Միասին կարդանք Ռուբէն Զարդարեանի Անյօդ
Գեղգեղանգներէն քանի մը տող .*

— Կ'ուզէի այգեկուծի օրերուն հերմակ վրանն ըլ-
լալ ու նստիլ այգիին մէջ . . .

— Կ'ուզէի վրանն ըլլալ, նստած հերմակ ու կար-
միր խաղողներուն մէջ . . .

— Կ'ուզէի փեսան ըլլալ դաշտային յետին գեղեցիկ-
ներուն եւ խորհրդանշա՛նը, իմ կարգիս, տեւական ու
հաստատամիտ Սիրողին . . .

— Կ'ուզէի նախախայրիւք սէրն ըլլալ բոլոր սիրող-
ներուն . . .

Կ'ուզէի որ իմ երգս յաւիտեական անմահ գեղօնը
ըլլար, հիւսուա՛ծ շուշանի ծղօտներով, թրջած վարդի
իզով . . .

— Կ'ուզէի երկինքէն անցնող թափառական կռուն-
կին բարձրաթռիչ երգն ըլլալ . . .

— Կ'ուզէի գեղին մշտահոս աղբիւրն ըլլալ՝ ուրկէ
գային բոլոր սափորները լեցունելու, մանուկներուն սա-
փորները, կոյսերուն սափորները, երիտասարդներուն
սափորները . . .

— Գեղին աղջիկներուն հայելին ըլլայի, սիրակա-
նին շրթումքները դպած քարին քովէն իր նշանածի՛ն
ջուր տայի . . .

— Մայրական անսպառ ստինքն ըլլայի՝ գառին ու
գառնուկին, ո՛չ սպառէի, ո՛չ հատնէի, մնալով մշտնջե-
նապէս երիտասարդ՝ խանդավառ, անվիշտ ու գուարք :

— Գեղին նահապետական դարաւոր Բնութիւնը ըլ-
լայի . . .

*Հիմա հետեւինք Միսաք մեծարեւոյցի Ըլլայիներու
չարքին, միշտ կը ճատումներով, ինչպէս վերը .*

— Սա իրիկունն ըլլայի ես, եւ հպէի նակտին ամէն անցորդի...

— Սա իրիկունն ըլլայի ես, լի երգերովը քոչուններուն, մարդերուն ու տարբերուն աղաղակովը տրոփուն...

— Սա իրիկունն ըլլայի ես, լի զանգակին դողանքներովն երկնանեմ, խնկապատար, օծուն, վառուած ժամի պէս...

— Սա իրիկունն ըլլայի ես, իմ անդորրիս մէջ ոգերու աղջկան մարդոց նրագին բոցեր տալու իմ ցովէս...

— Սա իրիկունն ըլլայի ես, լի գոռ ծափովն ու կիանի ջուրերուն, սիւփին ծաղիկ մեղեդիքովն ակադուն...

Համայնական, չֆնաղ, ֆաղցրիկ, լուսագէս եւ ամէնուն տայի հուրքէս, ոսկիէս :

— Ալիքներուն վրայ ոստոստող հովն ըլլայի,

— Հովն ըլլայի կատարներուն վրայ պարանցիկ,

— Հովն ըլլայի՝ հողվըրտիքին մէջ երգեցիկ, ու ծծէի տակաւ գաղտնիքն ես Անդիի,

— Բարձունքներու լայնշի նամբան ըլլայի,...

— Համայնական Զայնն ըլլայի, Զայնն անհուն,...

— Կամ ըլլայի արահետը խնկագոյն...

— Կամ ըլլայի կոհակառոյց ալելուն...

— Երգն ըլլայի քոչուններուն ծնծղաճայն, ու դառնայի ուրախութեան նիչ մը լայն...

— Դաշտի նամբու մը վրան, կամ ստորուտը լեւան, ուղեւորին ժամանման սպասող հիւղն ըլլայի:

— Եւ ըլլայի Լոյս, Զեւ, Երանգ, Քրքոռւմ, կեանքի փաղփուն պատմութեանը ծիրանի, կենսաբաղձիկ հոգւոյն երագն անպատում...;

3.- ԳԵՐԱԳՆԱՀԱՏՈՒՄ

Եւ

ԹԵՐԱԳՆԱՀԱՏՈՒՄ

Միտաք Մեծարենցի դրականութեան յատկանիշները ճշդելէ եւ անոր արուեստին նկարագիրը պարզելէ առաջ, աւելորդ է, կը խորհիմ ամփոփ տողերու մէջ պատկերացնել դրական այն բանավէճերը, որոնք երեւան եկան անոր շուրջ: Աննախընթաց է՛ր դրական այդ խաչակրութիւնը: Պոլսական լրագրութեան պաշտօնական ներկայացուցիչներէն սկսեալ մինչեւ երկրորդական դրողները բացասական դիրք բռներ էին ատենին վաղուան գրականութեան խանդավառ ներկայացուցիչներուն հանդէպ: Այնպէս որ Մեծարենցի քերթուածները պարունակող զոյգ հատորներուն համար մղուած բանավէճերը եւ այն ատենուան «քննադատները» չափազանց անզօր էին իր ճամբան դտած հոսանքին հունը փոխելու, կամ ընթացքը կասեցնելու:

Ոչ միայն անզօր էին այդ փորձերը, այլ մանաւանդ արդահատելի, տրուած ըլլալով որ բացասական վերա-

բերում ունեցողներուն յստակատեսութիւնն ու տրամաբանութիւնը կասկածի տակ կ'իյնային :

Անշուշտ տխուր է, եւ սակայն պատմութեան համար անհրաժեշտ, դրական այդ պայքարները պատկերացնել, որպէսզի աւելի հասկնալի դառնայ արուեստի եւ դրականութեան գեղեցկութիւններուն առջեւ ծնւած դիր, բայց անոնց խորհուրդը հազիւ կարգաւ սկսող քսանամեայ քերթողի մը դործին վերլուծումը, երբ մտնաւանդ քնարահարը անողոք հիւանդութեան մը ճանկերուն մէջ դալարութեամբ մէկտեղ, դիտակցութեամբ կ'դիմաւորէր իր տխուր ճակատագիրը, փառաբանութեան իր երգը ձօնելով արեւին ու լոյսին, կեանքին ու բնութեան :

Ամէնուն իրաւունքն էր քննադատել եւ սակայն Մեծարենցի դրական փառքը կազմող Նոր Տաղեր հատորին գեղեցկութիւնները կուրօրէն ժխտելը պատճառ դաւ որ իր դէմը դռնէր միւս մտայնութեան ներկայացուցիչները, որոնք եւս, ակամայ, չափազանցութիւններու եւ դերադնահատութիւններու մէջ կ'իյնային :

Անուններ պիտի չտամ, բայց պիտի ջանամ ներկայացնել ժամանակակից դրականութեան եւ բարձրուն հիւանդադին այդ մտայնութիւնը :

Ահա թէ ինչպէս կը ներկայացնէին «Նոր Տաղեր»ը . — Մեծարենցի փորձած դրական ուղղութիւնը, մեր բանաստեղծութեան ծանօթ ուղիներէն եւ ձգտումներէն ըմբոստ շեղում մըն է, յախուռն խոտորում մը . . . : Բանաստեղծութիւնը որուն նուիրուեր է, առանց երկմտութեան, անխմստ, դառանցական ճիշդ մըն է, ապարդիւն ոգորում մը, որ իմաստ եւ արժէք չունի . . . : «Նոր

Տաղեր» ու ընթերցումը չի տպաւորեր, չազդեր...: Խո-
շոր պարապ մը կայ հոն, անհուն դատարկ մը, որ ջո-
շափելի, կայուն, հաստատ ոչինչ կը ցուցնէ իր բաւիղ-
ներուն մէջ թափառողին...: Ամբողջ գիրքին մէջ, կը
գրէին, ոչ մէկ էջ կայ, որ տպաւորէ, ազդէ, ցնցէ, կամ
խորհրդածել տայ...: Գաղափարի եւ նիւթի հիմերէն
զուրկ, անձնական բանաստեղծութիւն մը կայ, ծածկը-
ւած անիմաստ եւ արտառոց խորհրդապաշտութեան մը
ձորձերով, անմարսելի եւ յուսահատեցուցիչ...: Պէտք
է մաքառիլ, այդ կեղծ արուեստին միջոցով վանելու
համար, արդիւնելով անոր մուտքը մեր բանաստեղծու-
թեան անարեւ երակներուն մէջ, ուր կրնայ անդարմա-
նելի աւերներ գործել, վատախտարակ համաճարակի
մը թոյնը կաթեցնելով հոն...:

«Նոր Տաղեր» ուն մէջ ոտանաւորներու տողերը գըլ-
խադրով չէր սկսեր Մեծարենց: Այս ինքնատուլութեան
համար ըսին թէ ուրիշին ըրածը չընելու մարմաջը տե-
սակ մը մտքի չքաւորութիւն կը նշանակէ իր քով... Թէ
առհասարակ բոլոր քերթուածներուն մէջ իմաստի աղ-
բատութիւն կը տիրէ... եւն...:

Բացասական այս վերաբերումին հակառակ, կար
սակայն միւսը, որ Մեծարենցի արուեստն ու գրական-
նութիւնը կը դաւանէր գրական յայտնութիւններուն
ամէնէն գեղեցիկը, որուն երազովը կը մտահոգուէր ե-
րիտառարդ սերունդը:

Ահաւասիկ պատանի մը, որ իր արփեղնաց էութեան
խուովքն ու ըղձանքները կ'երգէ բոլոր մը տաղերու մէջ,
կը գրէին խանդավառութեամբ իր համակիր ընկերներն
ու գրչի եղբայրակիցները: Այդ տաղերը մեծ մասով գե-
ղեցիկ ու գիւթիչ են, աղնուազգի շղարչներու նրբին ու

հրաշարուեստ հիւսուածքն ունին, անոնց ոսկեհոռո՛յաճախ մարդարտայեռ տողերէն անձկալից հոգիի մը անդրանիկ ցոլքերը կը ճառագայթեն, այնքան պայծառութեամբ կը շողան որ կը թուի թէ զարնան աղուոր առտու մը, արեւին դարթումին հանդիսատես կ'ըլլանք։ . . . Մեծարենց այն ճշմարիտ բանաստեղծն է, որ իր նմաններուն մէջ կը զանազանուի, եւ որուն երգը խոր ու մարդկային անկեղծութեամբ բարախուն է։ Սրտազրաւ եւ ջերմաշունչ տաղանդաւոր քերթողն է, որ դրական խիստ ուշադրաւ ապագայ մը կը խոստանայ . . . : Ինքնայատուկ արուեստ մը ունի, ոգի մը, ձեւ մը որ հետեւակ չէ։ Իր ոճին գլխաւոր յատկանիւնն է պատկերը, տպաւորական եւ խորհրդանշանական հիւսուածքով մը։ Իր ճամբան ուրիշին ոտքին տակ չէ ինկած, ինք բացած է արահետը, եւ կ'երթայ անկից, թարմ, պերճեւանդ, արեւալիւր, տխրանուշ, սրտատրուի ու հոգեցունց ծաղիկներ ցանելով, ածուներ շինելով, կամ աւելի ճիշդը բնութեան հրաշախօս, խանդարորը, զդայաճոխ դոյները, նրբութիւնները քաղելով, ծծելով ու իր հոգիին մէջէն պրկամակելով . . . : Իր դրչին տակ ամէն իր կը խօսի . . . : Հաւատաւոր, տարփանքներու մէջ վերադա՛հ, բարեմիտ, մարդասիրական, սրտաղեղ ու անկեղծ, տո՛ւմիկ խառնուածք ունեցող մեր արդի միակ քերթողն է։ Երեւակայութիւնը եւ պատկերացումը այս երիտաւարդին քով հասած են զարգացումի մը, որուն չի կրնար հաւատարիլ ոչ մէկ թրքահայ բանաստեղծ ու գրագէտ . . . :

Անկասկած բանաստեղծը զԺզոհ էր այսպիսի քըն-նադատութիւններէն ու վերադնահատումներէն։ Իր հա-

կան առաքելութիւն մը վերադրողներուն կ'սեղդէ հետեւեալ տողերը, անկեղծութեամբ եւ համեստութեամբ.

— « ... Հոս հարցում մը կը ծագի, ի՞նչ է այն դպրոց կազմողի պիտակը զոր նկնկահասակ ափիշտօրներ կ'ուզեն փակցնել ճակատին՝ որ շատ բարձր կը մնայ իրենց հասակէն: Ի՞նչ են այն խոշոր բառերը (ռահվիրայ, ռահահորդ, առաջնորդ, առաքեալ) զորս անունիս կցելու տխրահռչակ պատիւը կ'ընեն. չէ՞, ես լեզուական առաքելութեան փառատենչիկ ցանկացողներուն կը թողում այդ լարծուն տխրոսները, ու կը դառնամ ըսել ու պնդել թէ ես երբեք դպրոցի մը հետեւելու կանխադրուած պատիւը կամ նոր մը հիմնելու ունայնապառութիւնը չեմ ունեցեր: Ամէն մարդ որ իր անհատականութեան եւ արժանապատուութեան գիտակից է, ինքնին դպրոց մ'էր կազմէ արդէն: Յետոյ տեղն է ըսել նաեւ թէ ես երբեք խորհրդանշանական ստրուկ մը չեմ: Փոխաբերութեանց եւ նմանութեանց ուժղնութիւններ ու նորութիւններ՝ զորս կը սիրեմ դործածել՝ կարծել տուին թէ սէնյաօլիսք մըն եմ, բայց ասոնցմով կը յիշեցնէի միայն սէնյաօլիսքը՝ որուն բոլորանուէր ուխտադիր մը չըլլալէ զատ՝ հակընդդէմ բնութեանապաշտ հակումներ ալ ունիմ անոր հանդէպ, այսինքն կը նախընտրեմ ճաճանչաւէտ Կեանքը, բարբախուն ու եռուղեւ Բնութիւնը՝ խորհրդանշանական զուսպ ցրտութիւններէն»:

Որ եւ է մեկնութիւն աւելորդ է այլեւս:

4.- ԱՐՁԱԿԱԳԻՐԸ

Քսանեւհինգ տարիներ առաջ մոմի պէս հատնող քնարերգակ Մեծարենցէն քերթուածներու երկու հատոր ունէինք. «Ծիածան» եւ «Նոր Տաղեր» (1907) : Այս երկու հատորներէն դուրս կը մնային թիւով 11 քերթուածներ եւս, զոր զուրդուրանքով հաւաքած ու ամփոփած էր Թ. Աղատեան, բանաստեղծին կեանքին նըւիրուած առաջին հատորի մը մէջ, 1922ին :

Միտաք Մեծարենց ստորագրած էր սակայն արձակ դրութիւններ ալ, «Ինքնաքննադատութեան փորձ մը», «Գրական կեդանագիրներ ու քննադատականներ», «Գիւղական պատկերներ ու տեսիլներ», «Անջատ գլուխներ», «Նամակագրութիւններ», եւ «Հայացումներ» : Ահաւասիկ այս էջերն են, որ կը կազմեն Մեծարենցի արձակ երգերու հաւաքածոն, ՈՍԿԻ ԱՐԻՇԻՆ ՏԱԿ անունով : Հատորին մէջ կան քանի մը լուսանկարներ, իր մէջ նկարը, ներածութիւն մը եւ քանի մը տառնեակ դաւառական բառերու ցանկը :

Այս հատորով կորուստէ կը փրկուին անոր արձակ էջերը, սակայն չա՛տ քիչ բան կ'աւելնայ անոր զրախան նկարագրին վրայ : Ընթերցումէ մը վերջ, երբ կը փոր-

ձենք դասաւորել մեր տպաւորութիւնները, կուլանք այն եղրակացութեան, թէ վաղամեռիկ բանաստեղծը գրի առած է այդ էջերը զանազան առիթներով, իրրեւ պատասխաններ իր արուեստին ու գրականութեան շուրջ տեղի ունեցան անիրաւ կամ իրաւացի քննադատութիւններուն, մտահոգութիւն չէ ունեցած դասաւորելու իր միտքերը, խնամելու իր ոճը, սրբագրելու իր նախագասութիւնը: Արձակագիրը կը նսեմանայ Քերթոզին առջեւ: Բանաստեղծական խառնուածքը, ներշնչումը և թրուիչքը կրկին կը յայտնուին, երբ զանոնք կը յայտնաբերէ արձակ քերթուածներու մէջ ինչպէս Յայգայինը (էջ 101 — 102), Որքին տերեւը (էջ 103), կամ Տկնորին երգը (էջ 111): Երբ կը փորձէ ուրիշ գրական սեռի մը մէջ ինքզինքը բացատրել, հոն կը կորսնցնէ արուեստի ամէն մտահոգութիւն, բառերը կը դառնան յաճախ աններդաշնակ ինչպէս օրինակ «Յետամնաց Բարեկեցիկան»-ի կամ «Անտիպ բանաստեղծ մը»-ին մէջ:

Լեզուն ու բառամթերքը նոյնպէս կը, զանազանութիւն անոր արձակին և քերթուածներուն մէջ: Եթէ անոնք ախորժալուր ներդաշնակ ու երաժշտական են վերջիններուն մէջ, ընդհակառակն առաջիններուն մէջ կը դառնան անհարազատ, ինքնատուրութենէ զուրկ: Անոնք կը կը կրեն արեւմտահայ գրականութեան այն ատենուտի գրական վէճերուն զրոյմը, և բոլոր արուեստակութիւնները: Մեծարեց իր հարազատ զեռնին վրայ չէ երբ ստիպուած է իր միտքերը զարգացնել արձակի մէջ:

Արձակներէն ոմանց մէջ յստակութիւն չունի Մեծարեց: «Ջրին ծառը» հտաուածէն նախագասութիւն մը:

— « Սակայն երբ հոսանքը սիւտի սնցնի կամուր-

ջին տակէն, հոն ուր ժայտերու յոխորտանքը կ'իյնայ, եւ սպիտակ զմէքարդ Աստուածամայրը կը ժպտի տնուշ, կամուրջին տակէն կը սահի անշուշտ, հանդարտած, եւ բարի Աստուածամայրը զինքը շրջապատող ամբարձուղէշ ու բազմաստեղ ծառերէն, ասուերի խունկ մը՝ օրհնութիւն մը կը թօթուէ, որ կը շղարշանայ իր դարաւոր անկողինին մէջ երկարած դետին ողորկ եւ դողդոջուն մարմինին վրայ՝ դրեթէ հոլանի»:

Այս մասին կրնանք գիմել նաեւ իր վիպութեանց, բժիշկ Օֆելիա Տ. Գասապեանի ուղղած մէկ նամակին մէջ 1307ին.

— «Կ'երեւայ անհասկանալի բաներ կ'ըսեմ. դերս ալ չի՞ յայտներ արդեօք մտքիս տենդադին վիճակը. անհասկնալի՞ բաներ, դարմանալի չէ որ «Միածան» իս մէջ ալ գտած ըլլաս անոնցմէ. որովհետեւ «Միածան» չէ ունեցած բաւականաչափ հասկնալի հանգամանք, այսինքն կենսական, հանրամատչելի, հոգեգրաւ յատկութիւններ»:

Հակառակ այս քանի մը վերապահումներուն, դուր-դուրանքով կը թերթատենք Մեծարենցի արձակ էջերու հաւաքածոն, այնպէս ինչպէս երկու քերթուածներու հատորները, որոնք մեր բանաստեղծութեան եւ արուեստին բերին մտածումներու, նոր զգայութիւններու, երազուած պատկերներու թարմութիւն, ինքնատպութիւն, խորութիւն եւ անկեղծութիւն: Այս արձակ էջերէն ոմանք մանաւանդ կը լուսաբանեն իր հիւսանդ հոգին ու մտերիմ պահերը: Մեծարենցի մանկութենէն ու պատանեկութենէն բաւականաչափ տեղեկութիւններ ունինք, որոնք գիւրութիւն կուտան մեզի կադմէսու իր նկարագիրը եւ գրական անհատականութիւնը:

5.- ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Միտաք Մեծարենցի ստեղծագործութիւնը («Միածան», «Նոր Տաղեր», «Ոսկի արիշին տակ» եւ հատորներէն դուրս մնացած տասնեակ մը քերթուածներ), երկու հիմնական խումբի կարելի է բաժնել. — Հովուերգական եւ քնարերգական քերթուածներ :

Ընդհանրապէս տարրեր մարդերու վերաբերող բանաստեղծութեան այս երկու տարրերը Մեծարենցի մէջ հաւասար կարեւորութեամբ եւ ընտանութեամբ դարձացեր են թէեւ, սակայն դժուար է ճշդել շատ անկում, թէ ո՞րը կը սկսի առաջինը եւ ո՞րը կը վերջանայ երկրորդը : Որովհետեւ անիկա բաղմաթիւ քերթուածներուն, որոնք ներշնչուած են այդ երկու դործօններու անմիջական թելադրութեան տակ :

Եթէ հովուերգութիւնը բնութեան երդն է եւ մարդկային հոգիին կարօտն ու պաշտամունքը արտաքին աշխարհի իրերուն հանդէպ, եւ հետեւաբար առարկայական է, քնարերգութիւնը ընդհակառակն, հոգիին հարադատ երդն է, ենթակայական իր ձգտումներով եւ տարրերով :

Միսաք Մեծարենց արուեստագէտ հոգիի մը բոլոր
թրթռացումներով, չնորհն ունեցեր է աննիւթական լա-
րերէն արձակելու բանաստեղծութեան այդ զոյգ ար-
ձագանդները:

Մեծարենցի ենթակայական երգերը իր եսի պաշ-
տամունքին նուիրուած չեն սակայն: Եսասէր երգիչը
չէ ինքը, որպէսզի ողբայ իր ճակատագիրը միայն, իր
վիշտն ու տառապանքը: Չափազանց լայնախոհ ու մարդ-
կային, իր քնարը ուրիշներուն համար կը թրթռայ:
Փղոսկրէ աշտարակի արուեստագէտն ալ չէ: Հազիւ թէ
կարդալ կը սկսի իր հոգիին ողբերգութիւնը, երբ հո-
րիդոնը կ'ընդարձակուի եւ աչքերուն առջեւ կը պատկե-
րանայ մարդկային ողբերգութիւնը: Այլասիրական այս
դիծը ամէնէն զգայուն երակը կը դառնայ անոր քնար-
երգութեան, միշտ լաւատես, հակառակ ողբերգական
միճակներու բազմաթիւ ձեւերուն, առանց տարիքի, սե-
ռի եւ տեղի խտրութեան: Ենթակայական դիծը դարձեալ
կը նսեմանայ իր մէջ, երբ իր հոգիին համար խնդրած
եւ փնտռած խաղաղութիւնը, ուրախութիւնը, լոյսն ու
արեւը երգն ու խօսքը, լռութիւնն ու դոհունակութիւ-
նը ամէնուն համար կը բաղձայ, բոլոր կարօտաբաղձ
հոգիներուն, քերթողներուն ու մշակներուն լոյսի եւ
երջանիկութեան կարօտ բոլոր էակներուն: Մարդկայնա-
կան եւ համայնական հզօր երգի մը ելեւէջներով կ'
ներկայանան այսպէս Մեծարենցի այն քերթուածները,
որոնց մէջ ան կը խտացնէր «Արդի մարդուն հայր մե-
րը» եւ «Ըլլայի»ներու շարքը: Եւ այս տարիներ առաջ,
երբ հազիւ թէ իր մտքի հորիզոնին հասեր էին նոր դրա-
կանութեան (աշխատանքային գրականութեան) ճա-
ռագայթները, այն գրականութեան, որուն այսօրուան

հաւատացեալները, տարիներ առաջ, չէին կրնար դու-
շակած ըլլալ անոր տարողութիւնը եւ կարելիութիւն-
ները:

Մեծարենց կը հպատակէր արուեստագէտի իր բը-
նազդներուն միայն, եւ անկէ կը ստանար հայ հովուեր-
դութեան եւ քնարերգութեան համար, մարդկայնական,
թարմ եւ նոր երգեր: Տասնարանեայի վեհութեամբ, կը
քանդակէր «Արդի մարդուն հայր մերը», «Տուր ինծի
Տէ՛ր Ուրախութիւնն անանձնական» երգերգոցը, ա-
մէնուն նայուածքին մէջ եւ ամէն օր, ուրախութեան եւ
երջանկութեան ճառադայթը ողջունելու այնպէս ինչ-
պէս ծաղկաստանի մը մէջ ծաղիկ կը ժողվենք...

Ճշդելէ յետոյ Մեծարենցի ենթակայական քերթը-
ւածներուն առարկայական բնոյթը, որով դարձաւ մեր
գրականութեան մէջ տաղադաւոր հովուերգակ եւ քը-
նարերգակ բանաստեղծը, տեսնենք թէ արուեստի ու-
րիշ ինչ տարրեր իրենց նպաստը կը բերէին անոր ստեղ-
ծագործութեան:

Նախ եւ առաջ երկիւղած պաշմամունք տախմային
աւանդութեանց եւ լեզուական գանձերուն հանդէպ:

Այս ուսումնասիրութեան մէջ, երբ մանուկ եւ
պատանի Մեծարենցին կենսագրութեան քանի մը յառ-
կանչական դիժերը կը ճշդէինք, գիտելի կուտայինք,
թէ անոր հոգին անդիտակից թաքուն ուժերու կախար-
դական շրջանակին մէջ բանտուած, գրական եւ դեղար-
ուեստական առաջին աղբեցութիւններու տակ, կ'ար-
թննար նոր թռիչքներու եւ երազներու համար: Ուրիշ
խօսքով, մանկական եւ պատանեկան տարիներու յիշա-
տակները, մօրը անմիջական ներգործութեան շնորհիւ,
իրբեւ բառ, խօսք, հէքեաթի մասնիկներ, այլաբանու-

թիւն, գաղափար եւ նիւթ, տեսարան ու պատկեր, յարութիւն կ'առնէին, ու կը դառնային կենդանի ատաղձ, որուն վրայ հետզհետէ պիտի քանդակէր իր քերթուածներուն ամբողջ շէնքը, լոյսով ու ճառագայթներով պիտի օծէր գիւղական կեանքին հրաշքը, եւ հի'ն ոգին պիտի փչէր անոնց վրայ: Այս մարդին մէջ էր, որ Մեծարենց կրցաւ ասեղնադորժի մը պէս աշխատիլ, յղկել իր նիւթը, եւ տոհմային գոյնն ու դիժերը արձանացնել քերթուածներու մէջ, իբրեւ լոյս եւ ստուեր, բոյր ու թոյր, արշալոյս եւ վերջալոյս, ծառ ու ծաղիկ, ծննդավայրի բնութիւնը իր ամբողջ կուսութեան մէջ: Նմանօրինակ քերթուածներու մէջ, Մեծարենց Ակնայ Անտունիներու աղղեցութեան եւ ներշնչումին ենթարկուած էր: Գիւղական աշխատանքի պահերը, եւ անոնց հետ կապուած ներքին հոգերը, ուրախութիւն թէ տրամութիւն, սրտնք հետզհետէ տոհմային աւանդութիւններու կարգը կը դասուին, իբրեւ Մնացորդաց մեր երբեմնի հովուական-գիւղական կեանքին, մտերիմ տեսիլներու կը փոխուին քերթողին հոգիին մէջ: Այս չարքէն են «Ծիածան»էն, «Ծերամիւն նինջը», «Մտերիմ տեսիլներ», «Այդերդ», «Տապի նոսրաներ» եւ «Նոր Տաղեր»էն՝ «Զրտուք»ը իբրեւ զեղեցիկ եւ ամբողջական պատկեր:

Անիկա կը զգար հայրենի բնութիւնը:

Հայրենի բնութենէն չկար երեւոյթ մը կամ վիճակ մը որ անոր սրտին խօսած չըլլար: Հոս արդէն քերթողը կը ներկայանայ բնութեանապաշտ քերթուածներու յուսկը տրձակով մը, արեւով թրծուած խուրճի մը նման, որուն մէջ, իրարու քով կը միացնէր հայրենի դաշտերէն հնձուած հասկեր ու ծաղիկներ: «Բանաստեղծը, կ'ըսէր, բնութեան ցոլացումը պէտք է ըլլայ, թէ ոչ

Մեծարենցի հիւանդ հոգին սակայն, բնութեան
դրկին մէջ թափառական, արեւին եւ լոյսին կարօտն ու-
նի։ Ժամանակակից հայ քերթողութեան մէջ դժուար է
դտնել արեւին սրաշտամունքին նուիրուած քերթուած-
ներ, նոյնքան հզօր շունչով դրուած։ Պէտք է վերա-
դառնալ աւելի հին ժամանակները, թերեւս մինչեւ շա-
րականները, Ներսէս Շնորհալին եւ Նարեկացին, դտնե-
լու համար Արեգակին ու առողւան լոյսին փառքը դո-
վաբանող քերթուածներ, արձակ կամ տաղաչափուած։

Բանաստեղծը գիտակցութիւնն ունի, որ բովանդակ
կեանքի յաւիտենականութիւնը կախում ունի արեւէն
ու լոյսէն։ Գիտէ հետեւարար, որ իր հիւանդ հոգին ալ
ճառագայթի պէտք ունի։

Պիտի ըմպեմ բոցն արեւին,
ձառագայթի եմ ծարաւի,
Պիտի ծըծեմ բոյրն առտըւան՝
Հոգւոյս համար որ հիւանդ է։

Արեւաբաղձ եւ լուսաբաղձ նոյն տրամադրութիւն-
ներով, քերթողը կ'երգէ դարձեալ․

Ա՛հ, քիչ մը լո՛յս, ժպի՛տ մը,
Որ կեանք ինծի պիտի տար։

Անոր հոգին թռչնիկ մըն է, օդ ու լոյսի, երգ ու
ծիծաղի կարօտ, որ վերջին անգամ կը պաղատի․

Քիչ մըն ալ դեռ,
Ա՛հ, շողա՛, շողա՛, բարի՛ արեւ։

Ուրիշ քնարերգակ եւ հովուերգակ բանաստեղծներ
սիրահար են լուսնին, անոր ցոլքերուն գերի, գիշերներ
կը լուսցնեն դաշտերուն գիրկը, ծառերուն հովանիին
տակ, ջուրերուն եզերքը կամ աղբիւրներու ստուերին
մէջ, ինչպէս Մատթէոս Զարիֆեան, որուն արուեստին

բանաստեղծ չէ իրապէս. քերթուածները իրրեւ բառ պէտք է ունենան տերեւին թրթռացումը, թռչունին դայլալը, մարդերուն դորովը, գաշտերուն եւ լեւան մշտանոյն զօրութիւնը: Բանաստեղծին ձայնը տիեզերական յարաբերականութեան մը լարը պէտք է ըլլայ, բոլոր գոյութիւններու համադրական թրթռումովը տրոփուն»:

Այս է պատճառը, որ Մեծարենց քերթողի իր սիրտը կը նուիրէր համայն բնութեան տարրերուն, փոխանակ երգելու իր սէրը միայն, ձօնուած՝ կինն էակին: Բացառութիւն մը իր ժամանակակից բոլոր քերթողներուն մէջ, որոնք իրենց սէրը երգեցին:

Մեծարենցի բնութիւնը այնքան ճոխ է եւ երազային, որքան իր երգերը՝ անոնց նուիրուած: Անոնց մէջ արեւ կայ, լոյս կայ, ծիածանին բոլոր գոյները, արշալոյսներու եւ վերջալոյսներու ակնախտիդ բոլոր նրբերանդները: Նկարիչի մը կը նմանի, որուն աչքէն չեն վրիպիր ամէնէն աննշան մանրամասնութիւններն իսկ:

Մեծարենցի քերթուածներէն շատերը նկարագրական էջեր են յաճախ, նրբութեամբ եւ հարադատութեամբ հիւսուած: Անոնք մեր մէջ կը վերակենդանացնեն նման պահեր ու վայրկեաններ, զորս մենք ապրիր ենք: Ինչպէս որ վառ երեւակայութեան ծնունդ են տնոնք, այնպէս ալ մեր երեւակայութիւնը մեզ կը փոխադրէ մեր հայրենի աշխարհը եւ անոր գեղեցկութիւններուն գիրկը: Անոնք բաղմամբ են: Ծիածանէն կը լիչենք, «Աքառիւններու շուքին տակ», «Գետափի երազանք», «Յայգանկար», «Աղբերգ», Նոր Տաղերէն «Ի՛նչ արբեցութեամբ», եւ «Ըլլայի, ըլլայի»ներու ամբողջ շարքը:

մէջ լուսինը եւ իրիկուան պահերը մեծ դեր խաղացած են: Միսաք Մեծարենցի երգը աւելի առնական է, աւելի հզօր, աւելի լաւատես, կեանքով բարաստուն, հորիզոնի աւելի ընդարձակութեամբ, գոյներու պէսպիսութեամբ:

Եթէ լուսինը, իբրեւ գործօն, անոր արուեստի սահմաններէն դուրս կը մնայ, կայ սակայն գիշերուան մերգործութիւնը, հակոտնեայ տարր, լոյսին ու արեգակին: Դուք չէք կրնար դռնել ո եւ է քերթուած, որուն մէջ գիշերը միջամտած չըլլայ: Մութը հսկումի խորան մըն է քերթողին համար: Գիշերէն առաջ, անշուշտ կայ «Իրիկուան պահը», նոյնքան յաճախուած քերթողէն: Գիշերուան ու իրիկուան պահերուն նուիրուած քերթուածներ են, Ծիածանէն՝ «Ձմրան պարզ գիշեր», «Սիրերգ», «Նրազի պահեր», «Խոնջ իրիկունն արագօրէն», «Ցնորոտ անդորրութիւններ», իսկ Նոր Տաղերէն՝ «Իրիկնային»ներու շարքը:

Բնութեանապաշտ քերթուածներէն անոնք որ իր գրականութեան առաջին շրջանը կը յատկանշեն (Ծիածան), իրենց վրայ կը կրեն դառնութեան եւ յուստեսութեան խորհուրդը: Բայց այդ վիշտը կը դառնայ աւելի մարդկային ու տանելի, երբ Նոր Տաղերը կ'երգէր: Այս վերջին հատորին մէջ, բանաստեղծը իր անձը կը փոխադրէր բնութեան իրերուն մէջ, կը նոյնանար անոնց հետ եւ ինքզինքը շատ աննշան կը գտնէր տիեզերական խորհուրդին առջեւ, հաշտուելով այն մտքին հետ, թէ

Աղաղակ մը, մէջն հոգւոյս,

Արագօրէն կը ձայնէ

Մահուան պարը սրտայոյզ:

Զգալով խորապէս որ «Գոյութեան եթերային երակ

մը անդադրում կը բաբախէ : Տիեզերքին սրտին մէջ բա-
րախող ըօպէներուն ու վայրկեաններուն զարկը կը
ղլաւ : Իրերուն ձայնը կ'առնէ միշտ, կեանքին աղա-
ղակը» :

Մեծարենցի ստեղծագործութիւնը շատ բան պիտի
կորսնցնէր իր գեղեցկութենէն, եթէ չդիմէր խորհրդա-
պաշտ դրական դպրոցի միջամտութեան : Բայց պէտք է
կանխել եւ ըսել անմիջապէս, որ այդ միջամտութիւնը
Ռեքֆիմ է եղեր եւ երբեք հետեւողական կամ ստրկական,
դարաշրջանի պահանջներուն հետեւելու համար միայն :
Ինչպէս որ ինք կը ժխտէր եղած վերագրումները, Մե-
ծարենց խորհրդապաշտ քերթող մը չէ եղած : Բայց օդ-
տուած է այդ դպրոցին բանաստեղծական արուեստին
բերած օժանդակութենէն եւ դրական միջոցներէն : Ինք
տիրապետած է անոր եւ ոչ թէ տիրապետուած է անկէ :
Այս է պատճառը, որ Մեծարենցի բանաստեղծութիւնը
մեր մէջ կը վերակենդանանայ ամէնէն առաջ իր յստա-
կութեամբ, իր պարզութեամբ : Կը սիրէ պատկերներ
գործածել, բայց զանոնք չի բռնաւորեր խորհուրդով
եւ անթափանցելի մշուշով, որոնք յատկանիչները պի-
տի մնան խորհրդապաշտ դրականութեան : Մեծարենցի
քերթուածներուն մէջն ալ, բիւ եղրեւանին տրամու-
թիւն կը ցանէ, աչքերը կը խօկան, իղձերը կը ցամքին,
տենչանքները տարազնաց մեղուներ են, բաղձանքները
հողմավար նաւակներ, եւ անուրջները թիթեռնիկներ :
Սակայն ասոնց պէս պատկերներն ու գաղափարները
բանաստեղծական փոխաբերութիւններ կամ այլաբա-
նութիւններ են, արդիւնք ներքին ուժի մը բացառիկ
յայտնութեան, որոնք երեւան կուգան յաճախ երաժըշ-
տական ներդաշնակութեամբ, դառնալու համար մեղե-

վի եւ օրօր, նմանաձայն բառերու ծխածան մը, ծալի ու ծիծաղով, ծառ ու ծաղիկով զիրար ողջունելու համար:

Դժբախտաբար զրքոյկի մը սահմանները թոյլ չեն տար աւելի խորանալու եւ վերլուծելու դործը ինքնատիպ բանաստեղծի մը:

Մեծարենց բերաւ մեր գրականութեան, չատ յատկանշական շրջանի մը մէջ զգայութեան եւ արտայայտութեան նոր տարրեր, սլատկերներու ինքնատպութիւն, նիւթերու եւ գոյներու պէսպիսութիւն, բառերու եւ փոխաբերութիւններու տոհմիկ գեղեցկութիւններ, միշտ արուեստի բնատուր եւ բարձրագոյն մտահոգութեամբ տողորուած: Անիկա արժանի դարձաւ այսպիսով, քսաներորդ դարու հայ գրականութեան տաղանդաւոր ներշնչեալ քերթողներու շարքին մէջ իր պատուաւոր տեղը գրաւելու:

ՄԱՏԹԷՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ

Մատթեոս - Տրդատ Զարիֆեան ծնած է Կ. Պոլիս, Կէտիկ Փաշա քաղը, 1894 Յունուար 4ին: Փոքր տարիքէն, ծնողիկն հետ կը փոխադրուի Սկիւտար, Ատեն մը Ազգ. վարժարան յանախելէ վերջ, 10 տարեկանին կը դրուի Պէրպէրեան վարժարանը: Պատանեկութեանը չորսըքն է խելացի, յառաջադէմ բայց անառակ ու չարանկի: Ղազարէ կ'անցնի Պարտիզակի բարձրագոյն վարժարանը, Ռօպէրթ Գօլէն եւ կրկին Պէրպէրեան, որուն փայլուն ընթացաւստներէն մէկը կը դառնայ 1913ին, գրական նիւղին մէջ երեսան բերելով մասնաւոր ընդունակութիւն: Միեւնոյն ատեն լաւագոյն մարզիկ մըն էր:

Դրական սկզբնաւորութիւնը կը սկսի օրինորդի մը պայմանին մէջ գրի առած գերբուսածէն, որ՝ առանց իր գիտութեան օր մը լոյս կը տեսնէր *Ճակատամարտ* օրաբերքին մէջ: Իրմէն ունինք երկու հատոր *Տրամութեան եւ Սաղաղութեան Երգեր* եւ *Կեանքի եւ Մահուան Երգեր*: 1922 Ապրիլին կը փրքի անոր կեանքին քելը, երկար արիւնահոսութենէ մը եւ տառապանքներէ վերջ:

ՄԱՏԹԷՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ

ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Նոր լոյս տեսած էր իր առաջին հատորը, Տրտմութեան եւ Խաղաղութեան երգեր, այն օրերուն, երբ «Ճակատամարտ» օրաթերթը, իրարու ետեւէ, «չարաթը քանի մը անգամ, հրատարակութեան կուտար անոր քերթուածները:

Զարիֆեանին հանդիպեցայ «Ճակատամարտ»ի խմբագրատան մէջ, ուր՝ դրի առաւ իր դրքին ճակատը, դողդոջուն մատներով, քանի մը տող, իբրեւ ձօն:

Առաջին եւ վերջին հանդիպումս պիտի ըլլար դաւհաւար երիտասարդին հետ, որուն ճակատը, այդ օրը, համեստ հպարտութեան մը ճառագայթը կը ցոլար: Համեստ՝ որովհետեւ իրեն շոայլուած բառերն ու խօսքերը չափազանցուած կը դնէր: Կ'ըսէր թէ ընկերներն ու մտերիմ բարեկամները շատ աղնիւ ու բարի էին իրեն հանդէպ: Սակայն միայն այս վերջինները չէին, որ բանաստեղծ մը ողջունէր էին անոր առաջին հատորին մէջ, այլ բոլոր անոնք որ առաջին խիւ ընթերցումով, եւ սակեւով բոլոր համեմատութիւնները, մեր օրերու Դուրեանն ու Մեծարենցը ողջունէր էին. ոչ թէ անոր համար,

որ աւա՛ղ, ճախատաղրով կ'եղբայրանար անոնց, այլ որովհետեւ, խորքով բանաստեղծ, իր հոգիին տրտմութիւնն ու խաղաղութիւնը կ'երգէր, եւ որոնց պիտի դա-
յին միանալ շուտով կեանքի եւ Մահուան երգերը...:

Ոչ միայն հոգիով եւ ներշնչումներով բանաստեղծ էր Զարիֆեան, այլ եւ արտաքին իր ապրումներով, վարած կեանքին մանրամասնութիւններով: Երազող, փնտռող, կարեկցող ու աղօթող բանաստեղծ էր: Գի-
շերները ներշնչումի ամէնէն բանաստեղծական պահերն էին անոր համար: Կ'ապաստանէր ծառերուն ստուերնե-
րուն: Հոն կը կենար զլուսը կախ, աչքը բաց, դիտելով հեռուն ծովը եւ դալկահար լուսինը: Յաճախ Սաղմոս կը կարդար, մանաւանդ Պայրըն, զոր կը սիրէր արուես-
տագէտի սիրով՝ ու նուիրումով: Գիշերները բաց դաշ-
տին վրայ կ'անցընէր, խոկալով ու երազելով եւ գրի առնելով հետեւեալ յատկանշական տողերը. —

Ես գիւղին մէջ աղքատ քերթող մ'եմ,

Յորեկը, մութ անտառին մէջ տրտում երգեր

կը հիւսեմ,

Ու գիշերը, աստղերուն տակ, երազանքի կը նստիմ,
վայրի ծաղիկ կը փեքքեմ:

Զարիֆեանի հոգին դերդգայուն թելերով կապուած էր իր շրջապատին հետ: Ծնունդն էր Սկիւտարի պէս միջնաւայրի մը, ուր խառնուածք ունեցող երիտասարդ-
ները չեն կրնար չդառնալ գրողէտ կամ բանաստեղծ: Բնութիւնը կը հրապուրէր բոլոր տխուր հոգիները: Մտաւորական — կըթական միջնաւայրը արուեստագէտ-
ներ կը պատրաստէր: Զարիֆեանի պէս զգայուն հոգի մը չէր կրնար կանուխէն չաղդուիլ բոլոր այս աղբակ-
ներէն, եւ մանաւանդ չքամել սիրոյ բաժակին վերջին

կաթիլը: Անոր գերդպարութիւնը կատարեր էր իր դերը: Մէկ կողմէ դարձնելով երիտասարդը բանաստեղծ, որ քնարի մը վրայ իր ներքին տրամութեան սէրերը կը քնարերգէր, միւս կողմէ քանդելով անոր Ֆրիդրիխսկանին վերջին պատնէշները, ազատ ասպարէզ տալով արտաքին ամէն յարձակումներու, տանելով հէք քերթողը դէպի շիրիմ, այնքան վաղահասօրէն...:

Հոգեբանական պահու մը կը զուգադիպէր Զարիֆեանի յայտնութիւնը: Աչքի առջեւ բերէք զինադադարին յաջորդող տարիները, 1918 – 21: Անդարձ մեկներ էին մեր գրականութեան վարպետները: Բառին գրական եւ արուեստագիտական խմատով գրականութիւն գոյութիւն չունէր: Վերապրող գրական սերունդը, եւ այն որ նոր սեսեր էր գրել, կը գտնուէին տարադրութեան բարսափներուն անմիջական ազդեցութեան տակ: Թերթերը կը լեցուէին անհատական յուշերով եւ ականատեսի ցնցող պատմութիւններով: Հակակշիռ գոյութիւն չունէր եւ ոչ ալ գրական մտահոգութիւն: Ոչ մէկ գրող կը փորձէր պատկերացնել հայաջինջ Մեծ Եղեռնը իր համայնական ծաւալով ու տարողութեամբ գրական ստեղծագործութեան մը մէջ, ուր պլաի դադրէին սովորական ձեւերն ու երանդները, եւ ուր պէտք էր յայտնուէր բարախող այն ոգին, որ տարադրութեան բովանդակ տարիներուն ապրեցաւ, չնչեց, շրջան ըրաւ բոլոր տնկիւնները եւ արիւնոտ անապատները, բանտերու նկուղներուն մէջ, լեռներու կոյս կատարներուն վրայ, անտառներուն խորը եւ հայրենական արծաթ ջուրերուն զովը: Այն ոգին, որ ցեղին դերագոյն անկումներուն եւ

հոգեւորաբերին մէջ իսկ խիղախօրէն ժպտեցաւ դահիճներուն եւ ոճարազործներուն...

Գրական ամալութեան մը մէջ էր հետեւաբար, որ կը յայտնուէր Մատթէոս Ջարիֆեան: Մխիթարական եւ կաղզուրիչ էր անոր երգը. առաջին իսկ օրէն անոր քնարը մեզի կը բերէր անկեղծ եւ ապրուած տրտմութեան եւ փնտռուած խաղաղութեան արձագանգը: Սիրեցիներ իր առաջին երգերը, եւ այդ երգերով՝ երգիչը: Որովհետեւ անիկա մեզի կը բերէր տխրութեան մէջ քնքուշ եւ զգայուն երգերու գեղեցկութիւնը: Եւ ինչո՞ւ համար չսիրէին զինքը մանաւանդ բոլոր այն երիտառարդները որոնց հոգիներն ալ իրենին պէս խռոված էին հիւանդագիրն հեծեծանքներով: Այս էր պատճառը, որ Դուրեանին ու Մեծարենցին պէս Ջարիֆեանն ալ դարձաւ երիտասարդութեան սիրելի երգիչը:

Մէկը, որ կը զգայ թէ իր կեանքի լապտերը կը մթազնի հետզհետէ, որ իր աչքերը կը խաւարին ու բնութեան գեղեցկութիւնները հազիւ տեսանելի կը դառնան, որ պայծառատես գիտակցութիւնը քերթողը գերեզմանին դուռները կը տանի հետզհետէ եւ անոր ազանջին տխուր մեղեդիներ կը հծծէ, — այդպիսի հոգի մը անկենդան մեքենայ մը պիտի դառնար եթէ աշխարհին հոգն ու վիշտը երգէր, դադրելով երգելէ իր հոգիին սեւեռական վիշտն ու տառապանքը: Ջարիֆեանի քերթուածները ուրեմն անոր հոգիին պատմութիւնը կ'եղերերգեն:

Բայց Ջարիֆեանի տրտմութիւնը եւ խաղաղութեան կարօտը, առաջին ակնարկով, մեւտադճոտ եւ յոռետես չեղտ մը չունին, ինչպէս երգերը բոլոր այն մեծ հոգիներուն, որոնք կեանքին ունայնութիւնը ողբերգեցին դարերէ ի վեր: Անոր տխրութիւնը շատ բնական,

վայրկեանէ վայրկեան կեանքին եւ իր գեղեցկութիւններուն հրաժեշտ տալու գիտակցութենէն կը ծնի, գիտակցութիւն մը, որ կը դառնայ անոր գրական նկարագրին ամէնէն հարադատ ու անխառն մէկ տարրը:

Երեւակայեցէք երիտասարդ մը, որուն համար կեանքը ամէն վայելք ու շնորհ կը շուայլէ, մանաւանդ մօտը կը զգայ քնքուշ եւ սիրելի էակի մը հպումը, կամ հեռուէն կը լսէ քաղցր ձայնի մը, երգի մը ներդաշնակութիւնը, համբել կը փորձէ երկնականարին պլպլացող աստղերը, կը կարդայ արշալոյսին եւ վերջալոյսին խորհուրդը, պարտէզին մէջ բուրոյ ծաղիկներուն հոտը կ'առնէ եւ կ'ապրի անոնց բանաստեղծական խռովքը, իր մօտ կը զգայ սիրելի հոգիներուն ժպիտը ...: Եւ կենդանի գիտակցութեամբ կը տրամաբանէ, որ այդ բոլոր բարիքներն ու գեղեցկութիւնները իրեն համար չեն, իր օրերը, վայրկեանները համրուած են, եւ ինք յաւէ՛տ պիտի բաժնուի այս բոլորէն...:

Երիտասարդ մը վերջապէս որուն հոգին կարօտով ու սիրով կը բարախէ եւ որ տաղանդ ունի իր զգայութիւնները թուղթին յանձնելու այնպէս՝ ինչպէս անոնք կը բխին մաքրամաքուր եւ վճիտ տկէ մը...:

Մատթէոս Զարիֆեանի եւ նման քերթողներուն ճակատագրի եղբայրութիւնը այսպէս կարելի է բացատրել միայն: Ճակատագրուած էր, որ ան ալ զգար իր էութեան խորտակուիլը, եւ ճամբորդութեան մը համար պատրաստուողի մը պէս, իրարու ետեւէ բերեղացնէր իր ներքին կարօտներն ու սէրերը, տրամութիւնն ու խաղաղութիւնը:

Իր մահուան տասնամեակին առթիւ անդամ մըն ալ մտերմանալով Զարիֆեանի գործին հետ, կը տարուինք

խորհելու, որ ինչ որ կրցաւ տալ, կամ աճապարեց տալ, — քանի որ մահուան նախազգացումն ունեցաւ, — պիտի մնայ իրրեւ իր կարապի երգը: Որովհետեւ ժամանակ չունեցաւ եւ ոչ ալ կեանքի փորձառութիւն իր հոգիին սահմաններէն դուրս ալ փնտռելու արուեստի տարրեր, եւ խորանալու նոյն իսկ ինքն իր մէջ: Այս է պատճառը, որ, շատ դժուար է սահմանել իր դերը մեր նոր գրականութեան մէջ: Մեզի համար սրտառուչ է սակայն տխուր վախճանը քնարերգակին, որ երգը կէս մնացած շրթունքին վրայ, կտորած ու ջախջախուած թեւերով կ'իյնայ մահուան անդունդին գիրկը: Ինք բերաւ մեր գրականութեան մէջ քանի մը զգայութիւններու կրկնութիւնը, սակայն ինչ որ տուաւ, իր հոգիին անկեղծ ու հարազատ արտայայտութեան կնիքը կը կրէր: Եւ ասիկա աննշան առաւելութիւն մը չէ քերթողի մը համար:

Իրմէն երկու հատոր ունինք միայն: Առաջին հատորին վերնադիրն է Տրտմութեան եւ Խաղաղութեան Երգեր (1921), երկրորդինը՝ Կեանքի եւ Մահուան Երգեր (1922): Առաջինները ներշնչուած են կեանքի խորունկ տրտմութիւնը եւ անոր հետեւող, խաղաղութեան կարօտն ունեցող եւ յողնած մարդուն յուսահատական ճիղերէն: Տրտմութեան ու թախիծին երգը, ազնուացած, մարդկայնացած ձեւին տակ, բանաստեղծին կը թեւադրէ ողբալու իր հիւանդ հոգիին «տոգոյն ծաղիկները»: Ընդհանուր կասկած մը, առանց արուեստականութեան, կը մատնէ տառապած հոգին, որուն մէջէն «կը թափին հին օրերու հաւատքները»: Զարիֆեանի տրտմութիւնը փոխանցիկ է, կը դրաւէ մեղ: Փոքրիկ երգերով, կը փորձէ երգել իր հոգիին մեծ վիշտերը,

ինչպէս Հայնէն :

Քանի մը աղօտ գիծերով միայն կը մօտենայ վաճառականի Միսաք Մեծարենցին : Սակայն Չարիֆեանի երգին կը պակսէր բնութիւնը պաշտելու ուժն ու կորովը : Մեծարենց կը սիրէր ու կը պաշտէր բնութեան գեղեցկութիւնները, ինչպէս Չարիֆեան՝ իր սիրած էակը : Չարիֆեանին համար բնութեան գիրկը եւ հորիզոնները միջավայր են, հոն երգելու իր սիրած էակին գեղեցկութիւնները, կարօտը եւ սէրերը, մինչդեռ Մեծարենց բնութիւնը կը սիրէր ու կ'երգէր, իրեւ անմիջական տարր եւ գործօն : Ինք բնութեան սիրահարած էր եւ ինքզինքը կը նկատէր անոր անբաժան մէկ մասնիկը : Մեծարենց հաղորդուած էր անոր հետ, անոր երգերուն մէջ ժպիտ կար, արեւ, դաշտային հով ու վերջալոյս : Անոր քերթուածներէն դուք բոլոր կ'առնէիք ծաղիկներուն, կը լսէիք թռչուններուն երգը եւ թաւարող ջուրերուն կարկաչը : Մինչդեռ Չարիֆեանի մօտ ամէն բան կը հագնի տրտմութեան քօղ : Արեւն ալ, աստղերն ալ, համայն բնութիւնը տրտմութեան շղարշովը ծածկուած են, որովհետեւ՝ բանաստեղծը իր հոգիին տրտմութիւնը անդրադարձած կը տեսնէր բնութեան ամէն երեւոյթի մէջ :

✱

Սիրոյ զգայութիւնը միակ եւ գլխաւոր երակն է, որ դոյն եւ բովանդակութիւն կուտայ Չարիֆեանի քնարերգութեան : Իր կենսագիրներուն պարտականութիւնն է մեզի ըսել, թէ անոր սիրոյ ենթական իրապէս ապրած է անոր ներշնչումներուն մէջ : Անոր երազն աղջիկը, իրաւ միւս ու ոսկոր ունեցող էակ մը եղե՞ր է թէ ոչ : Անոր երկու հատորներուն մէջ, դժուար չէ գլատնել հետքը սիրոյ ենթակայի մը, որ հետեւեր է անոր

ժիրահարի քայլերուն, եւ մինչեւ վերջին շունչը անոր սրտին թելերը մէկիկ մէկիկ կտրատեր է: Այս է սլառ-
ճառը, որ բոլոր քերթուածները ապրուած, կենդանի
պահերու արտայայտութիւնը կը թուին ըլլալ: Անոր սէ-
րը տժգոյն ծաղիկ մըն է, հիւանդ կարապ եւ կամ մեռ-
նող նշոյլ մը: Կասկածոտ ու տարտամ, կը թուի թէ կը
նախընտրէ չսիրել, որովհետեւ թունաւոր եւ զգուշաւոր
կասկած մը բոյն չինքեր է սրտին մէջ: Տրամութեան ու-
տայնն է, որ սիրոյ խռովքը խեղդելու կը միտի, եւ դեղ-
նած ծաղիկներու բոյրը կը տարածէ կարծես անոր սէ-
րը:

Երկու նմոյշ կը բաւէ դադարիւր մը կազմելու հա-
մար անոր այդ հիւանդազին զգայութեան մասին: Առա-
ջինը ի՞նչ շուտ վերնագիրը կը կրէ.

Հովին հիւանդ համբոյրէն
Ծառերն ամբողջ դեղնեցան.
Ի՞նչ շուտ, ի՞նչ շուտ դեղնեցան,
Վարդերը մահ կը բուրեն ...
Վիշտի մը լուռ համբոյրէն
Երազներըս դեղնեցան.
Ի՞նչ շուտ, ի՞նչ շուտ դեղնեցան,
Սէրերըս մահ կը բուրեն ...

Երկրորդին վերնագիրն է Կարեկցութիւն.

Պզտիկ աղջիկ մ'իմծի կ'ըսէ
Որ գիս խեցի պէս կը սիրէ.
Պզտիկ աղջիկ մը գիս սիրէ՝ ...
Գիշերն անհուն իմ աչքերուն
Երեւի դեռ նա չէ տեսեր.
Պզտիկ աղջիկ մ'իմծի տայ սէ՛ր...

Երեւի դեռ մա չէ մայեր
Հոգւոյս խաւար անդունդն ի վար .
Պզտիկ աղջիկ մ'իմն սիրահա՛ր ...

Եթէ լըսէր թէ ո՛չ մէկ սէր
Այդ անդունդին մէջ կը շնչէր
Հէ՛ֆ պզտիկը չէ՞ր հառաչէր ...

Ուստի եղբօր մը պէս ըսի
Որ լուսնին տակ մարդ կը մսի .
«Գնա՛, գնա՛, մնջէ՛» ըսի,
Յետոյ գացի հեռուն լացի ...

*

Կ'ըսէի, որ հէջ բանաստեղծը ժամանակ չունեցաւ խորանալու կեանքի տխուր երեւոյթներուն վրայ եւ խորացնելու մանաւանդ իր հոգիին տարակոյտները եւ մահուան ու կեանքին գերագոյն երգերը: Հակառակ երկրորդ հատորին վերնագրին, Կեանքի եւ Մահուան երգեր, շատ քիչ քերթուած կը գտնենք հոն այդ ուղղութեամբ: Աւելի շատ մահուան ստուերն է, որ կը հետապնդուի կարծես: Այն համեմատութեամբ որ ներքին տրտմութիւնը կը շեշտուի, եւ հոգին աւերակներու կը վերածուի, նոյն համեմատութեամբ մահուան ստուերը, եւ անխուսափելի ճակատագրին մօտիկութիւնը կը զգայ: Ասոնցմէ խուսափելու մէկ միջոց ունի սակայն, — լսել քնարին լարերը եւ անոնց վրայ երգել իր արհամարհանքն ու հեգնանքը.

Քամի կ'անի ցաւը մարմնիս,
Ժպիտն աչքիս վարդ կ'ըլլայ .
Յուրտ հոգիէս կ'անցնի մայիս,
Ու լոյս կ'իյնայ փակտիս վրայ ...

Ու այս վարդով, այս գարունով,
Կը հեգնեմ Ան որ կուգայ.
Ան որ կուգայ, հողին նիւջով,
Քընացնել ծաւն հսկայ:

(«Տրտ. եւ խաղ. Երգեր»)

Վերջին նմոյշը, Մահը կուգայ... քերթուածն է.
Հեւքը կրծքիս տակաւ տակաւ կը շատնայ,
Մա՛հը կուգայ իր արծաթէ մանգաղով.
Եկո՛ւր, քընար, դէմ գանգ անոր նո՛ր տաղով,
Նա արքա՛ն է արքաներու, մե՛ծ է նա ...
Տե՛ս, իմ քընար, ոսկին շուտով կը հալի
Սա իրիկուան երանգներուն, ա՛հ, արդէն,
Տե՛ս, գիշերը կ'առաջանայ յամբօրէն
Հանդերձանքը հագած իր է՛ն քալածալի ...
Եկե՛ւր, մատինք սա ծառին տակ քեզի հետ.
Աս այն նամբան է ուրկէ Սէրը կ'անցնի
Երբ արշալոյսը նո՛ր է որ կը ծնի,
Ու Մահը՝ երբ կ'ըլլայ Երազը անհետ:
Ու երգէ՛ երգ մը բառերով սառոյցէ,
Յուրտ եւ խորո՛ւնկ, ինչպէս երկինք մը ձմրան
Ուր լոկ քանի մը սեւ քոչուն կը սուրան.
Կ'ըսեն քէ Մահը չախորժի՛ր շատ ցոյցէ ...
Ահ, լոկ երգէ Արիստարհանքը շրճեղ
Զոր ունեցանք ցաւին համար այս կեանքին.
Եւ քէ ի՛նչպէս չը հաւտացինք երկընքին՝
Ուր կարդացինք Սուտը ոսկի ու անեղ:

(«Տրտ. եւ խաղ. Երգեր»)

Անշուշտ տարբերութիւն մը կայ երկու հատորնե-
րուն մէջ: Առաջինին մէջ, երազող, յոյսով ապրող ու
սիրող քերթողն է, երկրորդին մէջ կը զգանք, որ կեան-
քի ծառին տերեւները թափել կը սկսին: Անծանօթին

վախը դրաւած է անոր հողին: Օրերը համբուած են:
Կ'ուզէ անտարբերութեամբ նայիլ իր շուրջը: Բնութեան
ամէն մէկ պատկեր տխուր կը ներկայանայ, ինչպէս իր
հիւանդ հողին: Այլ եւս մուք՝ քամքուն ուխտաւորն է,
որ դէպի շիրիմ կը դիմէ: Բայց այդ անծանօթ ու մութ
համբուն վրայ իսկ յոյսն ու հաւատքը անգամ մըն ալ
կը ծաղկին: Սիրոյ կարօտը եւ սիրած էակին ներկայու-
թիւնը անգամ մըն ալ կը խռովեն իր սիրտը: Կը յիշէ
սպրած օրերը, երջանիկ կը զգայ ինքզինքը, եւ անսահ-
ման ծիծաղով մը կը գոչէ ձակատագրին դէմ:

Ես այսօր

ձառագայթ մ'եմ բոսոր ...

Աչքերուս հեշտօրօր,

Այնքան լոյս ունիմ որ

Կը ժըպտիմ՝

Մըտերիմ՝

Արեւին ...

Ու վարդե՛ր կ'երեւին

Արեւին

Ոսկեղէն

Հոգիէն ...

Ես այսօր, ես այսօր,

Արեգա՛կ մ'եմ բոսոր ... («Կեանքի եւ Մահ. Երգեր»)

Բայց մահուան ստուերը դարանալալ կը սպասէ
հէք քնարահարին մահճին մօտ: Երկու քառեակներ ունէր
որոնք հատորներէն դուրս կը մնային և որոնք քերթողին
հողիին վերջին պոռթկումը կը խորհրդանշեն: Բանաս-
տեղծը իր խռովայոյզ սրտին խաղաղութեան համար
ննջել կ'ուզէ: Հետեւեալ տողերը կը մատնեն անոր հո-
գիին փոթորիկները, որովհետեւ գարուն գիշերով, ծա-

դիկ հասակի մէջ չուզեր անձնատուր ըլլալ անձանօր
դեւերուն ... Հովերու խորհուրդին ...

Թողէ՛ք զիս ննջեմ ...

Այնքա՛ն եմ խրոտվ

Գարուն գիշերով ...

Ո՞վ եմ ես, ի՛նչ եմ ...

Թողէ՛ք զիս , դեւեր ...

Մի՛ նետէ՛ք զիս ծով

Գարուն գիշերով ...

Սիրտ չունի՞ս դուն, Տէր :

Երկու խօսք ալ **ԶարիՖեանի** լեզուին և ոճին մասին :

Աչքի զարնող առաջին յատկանիշը պարզութիւնն է ,
յստակութիւնը : Ինչպէս իր մտածումներն ու զդայցում-
ները , այնպէս ալ բառերն ու նախադասութիւնները
չափուած , ձեւուած եւ յղկուած են : Ինչպէս իր հոգիին
սլափերը , բաց ամէնուն առջեւ , առանց դադարիքի ու
խորհրդաւորութեան , այնպէս ալ անոր ոճը իր հոգիին
հարապատ ցոլացումն է : Պատկերներու տրամութիւնը
փոխանցուած է կարծէք բառերուն : Յաճախ մէկ բառ
կ'արտայայտէ ներքին զգայութիւն մը , հայելիի յտա-
կութեամբ եւ ճառարայթով օծուած : **ԶարիՖեան** իր
լեզուով ու ոճով , կը թուի թէ կուզայ մեղի ըսել , թէ
ամէնէն խորունկ սէրերն ու տարակոյտները , ամէնէն
բարդ մտածումներն ու մահուան ստուերին առջեւ զգա-
ցուած ողբերգութիւնը կարելի է երգել եւ արտայայտել
ամէնէն սարդ բառերով , առանց արուեստականութեան ,

Միւս կողմէն , մեր կեանքին մէջ հեաղհեաղ զգալի
եղող արագութեան ու հեւ ի հեւ արշաւին հետքերը հա-
զիւ կը տեսնուին իր բառերուն եւ նախադասութիւննե-
րուն մէջ : Անոր տրամութիւնն ու խաղաղութեան կա-

բօսար պէտք չունէին արդէն արուեստակեալ բառերու, չլացուցիչ պատկերներու եւ կրակոտ բացադանջութիւններու: Որովհետեւ այդ քերթուածները ներշնչուած եւ յօրինուած էին աւելի ներքին պահանջներու քան թէ ուրիշներու համար: Եւ որոնք մեր մէջ կ'արթնցնեն մտերիմ քաղցրութիւններ:

Իր ներշնչումները թուղթին յանձնելու ատեն, օգտուած է ոտանաւորին բոլոր ձեւերէն: Գրած է քառեակներ ու հնչեակներ: Բայց ամէնէն աւելի սիրած է աղատ չափի քերթուածները, որոնց մէջ աւելի շատ ներդաշնակութիւն դտած է իր մտքին ծաղիկները հոն թափելու համար: Այդ կարգի քերթուածներուն մէջ ալ զգալի է երաժշտական ներդաշնակութիւնը, ուր ամէն մէկ բառ իր տեղն ունի եւ արուեստով ընտրուած: Ներքին հարադատ ձայները բնականութեամբ ու զխտակցութեամբ երգած ըլլալուն համար է, որ ներողամտութեամբ պէտք է վերաբերուիլ տաղաչափական վրէպներուն հանդէպ:

Այս հակիրճ վերլուծումը վերջացնելու ատիւ, չենք կրնար խանդադատանքով չխոստովանիլ, որ մեր գրականութեան պարտէզին մէջ Մատթէոս Զարիֆեան ունի սեփական ամուսն, թէեւ փոքր, բայց խնամքով ու զխտակցութեամբ մշակուած, ուր ամէն մէկ ծաղիկ ու բոյս, հակառակ փոքրութեան, կը պահէ մեծութիւններու եւ արթէքներու քնքշութիւնն ու զեղեցկութիւնը: Մենք կը գուրգուրանք ամէն զեղեցկութեան վրայ: Եւ արուեստի ու եւ է զգայութիւն մեր մէջ արթնցնող արուեստապէտին յիշատակը կը սիրենք պահել մեր հոգիներուն մէջ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՇԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

1. Դրական խառնուածք մը	7
2. Երեք հիմնական տարրեր	15
3. Զգայապաշտ, բնութեապաշտ խորհրդապաշտ	19
4. Միամիտ քրիստոնեան	27
5. Սկեպտիկը	31
6. Արուեստը	37

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՍԱՆ

1. Նկարագրի մը ողբերգութիւնը	50
2. Հայրենի Քնարը	60
3. Իմաստուն համակերպութիւն	64
4. Սէր եւ բնութիւն	67
5. Յոռետեսութիւն	70
6. Հաւատացեալը	74
7. Մահուան քերթուածը	76
8. Արուեստի բաժակը	79

ՄԻՍԱՔ ՄԵՇԱՐԵՆՅ

1. Մանուկը եւ պատանին	86
2. Ռուբէն Զարդարեան եւ Միսաք Մեծարեց	92
3. Դերագնահատում եւ քերագնահատում	97
4. Արձակագիրը	103
5. Բանաստեղծը	106

ՄԱՏԹԻՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ

Վաղամեռիկ բանաստեղծը	116
----------------------	-----

IMP. ARAX - 46, RUE RICHER - PARIS

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. գրադ.

220031177

(2n)

A $\frac{11}{3177}$

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ՝

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ
ԲԱՆԱՍԵՂԾՆԵՐ
(Բ. ՇԱՐԲ)

9 38 2 2

Համագրայինի Փարիզի կեդր. վարչ.
Հասցեն է. —

V. Yarjanian ,
44, Rue Lafayette, Paris

Գին 10 Ֆրանկ :